

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AKP DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Sedat KIRGÖZ

1130220533

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT

ISPARTA – 2016

SAVUNMA TUTANAĞI

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Sedat Kızıldağ	
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler	
Tez Başlığı	AKP Dönemi: Türk-İran İlişkileri	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	AKP Dönemi Türkiye-İran İlişkileri	
<p>Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz <u>21.07.2016</u> tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;</p> <p>☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²</p> <p>ile aşağıdaki kararı almıştır.</p> <p>☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.</p>		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Yrd. Doç. Dr. Selim Karat/SDÜ	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Muharrem Gökayraklı/SDÜ	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Esme Özkalay/SDÜ	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrenci, yeni tez konusu belirler.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “AKP Dönemi Türkiye-İran İlişkileri” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

A handwritten signature in blue ink, consisting of a large, stylized 'S' and 'K'.

Sedat KIRGÖZ

29/07/2016

ÖZET

AKP DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Sedat KIRGÖZ

Süleyman Demirel Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT

2016, 185 Sayfa.

Orta Doğu'nun iki büyük ve önemli gücü olan Türkiye ve İran, uzun bir ilişkiler geçmişine sahiptir. Türk dış politikasında, özellikle Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri ile olan yakın ilişkileri ve siyasi etkisi sebebiyle İran oldukça önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. İran sahip olduğu İslami rejimin ve Şii nüfusun yanında doğalgaz ve petrole dayalı enerji kaynaklarını da kullanarak bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. Ayrıca öndeki yıllarda yoğun bir şekilde batıdan gelen eleştirilere ve ekonomik yaptırımlara rağmen nükleer çalışmalara da devam ederek bölgede varlığını hissettirmektedir. Türkiye ise, Avrupa ile Asya arasında köprü olma özelliğinin yanı sıra ordusunun ve ekonomisinin gücü ile XX. yüzyıl başından itibaren komşularına göre sağlam bir demokrasiye sahip bir ülke olarak göze çarpmaktadır. Sahip oldukları bu nitelikler çerçevesinde iki ülkenin dış politika stratejileri ve bölgesel politikaları karşılıklı ilişkilerin seyrinin belirlemektedir. 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile çizilen ve bugüne kadar değişmeyen sınır ile komşumuz olan İran'ı, hem bölgede oynadığı rol, hem de başta nükleer program olmak üzere sahip olduğu enerji kaynakları ile dünya çapındaki etkileri sebebiyle Türkiye'nin mutlaka yakından takip etmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ve İran İlişkileri, AKP(Adalet ve Kalkınma Partisi); İran İslam Devrimi, Arap Baharı, Nükleer Güç, Orta Doğu

ABSTRACT

Relations Between Turkey-Iran In The Period of AKP

Sedat KIRGÖZ

Süleyman Demirel Universty

Social Sciences Institute

Department Of International Relations

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT

2016, 185 Pages.

Turkey and Iran have a long history of relations which two large and important powers in the Middle East. In Turkish foreign policy on close relations with the Central Asian countries, especially due to its location and political effect in the Middle East, Iran stands out as an important actor. Iran is striving to be active in the region using natural gas and petroleum-based energy sources beside owned the Islamic regime of and the Shiite population. Iran makes its presence felt in the region to continue nuclear work despite criticisms and economic sanctions from the West. Turkey, a bridge between Europe and Asia as the order is conspicuous by its neighbors as a country with a stable democracy since the beginning of the 20th Century owing to its economic strenght and army. These qualities of the two countries in the framework their foreign policy strategies and regional policies determines the course of relations between the two countries. Which was signed in 1639 Kasr-i Sirin drawn by the Treaty and by far the unchanging borders of our neighbour Iran, the role it plays in the region as well, and especially with that energy resources have to be nuclear program due to the effects of the worldwide, Turkey must closely are required to follow.

Key words: Relations between Turkey and Iran, AKP (Justice and Development Party); Iran Islamic Revolution, Ideology, Arab Spring, Nuclear Power

İÇİNDEKİLER

SAVUNMA TUTANAĞI.....	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN, İRAN İSLAM DEVRİMİNE KADAR TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

1.1. İran'ın Genel Özellikleri ve Jeopolitik Önemi.....	3
1.1.1. Genel Özellikleriyle İran.....	3
1.1.2. İran'ın Jeopolitik Önemi	6
1.2. İran İslam Devrimine Kadar Türkiye - İran İlişkileri.....	8
1.2.1. Türk - İran İlişkilerinin Temel Boyutları	8
1.2.2. İslamiyet Öncesi Türk-İran İlişkileri.....	9
1.2.3. Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmesinden Sonra İlişkilerin Durumu..	15
1.2.4. XX. yy. Başında Türkiye - İran İlişkileri	25
1.2.4.1. Türk Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk - İran İlişkileri.....	26
1.2.4.2. Türkiye'de Cumhuriyetin İlanı ve Sonrasında İlişkiler.....	29
1.2.5. II. Dünya Savaşı ve Sonrası İlişkiler	38

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİNDEN AKP DÖNEMİNE KADAR TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. 1979 İran İslam Devrimi	50
------------------------------------	----

2.1.1. 1979 İnan İslam Devrimi ve Türkiye - İnan İlişkileri	50
2.1.2. Devrimin İnan'ın Dış Politikasına Etkileri	55
2.2. Devrimin Türkiye'nin İnan'a Yönelik Dış Politikasına Etkileri.....	56
2.2.1. Devrimden SSCB'nin Dağılmasına Kadar Türkiye - İnan İlişkileri..	56
2.2.2. Türkiye'de zal İktidarı Döneminde Türkiye - İnan İlişkileri	63
2.2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye - İnan İlişkileri.....	66
2.3. Devrimin İnan'ın Türkiye'ye Yönelik Politikalarına Etkileri	75
2.3.1. İnan İslam Devriminden SSCB'nin Dağılmasına Kadar Türkiye - İnan İlişkileri	75
2.3.2. SSCB'nin Dağılması Sonrası Türkiye - İnan İlişkileri	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKP DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3.1. Siyasal Faktörlerin Türkiye - İnan İlişkilerine Etkisi	85
3.1.1. Ahmedinejad Dönemi ve Sonrasında Türkiye - İnan İlişkileri.....	88
3.1.2. Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikasınının Türkiye- İnan İlişkilerine Etkisi	92
3.1.3. Ahmet Davutoğlu'nun Kabine yesi Olması Sonrası İlişkiler	94
3.1.4. Mısır'da Mursi'nin İktidara Geleşininin Türkiye - İnan İlişkilerine Etkisi.....	100
3.2. Bölgesel Faktörlerin Türkiye - İnan İlişkilerine Etkisi	102
3.2.1. Türkiye'nin Terörizmle Mcadelesininin Türkiye - İnan İlişkilerine Etkisi.....	104
3.2.2. Suriye Krizininin Türkiye - İnan İlişkilerine Etkisi	110
3.2.3. NATO'nun Füze Kalkanı Projesininin Türkiye - İnan İlişkilerine Etkisi.....	117
3.2.4. şii-Sünni Geriliminin Türkiye - İnan ilişkilerine Etkisi	120
3.3. Küresel Faktörlerin Türkiye - İnan İlişkilerine Etkisi.....	123
3.3.1. 11 Eylül Saldırılarının Türkiye - İnan İlişkilerine Etkisi	127

3.3.2. ABD'nin 2003 Irak Müdahalesinin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi.....	135
3.3.3. İran'ın Nükleer Programının Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi	141
3.3.4. Arap Baharının Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi	152
3.3.5. Ekonominin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi	158
SONUÇ	166
KAYNAKLAR.....	170
ÖZGEÇMİŞ	186

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	:Adı geçen tez
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi(AK Parti)
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Bkz.	: Bakınız
Bs.	: Baskı
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CENTO	: Merkezi Anlaşma Teşkilatı
CIA	: Merkezi Haberalma Teşkilatı (Amerikan Gizli Servisi)
Çev.	: Çeviren
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
Edi.	: Editör
Eriş. Tar	: Erişim Tarihi
FKP	: Füze Kalkanı Projesi
Haz.	: Hazırlayan
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü

MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü(Kuzey Atlantik Paktı)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokrat Birlik Partisi
RCD	: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği
s.	: Sayfa
SAVAK	: Şah'a Bağlı Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
V.d.	: Ve Diğerleri
yay.	: Yayın

ÖNSÖZ

Sınır komşusu olarak Türkiye'den nüfus ve yüzölçümü olarak tek büyük ülke olan İran, köklü tarihi geçmişi ve güçlü ekonomik ve siyasi yapısıyla Türkiye'nin dış politika stratejilerini diğer komşu ülkelere nazaran çok daha fazla etkileme olanağına sahiptir. Sahip olduğu doğal kaynaklar ve sahip olmak istediği nükleer enerji kullanım politikası ile sadece Türkiye'nin değil dünyanın da sürekli gündemini işgal etmekte ve dünya siyasetinde hesapları değiştirebilmektedir.

Dış politikadaki hedefleri doğrultusunda, Batılı ülkeler ile İran arasında köprü olma ve uzlaştırma çabaları yanı sıra batılı ülkelerle de ilişkilerini tarafsız ve sorunsuz yönetme çabası içinde olan Türkiye için, İran ile ilişkiler giderek karmaşık bir hal almaktadır. Bölgeyi yeniden yapılandırmaya yönelik bir girişim olan Arap Baharı hareketlerinin etkisi de düşünülürse Türkiye-İran ilişkilerini küreselleşme paralelinde çok yönlü değerlendirmek gerekmektedir.

Bu çalışmada başta değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT ve Sayın Prof Dr. Ö. Göksel İŞYAR olmak üzere öneri, eleştirileri ve yardımlarını esirgemeyen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Aileme de destek ve sabırları için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum

GİRİŞ

Dünyadaki politik ve ekonomik dengelerde son zamanlarda yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde görünen gerçek şudur: Ülkelerin uygulamakta oldukları dış politika stratejilerinde dış dinamiklerin yanı sıra kendi ülkelerindeki iç siyasetlerin ve ülke içi dinamiklerin de kontrol edilmesi gerekmektedir. Ülke yönetiminde söz sahibi olan siyasi parti ve politikacıların dünya görüşleri ve eğitim tarzları, yurt dışı ilişkilerde ve açılımlarda da kendini göstermektedir. İslami hayat tarzını ve muhafazakâr bir dünya görüşünü benimseyen siyasi gruplar, kendilerine yakın buldukları ülkelere diğerlerine nazaran daha farklı bakmakta ve davranmaktadırlar.

Bir tarafta Avrupa Birliği üyesi iki ülke (Yunanistan ve Bulgaristan) ile sınır komşusu olan Türkiye, diğer tarafta Irak, İran ve Suriye ile Orta Doğu coğrafyasına komşudur. Bu haliyle Türkiye adeta Doğu ile Batı arasında kalmış bir köprüdür. Bir tarafta batı uygarlığı ve demokrasi, çoğulculuk ve laiklik gibi batılı değerlerin en kurumsallaşmış hali olan Avrupa; diğer tarafta radikal İslamın, askeri veya monarşik diktatörlüklerin hüküm sürdüğü, savaş ve çatışmanın eksik olmadığı Orta Doğu. Bu iki farklı coğrafya arasında Türkiye, bugüne kadar sağlam bir şekilde ilişkilerini her iki taraf ile de en az hasarla sürdürebilmiştir. Bunu yaparken de cumhuriyetin kuruluş felsefesi olan “Yurtta Barış Dünyada Barış” ve “Komşuların iç işlerine karışmama” politikasına hassasiyetle uymuştur.

Atatürk döneminden başlayarak batılı değerleri benimsemiş ve yüzünü batıya çeviren Türkiye cumhuriyeti, İran İslam devrimine kadar İran ile rejimden kaynaklanan bir sorun yaşamamış ancak devrim ile beraber halkının çoğunluğu Müslüman olduğu halde birbirine neredeyse taban tabana zıt bir yönetim şekli ve hayat tarzı ile komşu olmuştur. Türkiye, ülkenin kuruluşundan AKP dönemine kadar İran ile daima mesafeli bir ilişki içinde olmuş ve zaman zaman İran'ı rejim ihracı yapmakla suçlamıştır; İran ise Türkiye'deki laik düzenden rahatsızlığını zaman zaman belirtmekten kaçınmamıştır. AKP dönemine kadar Türkiye'yi yöneten kadrolar batılı hayat tarzı ve Avrupa ile ilişkileri ön plana alırken, AKP'nin iktidara geldiği dönemden itibaren, Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile ve dünyanın tepkisini çekme pahasına İran ile daha yakın ilişkiler

içine girmeye başlamışlardır. Gerek iki ülkenin iç siyasi gelişmelerinin gerekse uluslararası ortamın Türkiye ve İran'ı bu kadar yakınlaştırdığı bir dönem İran İslam devriminden bu yana yaşanmamıştır. Bu yakınlaşmanın iki ülke arasındaki ilişkilerde nasıl bir çerçeveye oturduğuna ve on dört yıldan fazladır iktidar olan AKP döneminde Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin daha önceki dönemlere göre farkının ne olduğuna dair bir çalışma görülmemiştir. Literatürdeki bu eksikliğin bu çalışma ile giderilmesi amaçlanmıştır. Bu yapılırken, kronolojik olarak iki ülke arasındaki siyasi, etnik ve kültürel yapı incelenerek belli tarihsel olay ve olgular, çeşitli kitap, makale ve istatistiksel verilere dayanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlişkilerin gelişimine, iki ülke halkının da mezhepsel farklılıklar olmakla birlikte büyük bir çoğunlukla Müslüman olması, Türkiye'nin laik ve demokratik bir ülke olarak kurulmasına karşın İran'da İslam devrimi ile dini otoriteye dayanan bir şeriat devleti kurulması gibi, faktörlerin etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

Birinci bölümde İran İslam devrimine kadar her ülkenin geçirdiği tarihsel devrim incelenmiş, ikinci bölümde ise günümüz İran'ının oluşumuna sebep olan İslam devrimi ile bunun iki ülke ilişkilerine etkileri araştırılmıştır. Son bölümde ise AKP'nin iktidara gelmesi ile birlikte ilişkilerin nasıl değiştiği ve bunun etkileri incelenmiştir. Ayrıca 2009'dan sonra dışişleri bakanı olarak sonra da başbakan olarak Türkiye'nin dış ilişkilerinde söz sahibi olan Ahmet Davutoğlu'nun akademik kariyerinin ve uluslararası ilişkiler alanındaki deneyiminin AKP'nin dış politikasına neler kattığı veya neleri değiştirdiği incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, bu çok yönlü değerlendirmeyi yaparak Türkiye'nin dış politikasında önceki siyasi partilere nazaran AKP'nin farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu çalışmada elde edilen sonuçların, muhafazakâr bir politika anlayışı ile yönetilen Türkiye ile şeriat rejimiyle yönetilen İran arasındaki ilişkilerin geçmişteki durumu ile güncel durumu arasındaki farklılıkların daha ayrıntılı olarak belirlenmesinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın bu iki ülkenin kendilerine uluslararası platformlarda birlikte ve ayrı ayrı yer bulma çabalarının da analizine katkı yapacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN, İRAN İSLAM DEVRİMİNE KADAR TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

1.1. İran'ın Genel Özellikleri ve Jeopolitik Önemi

1.1.1. Genel Özellikleri ile İran

İran, Türkiye'nin komşuları içinde yüzölçümü¹ ve nüfus bakımından en büyüğüdür. Önceleri İran olan adını 1979 İslam Devriminden sonra değiştirmiş ve İran İslam Cumhuriyeti olarak kullanmaya başlamıştır. Kafkaslar, Orta Doğu ve Orta Asya arasında kalan İran; Afganistan'a, Azerbaycan'a, Ermenistan'a, Nahçıvan'a, Türkiye'ye, Türkmenistan'a ve Pakistan'a komşudur. Yine, hem Hazar Denizi, hem de Basra körfezi ve Umman denizine kıyısı olan tek ülkedir. Basra körfezi üzerinden sıcak denizlere ulaşılabilme kabiliyeti yanında Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerine Avrupa'dan yapılan hava ulaşımının da İran üzerinden geçmesi coğrafi olarak İran'a önem kazandırmaktadır.

İran'ı önem vermeye değer kılan bir diğer özelliği sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Hem petrol hem de doğalgaz rezervleri açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan İran;² bu kaynakların üretimi ve ihracı açısından da önemli bir yere sahiptir. Topraklarının altındaki bu zenginliğe karşı topraklarının üstü pek verimli değildir. Ülkeni büyük kısmı çöldür ve kuraktır; nüfus yoğunluğu daha verimli olan kenar bölgelerde toplanmıştır. 80 milyonun biraz üzerinde bir nüfusa sahip olan İran, dünyanın en kalabalık 17. ülkesidir³. Enerji kaynakları yönünden zengin olmasına

¹ 1.648.000 km² <http://www.nationsonline.org/oneworld/iran.htm> Eriş.Tar.16.01.2015

² İran 1 Ocak 2014 itibariyle ham petrolede 157,3 milyar ton ile Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dördüncü; doğal gazda 33,8 trilyon m³ ile Rusya'dan sonra ikinci en büyük rezerve sahiptir, Bkz. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> Eriş.Tar.13.08.2014

³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>. Eriş.Tar.22.07. 2015

rağmen milli gelirden Türkiye'den sekiz basamak aşağıda⁴, dünya devletleri arasında ise 20. sıradadır⁵. Dolayısıyla sahip olduğu ekonomik kaynak zenginliğine karşın Türkiye'ye nazaran ekonomik gücü belli ürünlere dayanan İran, bunu halkına fazla yansıtılmakta ancak ikili ilişkilerde ve uluslararası politikada petrol ve doğalgaza dayalı zenginliğini nükleer enerji gibi farklı alanlara da yayarak etkin bir şekilde kullanmaya çalışmaktadır.

İran nüfus bakımından homojen bir yapıya sahip değildir. Bu durum ülkenin en hassas noktalarından biridir. İranlı kökene sahip topluluk İran nüfusunun % 46'sını oluştururken kalan % 54'lük kesim Azeri, Kürt, Beluci, Lur, Türkmen ve Türki etnik gruplarından oluşmaktadır.⁶ Azerileri Türk etnisitesinin bir parçası olarak kabul edersek Türki topluluk İran'ın toplam nüfusunun üçte birden fazlasını oluşturmaktadır. İran'ın Türk milliyetçiliğinden duyduğu endişenin en önemli sebebi de budur. Etnik dağılımının ümmet bilinci içinde eritilmesi faaliyeti her ne kadar Kaçarlar döneminde başlamışsa da Farslılaştırma hareketi özellikle Şahlık devrinde kendini göstermiş ve diğer etnik grupları kimiksizleştirme çabalarına hız verilmiştir. Farsça resmi dil olarak kabul edilerek diğer dillerin kullanımı yasaklanmıştır. Bu durum özellikle Azeri, Kürt ve Arapların isyanlarına sebep olmuştur. İran, İslam devriminin başlangıcında etnik gruplara kısıtlı da olsa bazı özgürlükler - Azeri Türklerine Türkçe gazete ve yayın çıkarma hakkı tanınması gibi- tanımıştır. İran İslam devrimini beraber gerçekleştirdikleri için daha fazla sosyal ve kültürel hak beklentisi içinde olan ve kendilerini ifade edecek daha geniş bir özerklik bekleyen etnik gruplar -Azeriler, Kürtler, Araplar ve Beluçlar- isteklerine kavuşamamıştır.

⁴ Türkiye:20.500\$ İran 17.800\$ <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html> Eriş.Tar. 22.10.2015

⁵ İran 1.382 milyon \$ <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html> Eriş.Tar:22.10.2015

⁶ BİRSEL, Haktan "İran'ın Jeopolitik Özelliklerinin Değişik Açılardan İncelenmesi", Haktan Birsal(Ed),**Arap Baharında Son Durak: İran**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.22

İran İslam devleti Fars kimliği merkezinde Şiiliği üst kimlik olarak kabul eden ve bu talepleri ulusal güvenliğe tehlike olarak gören bir anlayışa sahiptir.⁷ Bu kadar farklı etnik kökene sahip olan topluluğu bir arada tutan bağ ise Şii inancına olan bağlılıktır. Resmi olarak % 99,4'ü Müslüman olan ülkede nüfusun % 90-95'i Şii inancına sahiptir.⁸ Devlet yönetiminin şeriatla bağlı olması ve dini liderlerin toplum içinde önemli bir güce sahip olması toplumu bir arada tutan en önemli dinamiktir.

İran'da yönetsel yapının en üstünde rehber(Velayet-i Fakih) olarak adlandırılan dini lider bulunur. Günümüzde dini lider olan Ayetullah'ıl Uzma Seyyid Ali Hamaney⁹, 1979 İran İslam Devrimi'nde Humeyni ile birlikte İslam cumhuriyetinin kurucuları arasında yer almıştır. Hamaney, 1981-1989 yılları arasında art arda iki dönem cumhurbaşkanlığı yapmış, Humeyni'nin ölümünden sonra da dini lider olarak atanmıştır. İran'ın politik karar alma sürecinde Velayet-i Fakih olarak Hamaney, İran hükümetinin aldığı kararları veto yetkisine sahip olduğundan son kararı veren kişi konumundadır.¹⁰

Halk parlamentoyu, cumhurbaşkanını ve 86 din adamından oluşan Uzmanlar Meclisini seçer. Kendi üyeleri arasından dini lideri de bu meclis seçer. Dini liderin kararlarına karşı bugüne kadar mecliste bir itiraz görülmemiştir. Dini lider, İran anayasasına göre; İran'ın genel politikasının belirlenmesi ve gözetiminden sorumludur. Bu açıdan bakıldığında dış politikaya yön verme kabiliyetine de sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu dış politikaların uygulanmasında da yetki sahibidir. Dolayısıyla dış ilişkilerde ve tabiidir ki Türkiye ile olan ilişkilerde ağırlığı olan asıl muhatap dini liderdir.

Ayrıca dini lider silahlı kuvvetlerin de başkomutanıdır; ülkenin güvenlik ve istihbarata ilişkin operasyonlarını kontrol eder. Yargı erkinin en yüksek yetkilisini, İran

⁷ YAVUZ, Hamza, "İran'ın Etnik Kompozisyonu ve Siyasal Güç Açısından Etkileri", Soyalp Tamçelik (Ed.), **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, s.86-98

⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html#People> Eriş.Tar.22.10.2015

⁹ <http://www.leader.ir/tr/content/14155/%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberinin-Hayat%C4%B1> Eriş.Tar. 12.03.2016

¹⁰ ÇİTLİOĞLU, Ersan, " *İran'ı Anlamak*", Bahçeşehir Üni, Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Araştırma, Analiz ve Projeksiyon çalışması, Temmuz 2009, s.65

İslam Cumhuriyeti Radyo Televizyon Kurumu başkanını ve Anayasayı Koruyucular Konseyinin fakih üyeleri gibi önemli kişi ve kurumların başındaki kişileri atamaktadır. Referandum kararı verebilir. Bu makamda bulunan kişi “Veliy-i Emr-i Müminin” olarak da nitelendirilmekte yani dünya Müslümanlarının lideri olarak görülmektedir. Tek başına savaş ve barış ilan edebilir.¹¹ Seçilmiş cumhurbaşkanı yetki açısından ikinci sıradadır. Halk tarafından seçilmiş olmasına rağmen cumhurbaşkanının yürütme yetkisi, dini lidere göre anayasa ve kanunlarla sınırlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı; dini lidere, İran ulusuna ve İslami danışma konseyine karşı sorumludur.¹² Dünyada silahlı kuvvetlerinin yönetiminin, yürütme erkinin emrinde olmadığı tek devlet, İran’dır. Ayrıca bağımsız bir güç olması gereken yargı da dini lidere bağlıdır.

1.1.2. İran’ın Jeopolitik Önemi

İran’ın üzerinde bulunduğu coğrafya, sadece bugün değil, geçmişte de dünya siyasî tarihi açısından önemli bir yere sahip olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti’nin siyasî tarihi incelendiğinde ülkedeki siyasî değişimlerin de büyük ölçüde ülkenin jeopolitik konumundan kaynaklandığı görülmektedir. Sahip olduğu jeopolitik konum bugün de İran’ın iç ve dış politikasını büyük oranda etkilemektedir. Bu durum, Türkiye ile ilişkilerini de etkilemektedir. Türkiye, konum olarak İran İslam Cumhuriyeti ile Avrupa kıtasındaki ülkeler arasında yer almaktadır ve Türkiye, İran ile Avrupa kıtasındaki ülkeler arasında bir köprü konumundadır.

Doğudan batıya göç yollarının üzerindeki konumu sebebiyle ilkçağlardan itibaren siyasî değişimlerin yaşandığı İran’ın jeopolitik önemi, XX. Yüzyıl başlarında petrol kaynaklarının keşfedilmesi ile daha da artmıştır. İpek ve baharat yolları üzerinde bulunan İran’ın, yeni deniz yollarının keşfinden sonra eski önemi kalmasa da sömürge yarışıyla, arkasından da petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına sahip olma mücadelesi sayesinde jeo-stratejik önemi tekrar ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya

¹¹YEĞİN, Abdullah,” *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*”, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları XXV, I. Bs., Haziran 2013, s. 53

¹² Bkz. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası; Bölüm 9, Kısım 5. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası güncel tam metni için bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf. Eriş. Tar. 15.08.2016

Savaşı'nda yer alan büyük devletlerin birbirlerine üstünlük sağlamaya çalıştığı coğrafyalardan biri de İran olmuştur. Savaş sonrasında da bu büyük devletlerin İran üzerindeki ilgisi devam etmiştir.¹³ BM (Birleşmiş Milletler)'in kurulmasından önce toplanan konferansların en önemlilerinden birisi Tahran konferansıdır. Bu da ülkenin II. Dünya Savaşı sonrasında da ülkenin jeopolitik öneminin bir göstergesidir.

İran'ın siyasi tarihi büyük ölçüde bulunduğu bölgesel konumundan etkilenmiştir. Coğrafi anlamda İran'a bakıldığında, Avrupa'ya uzak konumda olduğu dikkat çekmektedir. Bu sayede yüzyıllarca güç, hegemonya ve sömürge savaşı yapan Avrupa ülkelerinin mücadelelerinin XIX. Yüzyıla kadar İran'a karşı belirgin bir etkisi olmamıştır.

Süveyş Kanalı'nın açıldığı 1869 yılına kadar İran, fiziki coğrafyası, izole ve sarp yapısı sebebiyle ulaşımı zor bir bölge olarak görülmüştür. XVIII.yüzyıldan itibaren aşiretler arası mücadeleler sebebiyle zayıflayan merkezi yapı, bu coğrafyayı ekonomik faaliyetler açısından riskli kılmış ve gayrimüslim nüfusun azlığı da, batı ile kültürel etkileşim kanallarının kurulamamasına ve ekonominin yerel aktörler elinde ve içe dönük bir biçimde şekillenmesine zemin hazırlamıştır.¹⁴ Bu izole durum sayesinde İran batının etkilerinden XIX. yüzyıl sonlarına kadar fazla etkilenmeden kalabilmiştir.

XIX. yüzyıldan itibaren ise İran'ın Avrupa'ya uzaklığı ve arada Türkiye gibi İran ile ortak kültürel ve tarihsel mirasa sahip aynı dinden bir ülke olması, onu Avrupalı ve diğer dış güçlerin etkisi altına girmekten koruyamamıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölgeyi aralarında paylaşan Rusya ve İngiltere arasında bölgenin ikiye bölünmesi sonucunda İran'ın arada tampon bölge olarak kalması bu ülkenin siyasi tarihini etkileyen en önemli değişimlerden birisidir. İran toprakları, bu dönemden itibaren uzun süre Rusya ve İngiltere için stratejik bir öneme sahip olmuştur. Rusya için, İran toprakları, askeri ve ticari amaçlarla sıcak denizlere inebilmek üzere Türkiye

¹³ SARIKAYA, Yalçın, “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”, Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Rapor No: 2, 2012, s. 1

¹⁴ ISSAWI, Charles, “European Economic Penetration 1872–1921”, **The Cambridge History of Iran**, (Ed.) Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville,, Cambridge, 1991, s. 590

topraklarındaki boğazlara bir alternatif olarak görülürken, İngiltere için de İran toprakları, İngiltere'nin Orta Doğu ve enerji politikaları bakımından stratejik öneme sahip olmuştur. Bu durum Rusya ve İngiltere'yi İran üzerinden sık sık karşı karşıya getirmiş ve özellikle XIX. yüzyılda iki ülke İran üzerinde önemli bir nüfuz mücadelesine girişmiştir¹⁵.

İran, coğrafya konumu yanında, Türk ve İslâm tarihi bakımından da ayrı bir yere sahiptir. İran toprakları, İslâm tarihinin 652 yılında Emevilerden başlayarak Abbasiler, Tahiriler, Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, sonrasında hanedanlıklar dönemi-Safevi, Afşar, Zend, Kaçar ve Pehlevi- ve İran İslam Devrimine kadar önemli tarihi dönemlerin yaşandığı bir coğrafyadır. Bu devlet ve hanedanların önemli bir bölümü Selçuklu sultanlığı ve Kaçar hanedanı gibi Türk soyundan gelen kişilerden oluşmaktadır.

1.2. İran İslam Devrimine Kadar Türkiye - İran İlişkileri

1.2.1. Türkiye - İran İlişkilerinin Temel Boyutları

İki ülke arasındaki ortak tarihsel geçmişin uzunluğu göz önüne alındığında Türkiye - İran ilişkilerini öncelikle tarihi bir perspektiften ele almak gerekmektedir. Türkiye - İran ortak tarihi geçmişine bakıldığında, ilk akla gelen husus; mezhep çatışmalarından beslenen ve Osmanlı Devleti ile İran arasında uzun yıllar boyunca devam eden savaşlardır. Türklerle İranlılar arasındaki en şiddetli rekabetin İran'da Safeviler'in hüküm sürdüğü dönemde yaşanmış olduğunu söylemek mümkündür. İran'da, Safevi Hanedanlığı'nın dağılmasını takip eden dönemde yani on sekizinci yüzyıl boyunca büyük karışıklıkların olduğu tarihi bir süreç ortaya çıkmıştır. Türkiye ile İran, aradan geçen ve bugüne kadar uzanan bu tarihsel süreçte küçük sürtüşmeler yaşayarak bugünkü şartlardaki ilişkilerinin bir anlamda temelini oluşturmuşlardır¹⁶.

¹⁵ GÖRÇÜN, Ömer Faruk, **1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.3.

¹⁶ ARAS, Bülent, "*Türk-İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik*", Avrasya Dosyası, Cilt 12, Sayı 2, 2006, s.62.

Bugünden geriye doğru bakıldığında ise Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde iki temel boyut görülmektedir. Birincisi, Sadabat Paktı ile başlayan Bağdat Paktı, CENTO(Central Treaty Organization; Merkezi Antlaşma Teşkilatı), RCD(Regional Cooperation for Development; Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı) ve ECO(Economic Cooperation Organisation; Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) örgütleri kapsamındaki işbirliği ve uzlaşma boyutudur. Diğeri ise iki ülkenin arasındaki ortak sınır, iki ülkenin toplumlarındaki etnik unsurlar ve kültürel meseleler üzerindeki rekabet boyutudur.¹⁷ Bugüne kadar Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler, süreklilik ve değişimler içermekte olup, ülkelerdeki liderler, rejimler ya da ideolojilerin ötesinde, tarihi, coğrafik, stratejik ve kültürel öğelerle örölmüş karmaşık bir ilişkiler boyutu olarak karşımıza çıkmıştır

1.2.2. İslamiyet Öncesi Türk - İran İlişkileri

Türk adı ile tanımlanan topluluklarının MÖ 6000'lere kadar giden bir geçmişe sahip oldukları ve bugün Rusya ve Moğolistan sınırları içerisinde kalan Orta-Asya'da göçebe bir hayat sürdükleri öne sürölmektedir.¹⁸ "Türk" adı ise ilk olarak Orta-Asya Türk tarihinin yazılı kaynakları olarak bilinen "Göktürk Kağanlığı" devrinde geçmektedir. Türklere ait ilk yazılı kaynaklar "Orhun Yazıtları" olarak bilinmektedir. Orta-Asya Türk tarihiyle ilgili diğeri önemli kaynaklar ise Türk Destanları olarak görölmür. Bunlardan en önemlileri Oğuz Kağan Destanı, Ergenekon Destanı, Bozkurt Efsanesi, Manas Destanı, Alp Er Tunga Destanı olarak bilinmektedir. Türkler İslamiyet ile tanıştıktan sonra İslam ülkeleriyle etkileşimleri artmıştır. Türklerin Orta Asya'dan çıkıp Batı'ya göç etmeleri ile önce İran'a, daha sonra da Anadolu'ya gelmeleri göçebe

¹⁷ ÇETİNSAYA, Gökhan, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925", T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIV Sayı:48, Kasım 2000, Ankara, s.788.

¹⁸ ZEKİYEV, Mirfatih, **Türklerin ve Tatarların Kökeni**, 2.Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 143-178.

kültürden yerleşik kültüre geçmelerini sağlamıştır. Bu durum Türklerin kültürel olarak zenginleşmesine katkı sağlarken bilimsel gelişmelerin de önünü açmıştır. İslamiyetle tanıştıktan sonra kurulan Türk devletleri; Karahanlılar, Uygurlar, Gazneliler, Harzemşahlar, Selçuklular, Osmanlılar olarak devam etmektedir ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti'dir¹⁹. Bu devletlerin büyük çoğunluğu İran devletleri ile ilişki içinde olmuştur.

Türkler ile İranlılar arasında ilk ilişkilerin çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Bugünkü İran coğrafyasına ilk Türk göçünün milattan 4-5 bin yıl önce gerçekleştiği ve Türklerin Kafkasya ve İran bölgelerine yerleştikleri batılı bilim adamlarınca kabul edilmektedir. Bu insanların bir kısmı Orta Asya'dan gelip Dicle ve Fırat nehirleri arasında insanlığın ilk medeniyetlerinden olan Sümer ve Elam medeniyetlerini kurmuşlardır. MÖ 550 yıllarına kadar İran'da hüküm süren İran Türkleri, Resmi olarak Türk elam dilini kullanmışlardır.²⁰

Horasan'dan Orhun nehrine kadar uzanan ve o zamanlar adına "Turan" denen Türk ülkesi ile komşu oldukları için Türkler ile İranlılar da komşu milletler olarak ilişkide bulunmuşlardır.²¹ Coğrafi komşulukları bulunan ülkelerin sürekli etkileşim içinde bulunmaları son derece olağandır. Dünya üzerinde özellikle geçmiş dönemlerde devam eden savaşlar ve fetihler sonucu, dünya coğrafyası ve haritası sürekli bir değişim içinde olmuştur. Bütün bu değişimlere rağmen Türk milleti ve İran milleti arasındaki bu komşuluk ilişkisi uzun süre devam etmiş ve geçen bu zaman içerisinde ilişkiler her zaman dostane ilişkiler olarak tarihe geçmemiştir. Türklerle İranlılar arasındaki ilk ilişkiler savaşlar şeklinde olmuştur. Bu ilk ilişkiler genellikle İran-Turan harpleri olarak bilinir ve bu savaşlar çoğunlukla Türklerin zaferleriyle sonuçlanmıştır. İki millet

¹⁹ YOLALICI M. Emin, "Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış", Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 2008, s.473

²⁰ KAFKASYALI, Ali, **İran Türkleri**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010, s.46

²¹ SARAY, Mehmet; **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.1

arasındaki bu savaşlar İran'ın ilk tarihi aktarımlarının geçtiği ve rivayetlere dayalı olarak aktarılan “Şehnameler”de de geçmektedir.²²

Ancak resmi kaynaklara dayalı ilk Türk - İran münasebetleri Hunlar zamanına tekabül etmektedir.²³ Hunlardan sonra Göktürkler zamanında Göktürklerin Akhunlara karşı savaşında Sasaniler adıyla Türklerin yanında savaşa giren ve zafer kazanmasına yardımcı olan İranlılar, Akhunların topraklarının paylaşımı sonrasında yeniden komşu olmuşlardır. Bu komşulukla yeniden başlayan ilişkiler ilk yıllarda iyi gitmesine rağmen sonrasında karşılıklı çıkar çatışmaları sebebiyle yerini yine çatışmaya bırakmıştır.

İslamiyet'e kolayca adapte olan ve bunu kendi örf ve adetlerine uyarlayan Türkler, Anadolu'da çoğunlukla Sünni Müslümanlığı benimsemiştir. Buna karşın Aleviliği kabul edip benimseyen ve tarafsız araştırmacılara göre sayıları 10-15 milyonu bulan Alevi-Şii Türk vatandaşı da bulunmaktadır.²⁴ Anadolu dışında özellikle İran'da bulunan Alevi-Şii Türk topluluğu üzerinde İran, Şii inancı kullanarak farslaştırma politikasını geçmişten buyana kullanmaktadır.

Türklerle İranlılar arasındaki ortak geçmişin, Türklerin İran coğrafyası göçmelerinden çok önceye dayandığı bilinmektedir. Bu ortak geçmişin en az 1000 yıl olduğu ve İran topraklarında hâkimiyet kuran en güçlü devletlerin Türk devletleri olduğu da kabul edilmektedir. Balkanlara kadar ülkemiz ve komşu ülkelerdeki Türk nüfusun İran topraklarının kullanarak bu ülkelere göç ettikleri açıktır.²⁵ Türklerin devlet kurmadaki yetenekleri yanında sosyal ve kültürel değerlerini de gittikleri coğrafyalara ve Anadolu'ya da taşıdıkları ve buradaki kültürel zenginlikle harmanladıkları şüphesizdir.

Çoğunlukla İran coğrafyası üzerinden gelip yerleştiğimiz Anadolu toprakları üzerinde birçok imparatorluk ve kavim gibi İran'da hüküm süren devletlerin de gözü

²² KOWALSKI, Tadeusz, “Şehname Türkler” (Çev.)Harun GÜNGÖR, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, 1983, s.291

²³ SARAY; a.g.e. s.1

²⁴ YAMAN, Ali, **Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2012, s.56

²⁵ SARIKAYA, a.g.e. s. 1,

olmuştur. Anadolu, MÖ VI. ve V. yüzyıllarda ilk Pers Devleti olarak bilinen Ahameniş İmparatorluğu tarafından fethedilmiş, bu imparatorluk Büyük İskender tarafından yok edilince bölgenin sahibi Makedon Krallığı olmuştur. MÖ 323 yılında Büyük İskender ölmüş ve Makedon Krallığı bölünmüş, Anadolu'da küçük Helenistik Krallıklar ortaya çıkmıştır. Bu krallıklar daha sonra MÖ I. yüzyılda Roma Cumhuriyetinin bir parçası olmuşlardır. Roma döneminde, önceki yüzyıllarda var olan Anadolu dilleri ve kültürleri azalmış ve yerini Yunan dili ve kültürü almıştır. Bu azalan kültürlerin içinde Pers kültürü dolayısıyla antik İran etkileri de bulunmaktadır.

Aynı durum İran için de geçerlidir. Bugün İran İslam Cumhuriyeti sınırları dâhilindeki topraklar üzerinde eski çağlardan itibaren çok sayıda farklı yapıda kültür ve topluluklar yaşamıştır. İran platosunda bulunan birçok tarih öncesi kalıntılarda MÖ 5500 yıllarına ilişkilendirilen ilk uygarlık izlerine rastlanılmaktadır.²⁶ Susiana dönemi olarak adlandırılan bu dönem MÖ 4000' li yıllara kadar devam etmiştir. Bundan sonraki yüzyıllarda da bu topraklar antik kültürlerin yerleşim yeri olmuştur. MÖ ilk binyılın başlarında Persler olarak bilinen kavimler göçebe kabileler şeklinde Orta Asya'dan bugünkü İran platolarına gelmişlerdi. O devirde bile Orta Asya'dan gelip yerleşen göçebe Türk ve diğer Asyalı kavimlerle birlikte oldukça karmaşık bir etnik ve ekonomik yapı oluşturmuşlardı. Bu insanlar Orta Asya'daki siyasi ve askeri örgütlenme yapısını İran'daki bu karmaşık toplumsal yapıya benimsetmişlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda Orta Asya'dan gelmeye devam eden Türk göçebe kavimleri de göçerliği yani atlı ve silahlı toplumsal yapıyı devam ettirmişlerdir.²⁷

MÖ 1000 lerde, İran platosundaki topluluklar, Medler, Farslar, Baktrialılar ve Orta Asya'dan gelen muhtemelen bir Türk kavmi olan Partlar'dan oluşmaktaydı. Hatta yine bu dönemde kullanılan Avesta dili de, MÖ 2000 yılında Orta Asya da ortaya çıkan ve Zerdüştlüğün kutsal kitabında kullanılmış olan eski bir İrani dildir. Zerdüştlük, Zerdüşt tarafından kurulan ve eski İran inançlarına uygulanan reformlardan ilham alan eski bir İran dinidir. Zerdüştiliğin ne zaman ortaya çıktığı kesin değilse de Ahameniş

²⁶ http://oi.uchicago.edu/research/pubs/nn/sum94_grant.html Eriş. Tar.25.05.2014

²⁷ GARTWAITHE, Gene R., **İran Tarihi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016, s.15-16

İmparatorluğu kurulmadan (MÖ VI. yüzyıl) öncesinde, İranlılar arasında yayılmış ve ülkede yüzyıllarca hâkim din olmuştur. Arap fethinden önce Zerdüştlük, İranlıların son İmparatorluğu olan Sasanilerin (224-651) resmi diniydi.²⁸ Zerdüştiliği, Orta Asya'ya ne zaman girdiğini kesin biçimde tespit etmek zordur ancak kültürel açıdan Türk ülkelerinde de etkili olduğu söylenebilir.²⁹ Zerdüştlüğün eski bir İran dini olması sebebiyle bu dine ait uygulamaların hem Türklerde hem de İranlılarda benzerlik gösterdiği tarihçiler tarafından ortaya konmuştur. Çok eski zamanlarda bile Orta Asya kavimlerinin Hindistan ve Çin gibi, İran'la da ilişkileri olmuştur. Orta Asya'nın iç kısımlarında İranlı topluluklar bulunduğu gibi İran'da da Orta Asyalı topluluklar ve doğal olarak Türkler yaşamıştır.³⁰

İlerleyen dönemlerde İran'ın bir millet ve imparatorluk olarak zamanın en büyüğü olarak birleşmesi ise Medler ile başlamıştır. Medler den kraliyet ailesinden gelmemesine rağmen kral ilan edilen I. Darius antik dönemin İran krallarının en büyüğü olarak kabul edilmiştir. I. Darius yönetimindeki Pers İmparatorluğu o zamana kadar insanlık tarihinde görülen en büyük imparatorluk olarak bilinmektedir. Ahamenişlerin hüküm sürdüğü bu dönemde bu topraklardaki halklara sağlanan barış, güvenlik ve zenginlik tarihte nadir görülmüştür. Bu dönem, ticaretin de en fazla gerçekleştiği dönem olmuş ve bölge insanların hayat seviyesi yükselmiştir. Ancak Ahamenişlerin bu dönemde (MÖ 550-330) Türk topluluklarını baskı altında tuttıkları bilinmektedir. Eski Yunan tarihçisi Herodot'un anlatımlarında Medler ve sonraki dönemde kurulan Pers imparatorluğunun, kuzey (doğu Avrupa - Tuna ve Dinyeper nehirleri arası) bölgede yaşayan çoğu göçebe halklarla mücadele etmek zorunda kaldıkları ve İskitler olarak adlandırılan bu halk tarafından her defasında yenilgiye uğratıldıkları belirtilmektedir.

²⁸ NIECHCIAT, Paulina, “*Müslüman İran'da Zerdüşti Kimliğinin İnşası*”, ANEMON, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ISSN: 2147-7655 Cilt:2 Sayı:2 Aralık: 2014, s.274

²⁹ TANYU, Hikmet, **Türklerin Dini Tarihçesi**, 2.Baskı, Burak Yayınları, İstanbul,1998,s. 20

³⁰ ÖGEL, Bahattin, **Eski Türk İran Kültür İlişkileri Hakkında Notlar**, İran Şehinşahlığı'nın 2500. Yıldönümüne Armağan, İstanbul, 1971, s.353.

Ural-Altay dillerini konuştukları bilinen bu kavimlerin Türklerin ataları olduğu birçok yerli ve yabancı bilim adamları tarafından savunulmaktadır.³¹

MÖ 331 'de Ahameniş imparatorluğuna son veren Büyük İskender, İran'da helenistik devri başlatsa da özellikle Azerbaycan'da Türk varlığı kesintisiz olarak devam etmiştir. Nitekim kısa süren bu Helen hâkimiyetinin arkasından bu Türk toplulukları, merkezi Hazar denizinin güneyindeki Nisa/Nesa şehri olmak üzere Türk dilini konuşan Part/Eşkani devletini kurmuşlardır. Bu devlet, 477 yıl boyunca bölgeye hâkim olmuştur.³² Part İmparatorluğu MS 224 yılında sona erince bu topraklarda Sasani İmparatorluğu kurulmuştur. MS 632 baharında başlayan Müslüman Arap akınları sonucu imparatorluk zayıflamış ve Nihavend savaşı sonunda gücünü kaybeden Sasani İmparatorluğu, 10 yıl boyunca devam eden Arap akınlarına karşı koyamayarak sona ermiştir. 651 yılından başlayarak İran'da İslamiyet yayılmıştır.

Hun Türklerinin doğudan batıya yaptıkları göçlerle Avrupa'da başlayan Kavimler Göçünün sonucunda ortaya çıkan kargaşalıklar, Roma imparatorluğunun 395 yılında Batı Roma ve Doğu Roma olmak üzere ikiye bölünmesine yol açmıştır. Doğu Roma daha sonra Bizans adı ile anılmaya başlanmış ve varlığını 1453 yılına kadar sürdürmüştür. Bizanslılar, İran'da bulunan Sasani devletinin saldırılarına yıllarca karşı koymuş ve bunu onların askeri yapılanmalarını taklit ederek (ağır zırhlı süvarilerden oluşan bir ordu) başarmışlardır. VII. yüzyılda Araplar tarafından kurulan İslam devleti hem Sasanileri hem de Bizansı yenerek Sasani - Bizans mücadelesine son vermiştir. Sasani devleti Araplarla yapılan Nihavend savaşı (MS 642) sonrası varlığını fazla sürdürememiş ve 651'de tümünden yıkılmıştır. Müslüman Araplar İran'ı fethederek Türklerle komşu olmuşlardır.

³¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz: MINNS, E. H.; "*The Scythians and Northern Nomads*", CAH, IX, (1970), s. 187., O. Franke; *Beitrage dus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens*, 1904, s.60-61

³² KAFKASYALI, a.g.e. s.47

1.2.3. Türklerin İslamiyet’i Kabul Etmesinden Sonra İlişkilerin Durumu

Hız. Ömer zamanından başlayarak İran’ın İslam orduları tarafından fethedilmeye başlaması ile İran toprakları yeni bir düzene geçmiştir. İran’ın İslamiyet’e geçmesi ile Türklerle İslamiyet inancı arasında yakın ilişkiler de başlamıştır. 751 Talas savaşı sonrası Türkler de İslamiyet’i kabul edince farklı mezheplere sahip iki Müslüman millet sınır komşusu olmuş ve bu aşamadan sonra aralarında mezhep kökenli çatışmalar başlamıştır.³³

Sasani imparatorluğu ortadan kalktıktan sonra İran toprakları Emevilerin yönetimine girmiştir. Ancak bu durum İran toplumunun kültürel, siyasi ve bilimsel yapısı içinde derin dönüşümlere sebep olduğundan tam olarak da İslamlaşma sağlanamamıştır. Sasani imparatorluğu döneminde sınır komşusu olan Buhara ve Semerkand gibi şehirlerde oturan Türk kavimleri ile ticari ilişki içinde olan İranlılar bu devletin yıkılması ve Arapların hükümdarlığı sırasında da bu ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Bu ilişki Türklerin İslamiyet’le tanışmasına etki etmiştir. Nitekim Batı Horasan’da konuşlanmış bulunan Türkler, Emeviler döneminde Müslüman olmaya başlamış ve savaş sanatındaki doğal yetenekleri sayesinde önemli mevkilere gelmişlerdir.³⁴ Emevilerin döneminin sonrasında Abbasilerin Bağdat’ı fethetmesiyle de İran, Emevilerden Abbasilere geçmiştir. Türklerin Abbasiler döneminde de etkinliği devam etmiştir. Nitekim Abbasi devletinin üst kademelerinde ve ordu komutanları arasında çok sayıda Türk yer almıştır.

Emevilere karşı isyan edip Abbasilere destek veren Ebu Müslim Horasani’nin kendilerine karşı da isyan edeceği endişesi ile Abbasiler tarafından ortadan kaldırılması, toprakları Araplar tarafından fethedildiği için zaten Araplara düşmanlık besleyen İranlıları daha da kinlendirmiş ve bu kin günümüze kadar devam etmiştir. İslam ile savaşla tanışan İranlıların İslam’ı benimseyip kabul etmeleri bu yüzden 200 yıl

³³ SARAY, a.g.e. s.7

³⁴ <http://byvm.kapadokya.edu.tr/15.-Nizamiye-Medreselerinin-Kuruluşu> Eriş.Tar.02.10.2015

sürmüştür. Abbasi halifeleri otoritelerini sağlamak için vezirleri İranlılardan seçmişler ve İranlı valilerin bu dönemde ciddi anlamda yerel otonomi yetkileri olmuştur³⁵.

Abbasileri gücünün azalmasına paralel olarak, İran'ın çeşitli bölgelerinde yerli ve bağımsız hanedanlıklar kurulmuştur. Bu yükselen hanedanlarının en önemlileri arasında Horasan'da Tahiriler (821-873) ; Sîstân'da Seferiler (867-903); ve Buhara'da Samaniler (875-1005) bulunmaktadır. Samani İmparatorluğu, Müslüman Arap fethinden sonra İran'da ortaya çıkan ilk yerli hanedan olmuştur. Bu süreç, İran'da milli duyguları uyandırmıştır. Arap istilası sonrasında ilk kez Pers dili, İran mahkemelerinin resmi dili olmuş ve Arapçanın yerini almıştır. İran'da bu dönem sonrasında da Araplaştırma denemeleri hiç bir zaman başarılı olamamıştır. İran'ın ulusal kimliği ortaya çıkartılmış ve kültürel akımlar bu dönemde zirve yapmıştır. Bu kültürel hareketlerin bugüne yansması ise Perslerin dili olan ve bugün İran'ın resmi dili olan Farsçanın günümüze kadar gelmesi olmuştur. Samani devrinde büyük topluluklar halinde Türkler, İslam topraklarına göç etmişlerdir. Bunların çoğunluğu da Arap ve İran ordularında savaşçı olarak görev almıştır. Türklerin batıya doğru olan göçleri neticesinde fars dili ve kültürü her iki milletin kültürlerini de etkilemiştir. Dokuzuncu yüzyılda, İslamiyet dinini kabul eden Oğuz Türklerinin Kınık boyu mensubu olan Selçuklular, Anadolu'da Hazar Denizi'nin ve Aral Gölü'nün kuzeyine gelerek yerleşmişlerdir. Selçukluların bölgeye yerleşmesi Orta Asya'dan diğer Türk topluluklarının da onları takip ederek İran ve Anadolu coğrafyasına göç etmelerini kolaylaştırmıştır.

X. yüzyılda Orta Asya'dan göç eden Türk kavimleri İran topraklarına gelmişler, oradan da bugünkü kuzey Irak ve Anadolu'ya ulaşmışlardır. İran toprakların gelen bu kavimler İslamiyeti benimsemiş de olsalar İran'ın önceki yüzyıllardaki idari yapısına ayak uydurmuşlardır.³⁶ Selçuklular, 1040 yılında Gazneliler ile yaptıkları Dandanakan Savaşını kazanınca bölgede Büyük Selçuklu Devleti kurulmuştur. Selçuklu toprakları

³⁵ YEĞİN, a.g.m., s.20

³⁶ GARTWAITHE, a.g.e., s.110

büyük ölçüde Farsların (İraniler) yaşadığı, Türk Boylarının yoğun göçlerle yerleştiği topraklardır.

Tuğrul Bey zamanında Selçuklular otoritesi zayıflamış olan Abbasi halifeliğini himayelerine alarak Şii Fatımilere karşı Sünni Müslümanlığın savunuculuğunu yapmışlardır. Abbasi halifesinin daveti ile Bağdat'a gelen Tuğrul Bey adına hutbe okutularak “doğunun ve batının hükümdarı” unvanı verilmiş, halife emri altındaki tüm toprakların yönetimini Selçuklulara bırakmıştır.³⁷ XI. yüzyıla gelindiğinde ise, Selçukluların Bizans ile 1048'de yaptıkları Pasinler Savaşını ve 1071 de yaptıkları Malazgirt Savaşını kazanmaları sonucu Anadolu'nun kapıları Türklere tamamen açılmıştır. Bizans'a karşı kazanılan zaferin sonucunda artık İslam Dünyası, Selçuklu Sultanını İslam Ordularının komutanı olarak görmeye başlamış ve Orta Doğunun tüm güç dengelerini Selçuklular kontrol etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Sünni Müslümanlık kurumsal olarak gelişmiş ve Şiiğin, Abbasileri egemenlik altına alması ihtimalini ortadan kaldırıp Sünni İslam'ın güçlenmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca bu savaşların sonucunda Anadolu'nun Türkleştirme hareketi başlamış, yaygın olan Hıristiyanlık yerini İslam dinine ve ağırlıklı olarak konuşulan Yunanca yerini Türk diline bırakmıştır. Aynı dine mensup iki kavim -Türkler ve İranlılar- iç içe yaşamaya başlamıştır.

İran coğrafyasında Türk hâkimiyetini ve kültürünü egemen kılan Selçuklu devleti gibi Samani devletinin zayıflamasıyla ortaya çıkan Gazneliler devleti de Türk ve Fars kültürlerini birleştiren bir devlet olarak ayrı bir öneme sahip olmuştur.³⁸ Gazneli Mahmut tarafından kurulan imparatorluk ile İran'daki İslam akımı başarıyla XI. yüzyıla taşınmıştır. Gazne, önemini yitirinceye kadar İslam uygarlığında kültürel ve siyasi olarak önemli bir rol oynamıştır. Burada dönemin en önemli şairleri, sanatçıları, filozofları (1080 de Belh'de doğan İbni Sina gibi), müzisyenleri, tarihçileri, mimarları, zanaatkârları devletin himayesinde rahatça çalışmıştır. Sanat, bilim ve devlet yönetimi alanlarında İran ve Türkler arasında önemli bir etkileşim yaşanmıştır. Gazneliler'den

³⁷ ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “*Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler*” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1998, s.326

³⁸ İNAL, Halil İbrahim, **Türklerin Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2015, s.123

sonra onların takipçileri olan Selçuklular ise egemenlik alanlarını Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar genişletmişlerdir. Bu dönemdeki İranlı yüzlerce araştırmacı ve bilim adamının çalışmalarının daha sonra Avrupa Rönesans'ının doğuşunu destekleyen katkıları olmuştur. Selçuklular İran topraklarını sadece yönetmekle kalmamışlar bu topraklara kitleler halinde Türklerin göçmelerine de sebep olmuşlardır. Bu yüzden İran yarı yarıya Türkleşmiş bir ülke olmuştur. Türkçeye Farsçadan birçok kelime girmiş ve Türkler, İran kültüründen önemli ölçüde etkilenmiştir. Gazneliler'den başlayan kültürel etkileşim Selçuklular ve hatta Osmanlılarda bile etkisini göstermiştir. Melikşah'la birlikte Selçuklu sultanları farsça şiirler yazmaya başlamıştır. Özellikle Anadolu Selçuklu Sultanlarının 2. Kılıçarslan'dan sonra Keyhüsrev, Keykavus, Keykubat gibi eski İran geleneğinden gelme unvanlar kullanması da bu kültürel etkileşimi kanıtlamaktadır.

Selçuklu devletinin hâkimiyeti altında ve Selçuklu sultanlarının atadığı valilerce yönetilen bir bölge olan ve bugün Özbekistan sınırları içinde kalan Harezm, daha sonra Harzemşahlar olarak anılan bir Türk devletine ev sahipliği yapmıştır. Kurucusu Anuş Tigin adında Harezmli bir Türk genci olan bu devlet, Büyük Selçuklu devletinin zayıflamasında sonra Hindistan'dan doğu Anadolu'ya kadar uzanan bir bölgede hâkimiyet kurmuş ve bugünkü İran topraklarının neredeyse tamamını da kapsamıştır. Yönetim biçimi ve sanat anlayışları Selçukluların devamı olan bu devlet ekonomik ilişkilerin de yoğun olduğu bir bölgedeydi. Zamanla bölgeye çok sayıda Türk yerleşmiş; ordu ve sarayda “Türkçe” kullanılmaya başlanmıştır. Buna karşın devleti dili “Farsça” olmaya devam etmiştir. Siyasi, bilimsel ve sanatsal açıdan parlak bir dönem yaşanmış, birçok medrese ve kütüphane kurulmuştur.

Bu parlak dönemde, İran'da Harzemşah devleti refah içinde ve gösterişli bir imparatorluk olarak hükümranlığını sürdürürken Moğol hakanı Cengiz Han'ın istilası ile bir terör havası esmiş, şehirler ve suyuolları yıkılmış ve çok sayıda İranlı öldürülmüştür. Cengiz Han'a ait bir kervanın Harzemşah'ın valisi tarafından yağmalanması üzerine Cengiz Han, yağmacıların teslimi ve zararın tazmin edilmesi

istemiş bu istek reddedilince 200.000 kişilik bir ordu ile tüm Doğu İslam dünyasını ezip geçmiştir. Yüz binlerce Müslüman ölmüş, birçok şehir ve eser yakılıp yıkılmıştır.³⁹ Tarihi kayıtlar bize Herat'ta 1,6 milyondan fazla hatta 2,4 milyon kişinin kılıçtan geçirildiğini, Ömer Hayyam'ın şehri Nişabur'da 1.747.000 insanın katledildiğini söylemektedir. Bu rakamlar tam doğru olmasa bile benzeri görülmemiş ölçekte bir katliamın olduğunu göstermektedir.⁴⁰ Bu dönem aynı zamanda İran üzerindeki Türklerin hâkimiyetine de büyük zarar vermiştir.

Bir sonraki Moğol hükümdarı Gazan Han (1295-1304) ve onun ünlü İranlı veziri, Reşidüddin, İran'a kısmi ve kısa süreli bir ekonomik canlanma getirmiştir. Moğollar, esnaf için vergileri düşürmüş, tarımı teşvik etmiş, sulama kanallarını yeniden inşa edip bunları uzatmış ve ticaret yollarının güvenliği sağlamıştır. Daha sonra Moğolların başına geçen Timurlenk 1381 de Maveraünnehir'i⁴¹ fethederek kendi adıyla anılan imparatorluğu kurmuştur. Kendisi de Türk ve Müslüman olan Timur, Türk diline ve Türk-Fars geleneğine bağlı bir kişidir. Timur, Cengiz Han ya da Hülagü Han kadar güce sahip olmadığı için öncekilere göre daha yavaş hareket etmiş ve daha az vahşet sergilemiştir.

Anadolu Selçuklularının otoritesi XIII. yy'da yıkılmaya yüz tutmuş ve yerini Anadolu Türk Beyliklerine bırakmaya başlamıştır. Bu beyliklerden birisi Osman Gazi tarafından kurulmuş olan Osmanlı beyliğidir. Önce bir uç beyliği olarak 1299 da kurulan ve iki yüzyıl içerisinde diğer beyliklerin hükümrانlığını ortadan kaldırarak Anadolu'yu hâkimiyeti altına alıp bir imparatorluk olmayı başaran Osmanlılar, aynı ırktan ama farklı bir dini ve siyasi yapıya sahip olan Safevilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadele dört halife devrinin sonundaki Hz. Ali-Muaviye ile başlayıp Hz. Hasan-Muaviye ve Hz. Hüseyin-Yezid arasındaki Sünni-Şii rekabetini siyasal alana taşımıştır. Toprakları içerisinde mutlak hâkimiyet kuran Osmanlı devleti,

³⁹ İNAL, a.g.e. .s.171

⁴⁰ GEORGE, Lane E., **The Mongols In Iran**, The oxford handbook of iranian history, Chapter 10 , 2011, s.247

⁴¹ Not: Orta Asya'da, Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında kalan tarihi bir bölge olup günümüzde bu bölge Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ülkeleri toprakları arasında bölünmüştür.

doğu komşusu olan İran'daki Safevi devletinin en önemli rakibi haline gelmiş ve bu devletle sürekli mücadele içinde olmuştur.

İran'da kurulan ilk Şii İslam devleti Safevi Hanedanlığı olmuştur. Şah İsmail tarafından kurulan bu devlet ile birlikte Türk-İran ilişkileri de başlamıştır denebilir. Zira Safevi devleti kurulmadan önce İran topraklarına hâkim olan devletler de Türk devletleridir. Türk ve İran devletleri arası ilişkiler diyebileceğimiz farklılaşma bu devletle başlamıştır. Türklerle İranlıların birlikte geliştirdikleri kültürel yapı, Safevilerle birlikte değişime uğramış, Türk ve Fars kültür ayrımı ortaya çıkmaya başlamıştır. Şiiliği İran'ın resmi mezhebi olarak kabul eden Safeviler, daha önce yüzyıllarca geçiş kapısı olan İran'ı, Orta Doğudaki Sünni topluluklar ile Orta Asya ve Hindistan'daki Sünni toplulukları birbirinden ayıran bir duvar haline getirmişlerdir.⁴² Bu duvar aynı zamanda Orta Asya Türk dünyası ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilere de set çekmiş ve hala çekmektedir.

Safevi devletinin kurulmasının ardından Safevilerin Şiiliği yayma politikasının sonucunda Osmanlı ve Safevi devletleri arasında gerginlikler yaşanmıştır. Bu gerginliklerin nedeni Şiiliği yayma politikasının bir parçası olarak Osmanlı içerisinde çıkarılmaya çalışılan isyanlardır. Şii mezhebine bağlı olan ve Kızılbaş olarak tanımlanan Alevi topluluğun yoğun olduğu doğu Anadolu ve kuzey Irak gibi bölgeleri de İran topraklarına katmak isteyen Safeviler, Osmanlıların o dönemlerde batıda Venediklilerle uğraşmasını da fırsat bilerek Anadolu'da isyanlar çıkartmıştır. II. Bayezid'in padişahlığındaki bu dönemde isyanlardan bazıları güçlkle bastırılabilmiştir. Osmanlılar, Kızılbaşların tepkilerinden çekindikleri için başlangıçta Safevilerle çatışmaktan özenle kaçınmışlardır. Bu durum Safevilerin Osmanlı içişlerine karışmasını ve bölgedeki Şii toplulukları kendi amaçları için kullanmalarını kolaylaştırmıştır.⁴³

⁴² HAKYEMEZ, Cemil, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s.14

⁴³ ALLOUCHE, Adel, **Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi**, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s.78-79

Bu durum iki devletin kuruluşundan itibaren farklı bir yapıdan gelmelerinin de bir sonucudur. Osmanlı devleti Oğuz-Türkmen geleneklerine ve “töre” esasına göre kurulmuş iken Safevi hükümdarlığı Şiiliğin dini mistizmine dayanmaktadır. Yavuz Sultan Selim’in halifeliği üstüne alarak dini bir kimlik de taşımasına rağmen Osmanlılar bunu sadece siyasi amaçları için kullanışlar ve din, devlet karşısında ayrı bir politik güç olamamıştır. Bunun sebebi de Orta Asya’dan beri tüm Türk devletlerinin Hanefi mezhebini kendi yapılarına uygun bulmuş olmalarıdır. Oysa Safevi devletinde Şia öğretisi ile imamlara peygamberin halifesi gözüyle bakılmış ve devletin yanında ayrı bir yapı olarak varlığını - gerekirse siyasal erke karşı - sürdürebilmiştir.⁴⁴

1514 yılında Çaldıran savaşında Safevileri yenen Osmanlı İmparatorluğu, sınırlarını doğu yönüne doğrudan genişletmiş, 1517 yılında Mısır’daki Memlükleri yenerek hâkimiyetini Afrika kıtasına kadar genişletip halifeliğin de Osmanlı İmparatorluğu’na geçmesini sağlamıştır. Türk-İran rekabeti o zamana kadarki en şiddetli durumunu Safeviler zamanında yaşamıştır. Toplarla güçlendirilmiş teknik ve disiplin yönünden üstün olan Osmanlı birlikleri karşısında dağınık göçebe atlı savaşçılara dayanan ordusu ile Safeviler başarılı olamamıştır. Buna rağmen Doğu Anadolu’daki Kızılbaş Türkmen aşiretlerin sürekli Safevilere destek olması ve bölgenin coğrafi koşulları Osmanlı imparatorluğunu zor durumlarda bırakmıştır.⁴⁵ Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun Safevilerle olan mücadelesi sebebiyle, Avrupa’ya yapılan seferlere ara verilmiş ve Avrupa’nın toparlanmasına yardımcı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Viyana önlerinde dururken, özellikle İspanyol ve Portekiz gemicileri Amerika kıtasında ve uzak doğu’da yeni koloniler kurmaya başlamıştır. Bu olaylar hem Osmanlı devletinin gerilemesine hem de Orta Doğu’da etkileri günümüze kadar gelen güç dengelerinin değişimine yol açmıştır.⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu, Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatının ilk yıllarında Orta Avrupa ve Hint Okyanusunda hâkimiyetini arttırmıştır. İmparatorluk, Kanuni

⁴⁴ GÜRAKAR, Tolga, **Türkiye ve İran:Gelenek, Çağdaşlaşma,Devrim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.64-66

⁴⁵ GARTHWAITE, a.g.e., s.155

⁴⁶ ALLOUCHE, a.g.e., s.164-165

Sultan Süleyman'ın başta olduğu XVI. yy'da en güçlü konumuna ve en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Aynı dönemde İran ile yaklaşık 150 yıl kadar daha Irak toprakları için mücadele eden Osmanlılar 1638'de Bağdat'ı aldıktan bir yıl sonra 1639 Kasr-ı Şirin anlaşması ile İran'la sınırları belirlemişlerdir. Bu anlaşma ile Türk-İran sınırı küçük değişikliklerle bugüne kadar değişmeden kalmıştır.

Safevi Hanedanlığının en güçlü olduğu dönem 1588'de tahta çıkan I. Abbas dönemidir. Bu hanedanlık döneminde İran'da ülke yönetiminde merkezileşme artmıştır, ordunun modernleşmesi için ilk adımlar atılmış ve sanata verdikleri önemle İran'ın estetik düzeyde üretimi yükselmiştir. Safevi hükümdarlığının İran için önemli bir dönem olarak kabul edilmesinin bir diğer nedeni de Safevi hanedanı tarafından İran'ın planlı bir şekilde Şiileştirilmesi ve sonrasında Safevi hanedanının bölgedeki diğer Müslüman devletlerle mezhep rekabetine girişmesidir. Bu dönemde Osmanlı ve İran arasında mezhep çatışmaları devam etmiştir.⁴⁷ Safevi hanedanlığı Afganların istilası ile son bulmuştur.

Coğrafi keşifler sonucu yeni yollarının bulunması ile ticaret yollarının değişmesi ve gelişen teknolojiye ayak uydurulamaması, Kanuni'den sonraki padişahların yönetim becerilerinin az olması gibi nedenlerle Osmanlı imparatorluğunda devlet, otoritesini ve gücünü kaybetmeye başlamıştır. 1683'te sonuç alınamayan 2. Viyana kuşatmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu duraklama dönemine geçmiş ve XIX. yüzyıldan itibaren de gerilemeye başlamıştır. Safevi devletinde Şah Abbas tan sonra gelen silik hükümdarlar sebebiyle İran da toprak kaybetmiş ve Osmanlı imparatorluğunun bu zayıf döneminden yararlanamamıştır.

Safevi devletinin kuruluşundan itibaren, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar olan dönem içinde Osmanlı-İran arasındaki ilişkilerin genel özelliği, zaman zaman savaşıla sonuçlanan bir gerginlik ve mücadele içermesi olmuştur. İki devlet de Doğu Anadolu, İran Azerbaycan'ı, Irak ve Batı İran toprakları üzerinde egemenlik kurma mücadelesini yüzyıllarca sürdürmüştür. Bu dönemdeki ilişkilerde Osmanlı için

⁴⁷ GÜNDOĞAN, Ünal, "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 3, Sayı 29, 2011, s. 94

hedef Azerbaycan ve Kafkasya, İran için ise hedef Irak olmuştur. Her iki ülke de Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar rakiplerinin zayıf anında birbirlerinin üzerine gitmekten çekinmemişler ve Sünni-Şii mücadelesini sürdürmüşlerdir.

İslamiyet'in kabulü ile başlayıp Kasr-ı Şirin anlaşmasının imzalanmasına kadar devam eden süreçte Türklerle, İranlılar arasında yaşanan bu gerginlik ve çatışmalarla dolu geçmişinin nedenlerini irdeleyecek olursak, Orta Doğu'da Osmanlı Sultanı'nın en büyük rakibi olarak İran Şah'ının olduğu görülmektedir⁴⁸. Osmanlı hükümdarı ile İran şahı arasında büyük çekişmeler yaşanmıştır. Bu çekişmelerin temelinde ise, öncelikle her iki hükümdara da Zilullah (Allah'ın gölgesi) denilmesi ve Şah'ın Osmanlı Sultanı'ndan daha büyük bir unvana sahip olmasıdır. Şah'ın unvanı "Şehinşah" (Şahların Şahı) ve Osmanlı Sultanı ise "Padişah" (Büyük Şah) dır. Bu iki liderin arasındaki çekişmeyi artıran temel etkenlerinden bir diğeri ise Sünniliği ve Şiiliğin en büyük liderleri olmalarıdır. Diğer bir anlaşmazlık sebebi ise aynı coğrafi bölge olan Orta Doğu ve Ön Asya bölgelerine hâkim olma ve bu bölgelerdeki İslam coğrafyasını ekonomik ve siyasi olarak kontrol etmek için girilen çıkar çatışmaları olur iken, monarşileri de birbirine zıt bir durum meydana getirmektedir.⁴⁹ İran'la Türkiye arasındaki ilişkilerin durumu, doğu halklarının İslam idealleri kapsamında bir araya gelebilmesi arzusunun boş bir hayal olduğunu en iyi şekilde gösteren bir örnek olmuştur.⁵⁰

Coğrafi keşiflerin ticaret yollarını değiştirmesi sonucu ekonomik gelirler azalmış üstelik Osmanlı imparatorluğu yanında kuzeyde Rus Çarlığı doğuda Afganlılarla rekabet içine giren Safeviler, II. Abbas'tan sonraki Şahların yetersizliği sebebiyle gücünü yitirmiştir. 1717'de Horasan, Afganlıların eline geçmiş, 1722'de Başkent İsfahan'ı ele geçiren Afgan ordusu Safevi hanedanını sonlandırmıştır.⁵¹ Safevi hanedanlığının dağılmasından sonra İran'da XVIII. yüzyıl boyunca büyük kargaşalar

⁴⁸ MANSEL Philip, **Sultanların İhtişamı**, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s.66

⁴⁹MANSEL a.g.e., s.66 ; Safeviler de Osmanlılar gibi Türk asıllıdır ve Türkçenin Azeri lehçesini konuşmuşlardır. Şah İsmail zamanında Şiilik resmi devlet dini olmuştur.

⁵⁰İran, Hz. Ömer devrinde fethedilmiş, İslam Devletine katılmıştır. Bkz. KİTAPÇI, Z., **Yeni İslam Tarihi ve Türkler I-II**, Konya 1995, s.225-234.

⁵¹ İNAL, a.g.e. s.316

meydana gelmiş ve bundan sonraki yıllar boyunca iki ülke arasında sadece sınırın değişmesini gerektirmeyen küçük sürtüşmeler yaşanmıştır.⁵² İran'daki güçlü Safevi Hanedanlığı yönetimi yıkıldıktan sonra Osmanlı ve Rus devletleri, İran topraklarını ülkelerine dâhil etmek istemişler ve bu stratejileri İran'da Nadir Şah'ın ölümüne kadar devam etmiştir. Nadir Şah'ın 1747 yılında ölmesinden sonra da Osmanlı Devleti ile İran arasında önemli bir sorun meydana gelmemiştir.

Nadir Şah'ın ölümünün ardından İran'da Afşar, Kaçar, Afgan ve Zend kabile reisleri arasında bir üstünlük mücadelesi ve kargaşa dönemi başlamıştır. Bu süreçte her eyalet valileri kendi bağımsızlıklarını ilan etmiş ve nihayet Kerim Han (1750-1779) rakiplerini yenerek Horasan dışında, ülkeyi birleştirmeyi başarmıştır. Kerim Han geleneğin dışına çıkarak şah unvanını kullanmayı reddetmiş ve Zend Hanedanlığını başlatmıştır.⁵³

İran tahtındaki Zend Hanedanlığı, Kaçar Hanedanlığı takip etmiştir(1796). Kaçarlar, İran'ın kuzeydoğusunda yaşayan bir Türk aşiretidir. Kaçar yönetimi altında, tüccar ve ulema, yani dini liderler, toplumun önemli üyeleri arasına katılmıştır. XIX. yy'ın ikinci yarısında İran'da, büyük çaplı bir bürokrasi mekanizması; yeni bakanlıklar ve ofisler oluşturulmuştur. Kaçar hanedanlığı dönemindeki modernleşme reformları arasında İran'ın ilk üniversitesinin kurulması bulunmaktadır. Bu dönemde iki büyük güç, Rusya ve İngiltere, İran üzerinde baskı kurmaya başlamışlardır. Ruslarla 1812 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarını yapan İran, Aras Nehri'nin kuzeyinde Kafkasya'daki tüm topraklarının kaybetmiştir. İngiltere ile 1857 de yapılan Paris Anlaşmasıyla da İran bugünkü Afganistan'daki topraklarını İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır.⁵⁴ Buna rağmen egemenliğini korumayı başarmış ve çevresindeki diğer ülkeler gibi sömürge olmamıştır. Bu toprak kayıplarını Osmanlı devletinin zayıflığından faydalanarak telafi etmek isteyen Kaçarlar, Bağdat ve Şehrizer'u almak için saldırmış ve bunun sonucu 1821-1823 Osmanlı-İran savaşı başlamıştır. İran

⁵² ARAS, a.g.m., s.62

⁵³ <http://datab.us/i/Zand%20Dynasty> Eriş.Tar. 25.07.2015

⁵⁴ KARADENİZ, Yılmaz, "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, Sayı:20, s.55-68

ordusunun kolera salgını sebebiyle ağır kayıplar vermesi sonucu 28 Temmuz 1823'te Erzurum antlaşması imzalanmış, Kasr-ı Şirin Anlaşmasındaki sınırlar teyit edilmiştir. Bu anlaşma sonrasında iki devlet arasındaki ilişkiler, Rusya ve Avrupalı güçlerin İran ve Osmanlı toprakları üzerindeki baskısının da etkisiyle 1850'li yıllara kadar sorunsuz olarak devam etmiştir.⁵⁵ Her ne kadar Irak üzerinde mezhepsel sebeplerle farklı hesaplar içinde olsalar da, işbirliğine yönelik girişimler I. Dünya Savaşı'na kadar - 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı döneminde yaşanan bazı hadiselerle rağmen - devam etmiştir. Özellikle II. Abdülhamit devrinde, İslam birliği amacına yönelik olarak İran ve Osmanlı devleti arasında yakınlaşma çabaları hız kazanmıştır. II. Abdülhamit "İslam Birliği" konusunu Orta Doğu'ya yönelik emperyalist arzuları olan Avrupalı devletlere karşı siyasi bir ittifak ve savunma mekanizması olarak düşünmüştür. İran, Safevi dönemindeki katı mezhepçi tutumundan vazgeçmiş olmasına rağmen, emperyalizme karşı İslami birlik ve ittifak girişimlerine sıcak bakmamıştır. Bunun en önemli sebepleri milli birliğini korumak istemesi ve bunun için Şiiliği bir araç olarak görmesidir. Bu ittifak çabalarının İran içinde önemli bir nüfusa sahip olan Türklerde, milliyetçi akımları başlatarak ülkenin bölünmesine yol açmasından korkulmuştur.⁵⁶

1.2.4. XX. yy. Başında Türkiye - İran İlişkileri

XIX. yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde iç huzur bozulmaya başlamış ve imparatorluk topraklarının her yerinde sık sık isyanlar çıkmıştır. Bu çıkan isyanlarla birlikte toprak kayıpları artmış, askeri güç ve ekonomik denge bozulmuştur. Bu dönemde Rus Çarlığı ile yapılan savaşların çoğu kaybedilmiştir. Yine bu dönemde, İtalya Krallığı ile yapılan Trablusgarp savaşında Trablusgarp, Balkan ülkelerine karşı yapılan savaşlarda ise Balkanlardaki toprakların neredeyse tamamı kaybedilmiştir. II. Abdülhamit 31 Mart olayı ile tahtan indirilmiş, bu olaydan sonra ülkenin yönetiminde İttihat ve Terakki Fırkası söz sahibi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinden bazıları ve Enver Paşa, Almanya taraftarı idi ve savaşı Almanların kazanacağına inanmışlardı.

⁵⁵ ARAS, a.g.m., s.62

⁵⁶ HAKYEMEZ, a.g.e., s.164-165

Savaşa Almanların yanında girilirse, son zamanlarda Kafkaslarda ve Balkanlar'da kaybedilen toprakların geri alınabileceği düşünülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşından yenik çıkınca, İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamış, 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması sonucunda da Osmanlı İmparatorluğu toprakları İtilaf grubu devletleri arasında paylaştırılmıştır.

Hammadde ve pazar ihtiyacını karşılamak için Hindistan'a giden yolların güvenliğinden emin olmak isteyen İngiltere, Kaçar Hanedanı'nın zayıflığından da yararlanarak Basra körfezine hâkim olmuştur. Bölgedeki araştırmalar sonucu zengin petrol kaynaklarının bulunabileceğinin anlaşılması, İngiltere'nin buraya olan ilgisini arttırmış ve petrol için sondajlar başlamıştır. 26 Mayıs 1908 tarihinde İran'da petrolün bulunmasıyla İran tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere ile İran arasında petrol, ilişkilerin seyrini belirleyen en önemli unsur olmuştur.

I. Dünya Savaşının sonunda imzalanan 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşmasına dayandırılarak İstanbul, İzmir ve Orta Anadolu'da küçük bir kesim hariç tüm Osmanlı İmparatorluğu toprakları işgal edilmiştir. Bu işgal uzun yıllardır Osmanlı İmparatorluğu içinde kurucu unsur olmasına rağmen ihmal edilen ve hor görülen Türklerin ulusal direnişini harekete geçirmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında - II. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir - İngilizlerin, Türkiye ve İran üzerindeki benzer beklentileri ve bu konudaki teşebbüsleri bu iki ülkedeki milliyetçi ve anti-emperyalistleri uzlaştırmış diğer yandan muhafazakâr ve teslimiyetçileri de birbirine yakınlaştırmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası 1919'da yapılan Paris Barış Konferansı sırasında, İran hükümeti yenik durumda olan Osmanlı Devletinden toprak vermesini talep etmiştir. İngiliz dışişleri bakanlığına gönderilen bu talepte, İran; İran sınırının kuzeyinde Aras ırmağından başlayıp kuzeydoğuda Derbend'e kadar uzanan ve Tiflis, Kars ve Erzurum'un yakınından geçerek Erivan ve Elizabetpol'u da içine alan bölgenin kendisine verilmesini istemiş ama bu istek ciddiye alınmamıştır.⁵⁷

⁵⁷ SONYEL, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, TTK, Ankara, 1987, s.42

İran'ın toprak taleplerini görmezden gelmesine karşın daha sonra Şah ünvanını alacak olan Rıza Han'ı iktidara taşıyan 1921 darbesi ve Kaçar Hanedanlığı'nın sona erdirilmesinde İngiltere'nin desteği önemli bir yer almıştır. 1925 yılında resmi olarak sona eren Kaçar Hanedanı, İran yönetiminde bulunan son Türk asıllı hanedan olmuş ve Türkiye-İran ilişkileri tam manasıyla başlamıştır.

1.2.4.1. Türk Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk - İran İlişkileri

Türk ulusal direnişinin dönüm noktası 1915'deki Çanakkale Savaşında öne çıkan isim olan Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin geleceğini değiştirmek için harekete geçmesi olmuştur. Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşı sonrasında Türkiye için yeni bir oluşumun gerektiğine inanmış ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a halk hareketinin planlı olarak yönetilmesi amacıyla çıkmıştır. Bu tarihten itibaren 1923'te İtilaf Devletleri ile Lozan Anlaşması imzalanana kadar sürecek olan Türk Kuruluş Savaşı başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele döneminde işgal güçlerine karşı sadece Anadolu'da değil Orta Doğu'da da mücadelede etmiş ve Araplar ile işbirliği yapmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa 17 Mayıs 1920'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınladığı bildiriye İslam dünyasına egemen olmayı düşünen İngilizlere karşı mücadelenin tüm Müslümanların görevi olduğunu vurgulamıştır.⁵⁸ Orta Doğu bölgesini kendi amaçları için bölüşmeye çalışan İngiliz ve Fransızlara karşı Müslümanları ortak hareket etmeye çağırmıştır. Bu çağrı özellikle Suriye, Irak ve Musul bölgelerinde bağımsızlık yanlısı Türk ve Arap topluluklardan karşılık bulmuştur. Irak ve İran'daki Şiiilerin mutemedi olan Şeyh Mirza Muhammed Tafi, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektupta; Irak halkının Osmanlı bayrağı gölgesinde yaşamak, ölmek istedikleri, düşmanı Irak'ta çıkarmak zamanının geldiği ve bu amacın sağlanması için Irak'a Arapça bilen on kişi ile devamlı olarak beyannameler gönderilmesini istemiştir.⁵⁹

⁵⁸ KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üni. SBF. Yayınevi., Ankara, 1978, s.130

⁵⁹ UMAR, Ömer Osman, "*Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:20, Sayı:1, s.455

Böylelikle Osmanlı Devleti döneminde çok iyi olmayan Türk-İran ilişkileri Milli Mücadele döneminde gelişmeye başlamıştır.⁶⁰ 23 Nisan 1920'de TBMM (Türk Büyük Millet Meclisi)'nin açılmasıyla, Ankara Hükümeti olarak aynı ülke toprakları içinde ikinci bir hükümet ortaya çıkmıştır. Başlarda TBMM'ni tanımayan İran, TBMM hükümetini tanıdığını 22 Nisan 1922 açıklayarak Ankara'ya büyükelçi göndermiştir.⁶¹ Ancak İngiltere'nin İran üzerindeki baskısı sebebiyle ilişkiler gelişmemiştir. Kurtuluş savaşı Batı Cephesinde Yunanistan Krallığına karşı Eylül 1922'de kazanılmış ve Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Anlaşması ile Kurtuluş Savaşının sonuna gelinmiştir. İran kamuoyu Türk zaferini büyük bir memnuniyetle karşılayarak, Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik ve gönderilen hediyeleri takdim için İran savaş bakanı başyaveri Sadık Han Sakar Nizam'ı göndermiştir.⁶² TBMM'nin Kasım 1922'de saltanatı kaldırmasıyla da XIII.yy'dan XIX.yy'a kadar hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu son bulmuştur. 1923'te imzalanan Lozan Anlaşması ile yeni Türk Devleti ve Türk Hükümeti uluslararası anlamda hukuki ve siyasi olarak ilk kez tanınmış, 29 Ekim 1923'te de Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti resmen kurulmuştur. Yeni devletin başkenti Ankara olmuştur.

Türkiye ile İran arasındaki, Milli Mücadelenin başladığı 1919 yılı ile Cumhuriyetin kurulması sonrasında 1925 yılına kadar olan bu dönemdeki ilişkilerde ikili bir yapının olduğu görülmüştür. Bir yandan iki ülkede de eski rejimlerin yerine kurulmuş olan milliyetçi, anti-emperyalist, tam bağımsız ve Batılı rejimlerin arasında daha iyi gelişen iyi ilişkiler, diğer yandan ise her iki ülkedeki yeni rejimler yerleştikçe ve oturdukça iki ülke arasındaki geçmişin izlerinin tekrardan ortaya çıkması gibi. Türkiye ile İran arasındaki bu ikili yapı 1925 yılı sonrasında da iki ülke arasındaki ilişkilerde devam etmiştir.

⁶⁰ ÖZGİRAY, Ahmet, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.297

⁶¹ TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3.Kitap, , Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996, s.187

⁶² UMAR, a.g.m. .s.462

Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında İran'ı asıl uğraştıran ve İran'la Türkiye'ye arasında ilişkileri gerginleştiren olay, Azerbaycan'nın Kürt bölgelerindeki Simko isyanı olmuştur. Simko, yani İsmail Ağa, Türk-İran sınırında yaşayan bir Şikak aşireti reisi olup, Mondros Anlaşması ile bölgede ortaya çıkmış olan otorite boşluğunu fırsat bilerek önce Nasturilerle mücadeleye girişip yenmiş daha sonrada emrindeki kürt kuvvetleri ile İran topraklarındaki Urmiye ve Tebriz'in bir bölümünü ele geçirmiştir. Simko, hem İranlı hükümetle hem de Osmanlı devleti ile farklı amaçlarla farklı zamanlarda işbirliği içinde olmuştur. İran kuvvetleri Simko isyanını bastırmaya çalıştığında Anadolu'daki milli mücadelede olan Türk milliyetçileri ile işbirliği yapmış, Türkiye tarafından silah ve mühimmat alarak İran içinde kontrol altında tuttuğu bölgeyi iyice genişletmiştir.⁶³

1920'de Simko'nun İran kuvvetleri ile sürekli çatışması, Türk tarafıyla sürekli işbirliğine girmesi, İran birliklerine karşı başarıları sayesinde bölge aşiretlerinden kendisine yeni güçler katılması, İran hükümetinin hiç hoşuna gitmemiş ve İran hükümeti bu hareketleri Türkiye'nin İran'ı işgali olarak yorumlamıştır. Bu tarihten itibaren 30 Ağustos zaferine kadar İran, Türkiye'ye elçi olarak hükümetin ileri gelenlerini göndermiş ve Ankara Hükümetinden Simko ile ilişkisinden rahatsız olduğunu ve desteğini çekmesini istemiş ve İran Azerbaycan'ına müdahalesinden vazgeçmesini çeşitli tarihlerde talep etmiştir.⁶⁴ Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan Mart 1921 tarihli dostluk anlaşmasından sonra İngilizler, İslam ülkeleri arasında bir İslam Federasyonu oluşturulmuş olması endişesini taşımışlar ve hatta bu anlaşmada İran ile ilgili gizli bir madde olduğundan ve bir Türk-İran anlaşması da yapılacağından şüphelenmişlerdir. Bu şüphe doğru olmasına rağmen bu beklenti gerçekleşmemiştir.

1921 yılının Mayıs ayında, İran dışişleri bakanı İngilizlere, Sovyet elçisinin kendisine Türkiye, Afganistan ve İran arasında bir ittifak önerisinde bulunduğunu bildirmiş, ancak İran teklifi kabul etmesine rağmen öneriye, İran'ın hiçbir tarafa

⁶³ METİN, Barış, “*Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi(1919-1938)*”, Türkiye Sosyal araştırmalar Dergisi, Sayı:2, Ağustos-2012, ss.164-167

⁶⁴ÇETİNSAYA, a.g.m., s.775

bağlanmadan dış politikada bir denge oyunu oynamak istemesinden ve Türkiye'nin Simko ile ilişkisinden rahatsız olduğundan sıcak bakmamıştır.⁶⁵

1922 yılına kadar Simko iyice büyüyüp genişlemiştir. Türkiye ise, bu dönemde Simko'nun İngilizlerle olan ilişkisini öğrendiğinde aynı dönemde İran'ın sefiri Ankara'ya gelmeden önce Simko'ya karşı tavrını değiştirmiştir. Türkiye, bu dönemde Simko'nun Irak ve İran topraklarında bir "Kürdistan Devleti" kurmak istediğini ve İngilizlere dayanarak gücünü büyütmeyi hedeflediğini anlamıştır.⁶⁶

1921'de İran'da iktidara gelen Rıza Han(Şah Rıza Pehlevi), Simko isyanının devletin varlığına karşı bir tehdit olduğunu düşündüğünden bütün gücüyle Simko'nun üzerine gitmiş ve Simko'yu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Simko kuvvetleri ile birlikte ülkeyi terk etmiş ve Irak'ta Süleymaniye bölgesindeki Şeyh Mahmut'a sığınmak zorunda kalmıştır.

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması İran ile Türkiye arasında yeni bir sayfa açmıştır. İran, elçiler ve temsilciler yolu ile Türk Hükümeti'ni zaferden dolayı tebrik etmiştir. Ancak, İran hükümetinin Ankara'ya elçi olarak İstanbul Hükümeti nezdindeki büyükelçisini atamaya kalkması ve elçinin takdim telgrafında "Osmanlı Hükümeti nezdinde" ibaresinin kullanılması Ankara Hükümetini tepkisine yol açmıştır. İran'ın bu olumsuz tavırlarına karşın Türk hükümeti ilişkilerin gerginleşmemesi için azami dikkat göstermiştir. İran da bundan sonra atacağı adımları daha iyi hesaplamaya başlamıştır. Türkiye ve İran, bu dönemde genel olarak bir iş birliği çerçevesinde politikalar geliştirmişler ve birbirine manevi anlamda destek vermişlerdir.

İran, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile olan sorunları gidermeye çalışırken bir yandan da bu yeni devletle olan sınır anlaşmazlıklarının ve isyanların bastırılmasına gayret etmiştir. Sınır sorunlarına çözüm bulmak için Lozan Konferansına da katılmak isteyen İran; İngiltere'nin karşı çıkması üzerine katılmaktan vazgeçip sınır sorunlarını ve Kürt aşiretlerinin yarattığı sorunları Türkiye ile ikili görüşmeler yoluyla çözmeye

⁶⁵YILDIRIM, Ender, **Türkiye-İran İlişkileri,1918-1960**, Giza Yayınları, İstanbul, 2011,s.55

⁶⁶ ÇETİNSAYA, a.g. m., s.772-773

karar vermiştir. Lozan Konferansına katılma talebi reddedilmesine rağmen İran hükümeti, gelişmeleri yakından takip etmiş ve Musul meselesinin her aşaması ile ilgilenmiştir. Musul meselesi Milletler Cemiyetinin gündemine geldiğinde ise, hem Türkiye hem de İngiltere, İran'ı bu konuda kendi taraflarına çekmek istemişlerdir.

1.2.4.2. Türkiye'de Cumhuriyetin İlanı ve Sonrasında İlişkiler

Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesinden bir gün önce, yani 28 Ekim 1923'de, İran'da da Rıza Han başbakan olmuştur. Rıza Han başbakan olduktan sonra İran, Seyyid Tabatabai'yi Türkiye'ye büyükelçi olarak göndermiş ve Tabatabai'nin göreve başlayışı olay olmuştur. Ankara'ya geldiğinde, kendisinin bir din adamı oluşu Atatürk'ün tepkisini çekmiştir.⁶⁷ Ankara'daki hükümetin, İran'da cumhuriyetin ilan edilmediği, henüz iki ülke arasında Musul meselesinin çözülmediği bu dönemde ülkenin başında bulunan Rıza Han ile ilgili de bazı kuşkuları olmuştur. Bu dönemde göreve gelmiş olan Tabatabai, Türk Hükümetindeki Rıza Han ile ilgili olan bu kuşkuları fark etmiş ve bunları gidermeye çalışmıştır.

1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmesi ve bu yeni yönetim tarzı İran yönetimini çok etkilemiştir. İran'da da cumhuriyet ilan edilmesi süreci yaşanmış olup Türkiye, İran'daki bu yeni oluşumda aktif rol oynamış ve İran'a destek vermiştir.⁶⁸ 29 Ekim 1923'ten itibaren, cumhuriyetle yönetilmeye başlayan Türkiye'de Ankara Hükümeti, İran'da da saltanatın kaldırılması ve yerine cumhuriyet kurulması arzusunu belirtmeye başlamıştır. Rıza Han ile bu konu birkaç kez çeşitli vasıtalarla görüşülmüştür. Rıza Han ikna olmuş gözükmüş ve bunun üzerine Ankara'da bir beklenti içine girilmiştir. İran'da bu yönde hareketlenme başladığında, Ankara, Türk basınında yer alan haber ve yazılarla İran'da cumhuriyet ilanı yönünde destek vermeyi sürdürmüştür. Türkiye'nin bu çabasının arkasında, Türk Devriminin İslam ülkeleri için

⁶⁷ ÇETİNSAYA, a.g.m., s.784

⁶⁸ KOCATÜRK, Nurhan, **Hatemi Dönemi Türkiye-İran İlişkileri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2006, s. 20

de model olmasını istemesi ve İran'ı yabancı devletlerin boyunduruğundan çıkmış bağımsız bir devlet olmasını istemesi bulunmaktaydı.⁶⁹

Türkiye, daha Milli Mücadele yıllarından başlayarak Müslüman komşuları ile iyi ilişkiler geliştirmeye çabalamıştır. Bunun için İslami söylemleri de kullanmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye, İran ve Afganistan'la siyasi ilişkilere girmiştir. Mezhep çatışmaları, sınır anlaşmazlıkları ve özellikle bu bölgelerde eşkıyalık yapan Kürtlere tavizkar davranan İran sebebiyle ilişkiler zaman zaman gerilse de her iki ülkenin yönetimi de iyi komşuluk ve dostluk için gereken adımları atmaya gayret etmişlerdir. Örneğin 1923 Aralık ayında Türkiye İran Hükümetine bir nota ile İranlılarla ilgili "acem" sözcüğünün kullanılmayacağını bildirmiş, buna karşılık İran Hükümeti de bütün resmi dairelere ve gazetelere "Osmanlı" yerine "Türkiye" tabirinin kullanılmasını emretmiştir. 1925 yılında da her iki ülkenin basınında birbirleri aleyhinde suçlayıcı ve küçültücü nitelikte yazıların önlenmesine çalışılmıştır.⁷⁰

Bu dönemde, aynı çıkarlarla ve amaçlarla her iki ülkedeki yönetimin de, milliyetçi, tam bağımsızlıkçı ve dini/mezhebi taassuptan arınmış oldukları ve ortak düşmanları olarak İngiltere'yi kabul ettikleri, kısa vadede ise Sovyet Rusya'yı kendilerine dost olarak gördükleri bilinmektedir. İki ülkede bu anlamda işbirliği içerisinde politikalar geliştirmiş ve birbirlerine destek olmuşlardır. Rıza Han ilerleyen dönemlerde Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği devrimlerden çok etkilenmiştir. Benzer bir modernleşme hareketini kendi ülkesinde de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat bu çalışmaları Mustafa Kemal'in Türkiye'de yaptığı şekilde geniş ve çok yönlü değildir. Bunun nedeni de radikal dincilerin ve tutucuların her türlü yeniliğe karşı çıkması olmuştur.⁷¹ İran'daki cumhuriyet rejimine geçiş ile ilgili hareketlenmeler ve bu hareketlerin yoğunluk kazanması ile Rıza Han, iktidardaki Ahmet Şah'a karşı protestoların halk içinde olgunlaşmasını beklediği ana kadar beklemiş ve kendisini

⁶⁹ ÇETİNSAYA, a.g.m., ss.782-783

⁷⁰ ANBARCIOĞLU, Meliha, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar" Doğu İlleri Dergisi III/4, Ankara, 1983, s.7-8

⁷¹ CAN, Aydın, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Adana,2008,s.4

destekleyen milletvekilleri ile görüşmeler yaparak cumhuriyetin ilanı için gerekli yasa değişikliklerini görüşmüştür. 1924 yılının 21 Mart'ındaki Nevruz günü öncesinde bu değişikliği yapmayı planlamıştır. Ancak, meclisteki rakip gruplar içerisindeki sert tavırlar münakaşaları şiddetlendirince meclis çalışamaz hale gelmiş ve cumhuriyet karşıtları halk içindeki yandaşları ile birlikte gösteriler yapmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye'de hilafetin kaldırılmasının, cumhuriyet rejiminin bir neticesi olduğunu düşünen İran uleması da bu rejim değişikliğinden endişelenmiştir. Hilafetin kaldırılması bu kesimin uzun yıllar Türkiye'ye ve Rıza Han'a şüpheyile bakmalarına sebep olmuştur.⁷² Basın, aydın kesim ve yerel idareciler yanı başlarında Türkiye'de cumhuriyet idaresine geçilmesini batılılaşmanın ve modernleşmenin canlı bir örneği olarak görmüşlerdir. Ancak milliyetçi kesim, hanedan yanlıları ve din adamları İran'ın cumhuriyete hazır olmadığını ileri sürmüşler hatta ulemanın ileri gelenleri cumhuriyetin İslam'a karşı bir oyun olduğunu ileri sürerek karşı çıkmışlardır. Sonuçta kendi iktidarı için de endişelenen Rıza Han, cumhuriyet fikrinden vazgeçip Şah olmayı ve hanedan ismi olarak da "Pehlevi" kelimesini seçmiştir.⁷³

Mustafa Kemal Atatürk'ün yenilikleri gerçekleştirmesinde ve Rıza Han'ın başarısız olmasında başka faktörler de söz konusudur. En önemlisi Mustafa Kemal'in daha bilgili ve daha donanımlı bir devlet adamı olması, Türklerin modernleşmeye İranlılardan daha uzun bir süre önce başlaması ve işgalcileri ülkelerinden kovup bağımsız olmalarıdır. Oysa aynı dönemde İran, İngiliz işgali altındadır. Bunun yanında asırlar boyunca toplumu karakterize eden din olgusu da önemlidir. Türkiye'deki Sünni Müslümanlar devlete sadakatle bağlı olmasına yani önceliğin devlette olmasına karşın Şii Müslümanlar için din devletten önce gelmektedir. Bu sayede din adamları İran'da daima gücünü korumuştur.⁷⁴ Atatürk ise halifeliğin kaldırılması ve laiklik gibi çok önemli devrimleri başarabilmiştir. Rıza han bu yüzden kafasındaki Cumhuriyet dâhil

⁷² ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1: 1919-1980, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.357-358

⁷³ GARTHWAITE. a.g.e., .s.208

⁷⁴ KINZER, Stephen, **Ezber Bozmak**, İletişim Yayınları, İstanbul , 2011, s.77-78

birçok yeniliği başaramamış ve daha sonra Pehlevi hanedanlığını kurarak 1925'te Şah olmuştur⁷⁵.

Ankara'daki hükümetin Rıza Han'ın İran'da iktidara el koyduğu 1921 yılının şubat ayı ile Şah olduğu 1925 yılının Aralık ayı arasındaki dönemde Rıza Han/Şah'a bakışında ve değerlendirmesinde gelgitler yaşanmıştır. Örneğin 1923 yılında, Mustafa Kemal'in İzmit mülakatında İran ile ilgili söyleminde Rıza Han bir diktatör olarak tanımlanmış, İran'ın Türkiye ile olan sıkı ve samimi ilişkilerinin Rıza Han aracılığı ile sağlandığı belirtilmiştir. Bunun başlıca sebebi iki ülkenin de karşılıklı olarak yeni yönetimlerin tavırlarından duyulan kuşkulardır.⁷⁶

Bu kuşuların giderilmesi yönünde iki ülkenin hükümet yetkilileri arasındaki görüşmeler sürerken, 1925'de İran Meclisi Kaçar hanedanlığını sona erdirince, Ankara, İran ile ilgili olarak yeni bir bekleyişe girmiştir. İran'daki yeni rejimin ne olacağı belli olmamıştır ve Rıza Han'ın "Şah" ilan edileceği duyumları alınmıştır. İran'daki kurucu meclis toplanıp Rıza Han'ı Şah ilan ettiğinde ise günler geçmesine rağmen yeni rejime ilişkin bir mesaj gönderilmemiştir. Bir anlamda cumhuriyeti gerçekleştirememesi yönünde kırgınlık gösterisi olarak yorumlanan bu davranıştan sonra Şah, Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğini ifade etmiştir. Şah'ın resmi olarak tahta geçmesinden birkaç ay öncesi Atatürk, Rıza Şah'a bir güven mektubu göndermeden büyükelçi ataması yapmış olmasına karşın Şah bu talebi kabul etmiş ve Türkiye'nin İran büyükelçisi güven mektubu olmadan görevine resmen başlamıştır.

Ankara'daki hükümetin İran ile ilgili politikası, Rıza Han'ın yönetime el koyduğu 1921 yılından başlayıp Şah olduğu 1925 yılı sonuna kadar olan dönemde İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için manevi yardımda bulunmak olarak tanımlanmıştır.⁷⁷ Yine de, İran'ın o günlerde Türkiye'ye eğilimli görünmesinin yanı sıra, Rıza Han'ın koyu milliyetçi oluşu ve askeri kuvvetleri kullanmaya hevesli görünmesi de Türkiye için aleyhinde bir siyasete vasıta olabileceği ihtimaline karşı Türk

⁷⁵ KOCATÜRK, a.g.t., s. 20

⁷⁶ ÇETİNSAYA, a.g.m.,s.783

⁷⁷ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-1**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s.25-27

Hükümetini İran'ın bu harekâtını yakından izlemeye mecbur kılmıştır. Buna göre, Türkiye, İran'ın o dönemde parçalanmasından ve bu parçalanmanın Türkiye için yaratabileceği sorunlar endişesi ile Rıza Han'ın Şah oluşuna olumlu yaklaşmayı tercih etmiştir. Türkiye açısından bu yaklaşımın sebebi, Türkiye ile İran arasındaki temel sorun olan Kürtler konusunda bir uzlaşma imkânını sağlamaktır.

1925 yılındaki Şeyh Said isyanı Türkiye ile İran arasında ilişkiler açısından ciddi sorunları ortaya çıkartmıştır. Bu isyan sonrasında ise her iki ülkenin de Kürtlere olan bakış açıları değişmeye başlamıştır. Simko isyanında Kürtler konusunda önceleri Türkiye olumlu İran olumsuz davranırken, Şeyh Said isyanından sonra bu durum değişmiş ve Türkiye, Kürtler için olumsuz davranmaya başlamış, İran ise olumlu yaklaşımlar göstermiştir. İzlenilen bu siyasetin iki temelini olduğu kanısı hâkimdir. Bunlar; “Kürtler İran tarafına çekilebilirse Türkiye’ye karşı sınırı koruyabilmesi” ve diğeri ise, “İran’ın yeni nüfus politikası nedeniyle Türkiye’den gelecek Kürt Aşiretleri ve sığınmacılara kucak açma siyaset”idir.⁷⁸

Mustafa Kemal’in stratejik yaklaşımında, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı dönemi gericiliğinden kurtulması ve modernleşmesi politikasında, bugünkü AKP(Adalet ve Kalkınma Partisi) yönetiminin de dış politika esası olan, çevrede bulunan bütün komşu ülkelerle iyi ilişkiler içerisinde olmak amacı bulunmaktadır. Ancak buna karşın bu dönem içerisinde Türkiye ile İran sınırında bazı uyuşmazlıklar yaşanmış ve 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Said isyanının bastırılmasından sonra da benzeri uyuşmazlıklar devam etmiştir. Nisan 1926 yılında ise, Türkiye ile İran arasında, sınırda yaşanan bu problemlere son vermek için ve karşılıklı ilişkileri geliştirebilmek adına, İran’ın başkenti Tahran’da Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.

1926 yılında imzalanan bu anlaşma için ilk talep İran’dan gelmiştir. İran’ın buradaki politikası, Türkiye’yi Sovyetlerden uzaklaştırmak ve Azerbaycan üzerinde

⁷⁸ KOCATÜRK, a.g.t., s.21

Türk “irredantizmi”⁷⁹ ihtimalini ortadan kaldırmaktır. Genel olarak tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması olarak nitelenebilecek olan 11 maddelik bu anlaşmanın ilk üç maddesi dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlülüğünü geri kalan maddeler ise ticaret, sınır güvenliği ve üçüncü ülkelerle olan ilişkileri düzenlemektedir.⁸⁰

Bunun gibi iki ülke arasında birçok anlaşma⁸¹ imzalanmasına rağmen, yeterli güven telkin edilememiştir. Genel olarak 1925’ten sonra Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerdeki temel sorun Kürt Milliyetçiliği ve Doğu Anadolu’daki Kürt İsyanları olmuştur. Bu dönemde, Türkiye, İran’ın Kürtlere ve Ermenilere karşı gösterdiği tolerans konusunda endişe duymuştur, buna karşılık, İran da, İran Azerbaycan’ına karşı Türkiye’nin yaklaşımına şüpheyle bakmıştır⁸².

1930 yazı boyunca devam eden Ağrı İsyanı, Türkiye ile İran arasında ilişkileri gererek neredeyse kopma noktasına getirmiş ve İran’a karşı Türkiye’de olumsuz tutum takınılmasını gündeme getirmiştir. Bu ayaklanma sırasında Türkiye, Kürt asilerin İran’ın tarafından desteklendiğini sınır güvenliği konusunda gerekli önlemleri almadığını ileri sürmüştür.⁸³ İran, 1930 da Türkiye’nin ağır bombardımanından arta kalan kürt isyancıları kabul etmiştir. Ağrı isyanı Türk-İran ilişkileri ve kürt sorunu açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü Türkiye’nin isyan sırasında kürt isyancıların konuşlandığı Ağrı dağı tarafındaki sınırın belirlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.⁸⁴ İran’a karşı takınılacak tutum karşısında Türkiye içinde bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal meseleyi görüşmeler yoluyla çözmekten yana iken,

⁷⁹ “Yabancı ülke topraklarındaki soydaşları gerekçe göstererek yayılma siyaseti” Bkz. Nişanyan - Sözlere Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü

⁸⁰ YILDIRIM, a.g.e., s.70-72Anlaşmanın maddeleri için Bkz. SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, 1. Cilt (1920-1945), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000

⁸¹ 1926’da imzalanan andlaşmaya ek bir protokol 15 Haziran 1928’de imzalanmış, 23 Ocak 1932 tarihinde Tahran’da birincisi Türk –İran Sınırı Hattı’nın tayini ikincisi Uzlaşma Adli Tesviye ve Hakemlik Antlaşmalarını içeren iki anlaşma daha imzalanmıştır. Ayrıca 5 Kasım 1932’de yeni bir Dostluk ve Güven Antlaşması imzalanmıştır

⁸² GÖK, Gonca OĞUZ, İran’ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri, , Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2005, s. 126-127

⁸³ YILDIRIM, a.g.e.s.77

⁸⁴ OLSON, Robert, **Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri**, Aveste Yayın,,İstanbul 2010,s.47

İsmet Paşa sert önlemler alınmasını istemiştir.⁸⁵ İran tarafında da asla taviz vermeyen bir yönetim vardı. İki ülke hükümetleri arasında çözülemeyen anlaşmazlıklar ancak en üst düzeyde Cumhurbaşkanı Atatürk ve İran Şahının duruma el koyması ile giderilebilmiştir.

Bu sorunlar sebebiyle, Türkiye ile İran arasında planlanan ticaret ve ikamet anlaşmaları da ertelenmek zorunda kalmıştır. Daha sonraki tarihlerde de tartışma konusu olan Türkiye ile İran arasındaki sınır sorunu, 23 Ocak 1932 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşma ile çözüme kavuşmuştur. Nitekim Şah'ın 1934 yılında Türkiye'yi ziyaret etmesi ilişkilerde gelişim sürecinin olduğu gözler önüne sermiştir. İki ülke arasında yaşanan bir diğer olumlu hava Atatürk'ün vefatından sonra yaşanmıştır. Atatürk'ün vefat haberi İran kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Hatta bu durum karşısında İran yönetimi bir ay boyunca yas ilan etmiş ve İran meclisinde özel bir anma töreni de düzenlenmiştir. Ayrıca Atatürk'ün cenazesinde İran yüksek düzeyde bir heyet görevlendirmiştir.⁸⁶ Ancak bu iyi niyetli yaklaşımlara hep şüpheyle bakılmış ve imzalanan anlaşmalara rağmen, iki ülke arasında yeterli güven telkin edilememiştir.

Bu dönemde Balkan Antantı'nın kurulmasında da Türkiye'nin diğer ülkelere öncülük ettiği görülmektedir. Aynı birlikteliği doğudaki devletlerle de kurmaya çalışan Türkiye, bu konudaki en önemli ve ciddi işbirliğini İran rejimiyle sağlamıştır. Türkiye'nin balkan ülkeleri ve doğudaki ülkelerle birliktelik politikasını izleme kararını almasındaki en önemli gelişmenin, İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmuş olan dünyadaki barış ortamının devamını sağlamak ve her ülkenin çıkarını korumak amacıyla kurulmuş olan Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a karşı yaptığı müdahale olduğu söylenmiştir.

Bu gelişmeler sonucunda Türkiye, İran ve Irak arasında Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma parafe edilmiştir. Bu imzalanan anlaşmaya daha sonra Afganistan da dâhil olmuştur. Bu anlaşma bölge ülkeleri arasında Temmuz 1937 'de imzalanacak olan Sadabad Paketi'nin de temelini oluşturmuştur. Belirli bir ülkenin

⁸⁵ CİN, Barış, **Türkiye ve İran Siyasi İlişkileri, 1923-1938**, IQ Kültür Sanat Yayın. İstanbul, 2007, s.105

⁸⁶ KOCATÜRK, a.g.t., s. 21

yarattığı tehlikeye karşı kurulmamış olan Orta doğunun bu çok taraflı ilk paktı ile Türkiye, doğu sınırlarını güvence altına almıştır.⁸⁷ Paktın oluşumunun en önemli nedeni de sınır güvenliğini sağlamaktır zira Afganistan, Irak ve Türkiye'nin İran'la kürt topluluklardan kaynaklanan sınır problemleri bulunmaktadır ve İran paktın diğer ülkeleriyle sınır anlaşmazlıklarını çözümledikten sonra Sadabad paktı antlaşması imzalanabilmiştir. Beş yıl süreli olan Sadabad antlaşmasını imzalayan dört devlet, Milletler Cemiyetine bağlı kalmayı, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı ve ortak sınırlara saygı göstermeyi ayrıca bir saldırı harekâtına veya saldırı amacı güden herhangi bir siyasal oluşuma katılmamayı taahhüt etmişlerdir.⁸⁸

Modern Türkiye'nin başlangıcı kurtuluş savaşına önderlik eden büyük önder Atatürk ve gerçekleştirdiği devrimler ile başlamıştır. Aynı şekilde İran'da modern dönem tarihi de Rıza Pehlevi ile başlamaktadır. İngiltere güdümü ile Rıza Pehlevi önce başbakan olmuş, 1925 yılında da Kaçar Hanedanlığı'nı devirmiş, kendi Pehlevi hanedanlığını kurarak İran şahı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı başlayıp Almanya ile yakınlaşınca, İran toprakları, İngiltere ve SSCB(Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) tarafından işgal edilmiştir. İşgalin ardından ise müttefik güçler tarafından iktidardan uzaklaştırılmış ve yerine işgal güçlerinin denetiminde oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçmiştir.

1.2.5. II. Dünya Savaşı ve Sonrası İlişkiler

İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Türkiye, statükoyu koruma adına tarafsız bir politika izleyip savaştan uzak durmaya çalışmıştır. Böylece savaşın yaratabileceği tehlike ve olumsuzluklardan kurtulmak istemiştir. İran ise aynı başarıyı gösterememiş; 1941 yılında kuzeyi SSCB, güneyi ise İngiltere'nin işgaline uğramıştır. İran'ın bu işgallere karşı koyacak gücü bu dönemde yoktur. İşgalden 1947'ye kadar olan dönemde ilişkiler, aslında Türkiye ile İran hükümeti ile değil, Türkiye ile işgalci devletler arasında gerçekleşmiştir.

⁸⁷ YILDIRIM, a.g.e., s.93-97

⁸⁸ ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,1914-1980**, 3. Baskı, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s.347

II. Dünya Savaşı devam ederken İran; İngiltere, SSCB ve ABD(Amerika Birleşik Devletleri)'nin çıkar mücadelelerine sahne olmuş ve 1943'teki Tahran Konferansının ardından bu üç ülke İran'ı yeniden inşa etmek üzere anlaşmaya varmıştır. Ancak SSCB'nin daha farklı düşünceleri bulunmaktadır. İran hem deniz hem de kara ticaretinin kesişme noktasında bulunan konumu ile SSCB'nin Çarlık Rusya'sından beri devam ettirdiği "açık denizlere ulaşma" stratejisinin önünde bir engel durumundadır. Bu siyaseti günümüzde de devam etmektedir.⁸⁹ SSCB, bu sebeple İran'ın içişlerine karışmış ve bu anlaşmaya uymayarak İran toprakları içerisinde, önce Kasım 1945'te Cafer Pişaveri vasıtasıyla bir komünist ayaklanma çıkartarak, 2 Aralık 1945'te Tebriz'de bağımsız bir "Azerbaycan Cumhuriyeti", Ekim 1945'te Gazi Muhammed liderliğinde "Mahabad Kürt Cumhuriyeti"ni kurdurtmuştur. İran'da güçlü bir konumda bulunan solcu Tudeh partisi bu iki devletteki merkezi otoriteyi sonlandırmıştır. İran, topraklarındaki bütünlüğü bozan bu iki devlete son vermek için SSCB ile bir anlaşma yapmak ve kuzeydeki petrol yataklarının işletme imtiyazını SSCB'ye vermek zorunda kalmıştır. Ancak İran topraklarını nüfuz ve kontrolü altına alarak Basra Körfezi'ne inmek isteyen SSCB'nin bu teşebbüsüne, Batılı güçler sessiz kalmamıştır. ABD, bölgede etkinliğini arttırmış ve İran'ın toprak bütünlüğü için garanti vermiştir. Bunu üzerine İran Meclisi, bu imtiyaz anlaşmasını onaylamayıp reddetmiştir. ABD ve İngiliz desteği ile İran, bu iki devleti de ortadan kaldırmış ve ABD ile çatışmayı göze alamayan SSCB'nin İran'da tutunmasını önlemiştir. SSCB'nin çekilmesinden sonra, İran Silahlı Kuvvetlerince kuzeyde kurulmuş olan Azerbaycan Komünist Cumhuriyeti ile Mahabad Kürt Cumhuriyeti, Aralık 1946'da ortadan kaldırılmıştır.

Bu gelişmeler ülke içindeki milliyetçi muhalefeti güçlendirmiştir. Muhalefet hareketinin önderliğini yapan Ulusal Cephe Partisi bu yıllarda giderek etkinliğini arttırmış ve bunun bir sonucu olarak 1951'de petrolün ulusallaştırılması kararı İran Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Bu karara karşı çıkan dönemin başbakanı Razmara çıkan olaylarda öldürülmüş ve ardından çıkan ayaklanmaların kontrolü için Şah Rıza Pehlevi, Ulusal Cephe Partisinin lideri ve Milliyetçi çevrelerce saygın bir devlet adamı

⁸⁹ İZZETİ, İzzetullah, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, 1. Baskı, Küre Yayınları, Ocak 2005, İstanbul, s.70

ve hukukçu olan Muhammed Musaddık'ı 28 Nisan 1951'de başbakanlığa getirmiştir. Musaddık'ın yönetimdeki ilk işi petrolün ulusallaştırılması kararının onaylanması olmuştur. Millileştirme çabaları özellikle ülke yönetiminde güçlü olan elit tabakanın ve İngilizlerin tepkisi ile karşılaşmış ve ülke içinde siyasi ve ekonomik karmaşa ortaya çıkmıştır.

Zaten ülke içinde siyasete hâkim olan ve birbirlerini ortada kaldırmaya gayret eden üç kesim vardır: Şah ve muhafazakâr kesim, Sovyet yanlısı solcu Tudeh partisi ve Musaddık'ın önderliğindeki halk hareketi. Bu üç grup da ülke içinde rakiplerini ortadan kaldırmak için kaos yaratmayı seçmiş, Musaddık hükümeti ise kaosu önlemede yetersiz kalmıştır.⁹⁰ İngilizlerin İran petrol pazarından çekilmesi ve Musaddık'ın yeni pazarlar bulmada zorlanması ekonomik krizi derinleştirmiştir. Musaddık'ın iktidara gelmesi Batı yanlısı Türkiye'de de büyük rahatsızlık yaratmıştır. Bunu başlıca sebebi, Musaddık'ın Batılı ülkelere mesafeli tavrı ve solcu Tudeh Partisi ile işbirliği yapmasıdır. İran'daki yeni rejimin SSCB etkisine girmesinden endişe edilmiş ve bu durum 1953'e kadar ilişkilerde krize sebep olmuştur.⁹¹

1951 yılında iş çevrelerinin desteğini arkasına alarak iktidar olan Musaddık'ın, İran'daki ilk demokratikleşme hareketinin de öncüsü olarak gösterilmesi mümkündür. Bu dönemde özellikle milli servet olan petrol ihracatı konusunda milliyetçi tavır sergilemiştir, İran ve British Petroleum arasındaki anlaşmayı İran için büyük bir dezavantaj olarak görmüş, bu düşüncesini sözleriyle de açıkça "işkence çeken bu ulusun talihsizliklerinin hepsinin kaynağı sadece petrol şirketidir" olarak ifade etmiştir⁹².

Bu tarihten 1953'e kadar olan dönemde Musaddık'ın ABD'den bağımsız tavırlarından rahatsız olan ABD'nin tepkisi ve ülke içinde kendisine destek veren ulemanın desteğini çekmesiyle üzerindeki baskılara karşı koyamayan Şah Rıza Pehlevi, Musaddık'ı görevden almaya kalkışmıştır. Ancak çıkan isyan sonrası Şah, ülkeyi terk

⁹⁰ KATOUZIAN, Homa; ŞAHİDİ, Hüseyin, **21. Yüzyılda İran**, Sitare Yayınları, Ankara, 2011, s.72

⁹¹ ORAN, 2009, a.g.e, s.650

⁹² YERGİN Daniel, "**Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**", (Çev.) Kamuran Tuncay, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2013, s. 524

etmiştir. ABD'nin CIA(Central Intelligence Agency; Merkezi İstihbarat Teşkilatı) destekli askeri bir darbeye Musaddık'ı devirmesinden sonra ise ülkeye dönmüş ve görevini devralmıştır.⁹³ Bu son gelişmelerin arkasından da İran petrollerinin işletim hakkının %50'si İran'da kalmak üzere petrol alanlarının işletimi çok uluslu bir şirketler birliği tarafından üstlenilmiştir.

Bu dönemde yaşanan olayları İran için siyasi ve toplumsal olarak bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekmektedir. Musaddık'ın devrilmesiyle sonuçlanan bu dönemde sadece uygar milliyetçi güçler oluşmamış, dönemin siyasi partisi Tudeh'in dağılmasıyla gençlik örgütü olarak bugün de bu adlarla bilinen Halkın Fedaileri ve Halkın Mücahitleri örgütleri doğmuştur. Musaddık, işçi hareketi ile iktidara gelmiş ve bunda önemli rol oynayan işçi hareketi İran İslam devrimine kadar da etkisini sürdürmüştür.

İktidarının ilk yıllarında Musaddık'ın milliyetçi girişimlerine sempatiyle bakan ABD daha sonra İngiltere gibi Musaddık 'ın güvenilmez olduğunu düşünerek aynı paralelde hareket etmiştir. Musaddık'ın Batı'dan bağımsız hareket etme çabası ve bu hareketin solcu Tudeh Partisi'nce desteklenmesi, ABD'nin Musaddık yönetimine bakışını değiştirmiştir. Soğuk savaşın yaşandığı bir dönemde İran'ın SSCB'nin etkisinde kalması ABD için kabul edilemez bir olaydır. Sonuçta İran'da Şah Muhammed Rıza ve İran ordusunun işbirliği ile bir operasyon düzenlenmiş ve Musaddık tutuklanmıştır. Musaddık daha sonra hapiste iken ölmüştür. Ordu yönetime el koymuş ve Şah Muhammed Rıza ülkeye dönmüştür. Türkiye bu dönemde Batılı devletlerin İran'a yönelik her türlü hareketini desteklemiş, hatta Musaddık'a operasyon yapması için İngiltere ve ABD yönetimlerini teşvik etmiştir.⁹⁴ Musaddık'ın iktidardan düşmesi sonucu Türk-İran ilişkileri kısa zamanda krizden çıkıp normale dönmüştür.

⁹³ <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/> Eriş Tar. 20.05.2015

⁹⁴ KAMER Şule Yüksel Ay, "Türkiye-İran ilişkileri Üzerine Değerlendirme, Uluslararası Politika Akademisi, 12 Ocak 2013, <http://politikaakademisi.org/turkiye-iran-iliskileri-uzerine-degerlendirme/> Eriş.Tar.16.08.2015

Yeni Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda uzun süre tarafsızlığını korumuş Yalta Konferansı'nda alınan karar gereği savaş sonrası Birleşmiş Milletler'e üye olmak için Şubat 1945 Almanya ve Japonya 'ya savaş ilan etmiştir. Savaşa girmeden, 1945'in Haziran ayında kurulan Birleşmiş Milletler 'in kurucu üyelerinden birisi olmuştur. II. Dünya Savaşına katılmadığı halde ekonomik sıkıntılara katlanmak zorunda olan Türkiye'de 1950 den sonra farklı bir siyasi dönem yaşanmıştır. Çok partili yeni bir dönem başlamış; daha liberal ve daha dışa açık bir yönetim işbaşına gelmiştir.

Türkiye, 1950 ile 1953 yılları arasında süren Kore Savaşı'na üyesi olduğu Birleşmiş Milletler emrine bir tugaylık kuvvet vererek katılmış, bu savaş sürerken NATO(North Atlantic Treaty Organization; Kuzey Atlantik Paktı)' na 1952 yılında üye olarak kabul edilmiştir. NATO üyesi olan Türkiye, Orta Doğu'da NATO'nun bir üyesi olarak üstüne düşen rolü yerine getireceğini beyan etmiştir.⁹⁵ Bu sözün yerine getirilmesi konusunda gerçektende Türkiye ileriki dönemlerde üzerine düşenleri, Orta Doğudaki komşuları ve İran'la ilişkilerde sorun yaratma ihtimaline rağmen yerine getirmiştir. Türkiye NATO'ya katıldıktan bir süre sonra Balkanlardaki güvenlik ve işbirliğinin sağlanması adına Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Şubat 1953'te bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmış böylece 1930'lu yıllarda Balkan Antantına benzer bir Balkan İttifakı kurulmuştur. Ancak Yugoslavya'nın tutumu ve Yunanistan'la yaşanan gerginlik bu ittifakın kâğıt üzerinde kalmasına sebep olmuş, 1960'ta da resmen sona ermiştir. Bu sonuca, 1955'te kurulan Bağdat Paktı'na karşı Yugoslavya'nın takındığı tavır da önemli bir etkidir.

NATO'ya verdiği taahhüdün gereği olarak Türkiye, Orta Doğu'nun savunma düzeninde yer almak durumunda kalmıştır.⁹⁶ Balkan Paktı'nın kurulmasından sonra Orta Doğu bölgesinde de, özellikle Sovyetler Birliğine karşı bir savunma işbirliğine gidilmesi Bağdat Paktı'nın kurulmasına yol açmıştır. Şubat 1955'te Irak ve Türkiye'nin

⁹⁵ GÖNLÜBOL, Mehmet; ÜLMAN, Haluk, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları-558, cilt-1, Ankara,1987,, s.232 Türk Dış İşleri Bakanı Fuat KÖPRÜLÜ, İngiltere'nin Türkiye'nin katılımına razı olmasından sonra 20 Temmuz 1951'de TBMM de yaptığı konuşmada "Türkiye Atlantik Paktına iltihak edince, Orta Şark'ta bize düşen rolü müessir bir surette ve gerekli tedbirleri müştereken itihaz için ilgililerle derhal müzakereye girmeye amade olacaktır"

⁹⁶ ARMAOĞLU, a.g.e., s.519

Bağdat'ta imzaladığı anlaşma ile kurulan pakta “Arap Birliği üyesi veya taraflarca tanınan herhangi bir ülkenin katılımına açık olduğuna dair 5. madde” gereği önce İngiltere ardından Pakistan ve İran katılmıştır. İran'ın Kasım 1955'te bu pakta katılması geleneksel tarafsızlık politikasının terk edilmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. İran Şahı Batı'yı tercih eden bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri de olumlu yönde etkilemiştir.⁹⁷

İran'daki Musaddık iktidarının sonundan İran İslam devrimine kadar olan süreçteki önemli bir gelişme de, İran'da Şah Muhammed Rıza'nın 1962 yılında gündeme getirdiği ve Ak Devrim adını verdiği reform hareketi olmuştur. Bu reform hareketi öncesinde, ülkedeki Şahlık yönetiminde petrol gelirlerinin de yardımı ile sosyo-ekonomi yapı değiştirilmiş, istihdam artırılmış ve ücretler yükseltilmiş, sanayi burjuvazisi giderek zenginleştirilmiştir. Ak Devrim Hareketi diğer yandan topraklarından ayrılan köylü kesimi gecekondu bölgelerinde yaşamaya zorlayarak yoksul, işsiz ve umutsuz topluluklar oluşturmuş, büyük kentlerin dışında ekonomik ve siyasi olarak dışlanmış öfkeli bir muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur. Bu koşullar altındaki İran'da sol görüşlü güçler bölünmüş ve gücünü yitirmişken sosyoekonomik zor şartlar altındaki çoğunluk ile yakın ilişkilerde bulunan ulemanın ülkedeki etkinliği giderek artmıştır.

Bu siyasi, ekonomik ve toplumsal farklılaşma sürecinde, Şah Muhammed Rıza tarafından modern kapitalizm yolunda ilerlemek amacı ile İran'da yürürlüğe koymaya çalıştığı reform ise İran'ın her dönemde siyasal ve toplumsal yaşamında büyük önemi olan orta sınıf esnafının, toprak sahiplerinin ve ulemanın tepkisini çekmiştir. Şahlık yönetimi tarafından uygulanmaya çalışılan bu Ak Devrim sürecinde; toprak reformu, seçim reformu, kadınlara oy hakkının tanınması ve devlet işletmelerindeki hisselerin belli oranlarda satılması gibi uygulamalar ile İran'daki tarıma dayalı ekonomiyi devre

⁹⁷GÖNLÜBOL; ÜLMAN a.g.e., s.265

dışında bırakmak ve toprak sahiplerini sanayi yatırımlarına yönlendirerek kapitalist bir ekonomik yapı kurmak hedeflenmiştir.⁹⁸

Ak Devrim sürecinin, İran için dış politikasındaki yansıması ise, İran'ın giderek bölgede ABD'nin jandarması görünümüne bürünmesine yol açmıştır. 1970'li yıllarda, İran'da petrol fiyatlarının aşırı artması ile ülkenin gelirleri yükselmiş ve modernleşme hamlesi finanse edilmiş ayrıca aynı süreçte, İran, ABD'den satın aldığı silahlarla Basra Körfezindeki askeri varlığını da güçlendirmiştir.

Şah Muhammed Rıza yönetiminin uyguladığı reformların ülkedeki çeşitli gruplarca olumsuz karşılanması ile İran İslam Devrimini hazırlayan sebepler olgunlaşmaya başlamıştır. Birçok alanda Batılı çevrelerce ileri görüşlü düzenlemeler olarak nitelenmesine rağmen -neredeyse sıfırdan modern bir ekonomi ve onunla büyüyen bir orta sınıf yaratılması, kadınlara genişletilmiş oy hakkı ve diğer temel haklar verilmesi- Şah Muhammed Rıza, birçok İranlı tarafından Batı'nın bir kuklası gibi görülmüştür. Kadınlara oy hakkının tanınması gibi uygulamalar, bunun İslam hukukuna aykırı olduğunu düşünen ulemayı rahatsız etmiştir.⁹⁹ Söz konusu reformların ekonomik ve siyasal olarak tehdit ettiği sınıflar; getirilmeye çalışılan birçok yeniliğe karşı çıkan ulema ile mutsuz kitleler arasında kurulan ittifak, İran İslam Devrimine uzanan süreçte geri dönülmesi zor olayların başlamasına sebep olmuştur. Bu olaylarda daha sonra İran İslam Devriminin lideri olacak olan Humeyni siyasal bir önder olarak sivrilmeye başlamış, çıkan olaylardan sorumlu tutularak önce hapsedilmiş, sonrasında da önce Türkiye'ye yollanmış, bir süre Bursa'da kalmıştır. Daha sonra öğrencileri ile daha iyi iletişime geçmek için Irak'a gitmiş, Saddam'ın kendisini Irak'ta istememesi üzerine son olarak da Fransa'ya geçmiştir. Humeyni, sürgünde geçirdiği 15 yıl içinde, toprak reformu, bürokratik güç ve cinsiyet eşitliği gibi konularda kamusal söylemlerde bulunmaktan dikkatle kaçınmıştır. Humeyni, Şah Muhammed Rıza 'yı batıya kolayca

⁹⁸ “İran Tarihi Derslerle Dolu-1”, Cumhuriyet Gazetesi, haber 21.08.2008 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/6276/iran_tarihi_derslerle_dolu_1.html Eriş.Tar. 10.06.2016

⁹⁹ATAY, Tayfun , “Şah Dönemi (1941-1979) İran İslam Devrimi'nin Arka Planı”, Birikim, Sayı: 96, 1997, s.37

verilen tavizler ve İsrail ile zımni ittifak yapmakla suçlamıştır.¹⁰⁰ Bir anlamda devrimi dışarıdan yönetmiştir.

İran'daki bu sosyal gerilimler yaşanırken Türkiye'de de önemli siyasi değişimler yaşanmıştır. Türkiye'de başarısızlıkla sonuçlanan birkaç çok partili düzene geçme denemesi (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka) dışında uzun bir dönem devam eden tek partili dönem 1946 yılında son bulmuş ve bu tarihten itibaren seçimler ve ülke yönetiminde çok partili dönem 1950'de başlamıştır. SSCB'nin II. Dünya Savaşı sonunda boğazlar üzerinde söz sahibi olmak istemesi ve Kars ile Ardahan illerini talep etmesi, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'yi Batı ittifakına daha fazla yaklaştırmıştır. Savaş süresince İngiltere'den askeri yardım alan Türkiye; savaş sonunda ekonomik olan çöküntüye uğrayan İngiltere'nin yardımı kesmesi sonucu Sovyet tehdidi ile baş başa kalmıştır. ABD Başkanı Henry Truman'ın 1947 yılında Amerikan Kongresi'nde kendi adı ile bilinen doktrini okuması ve Türkiye ile Yunanistan'a 400 milyon dolar yardım sözü Türkiye'yi rahatlatmıştır. Bu doktrin ile ABD, yalnızlık politikasını terk ederek SSCB'nin yayılmacı politikasına dünyanın neresinde olursa olsun engel olacağını beyan etmiştir. Bu aynı zamanda Batı ve Doğu Bloku olarak iki kutuplu dünyanın da açık beyanı olmuştur. Türkiye, bu doktrini memnuniyetle karşılarken Sovyetler Birliği çok şiddetli tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu açıklamayı "Birleşik Amerika'nın cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işarettir"¹⁰¹ şeklinde değerlendirmiştir.

1950'de Demokrat Partinin seçimlerle iktidara gelmesi, henüz düzgün bir seçim sistemi ve cumhuriyet rejimine sahip olmayan İran'ı olumlu yönde etkilemiştir. İran'la öncelikle ekonomik alanda ilişkileri düzeltmeye yönelik adımlar atılmıştır. İki ülke arasındaki transit ticareti geliştirmek için yapılan anlaşmayı¹⁰² kültür anlaşması

¹⁰⁰ DEMİRCİ, Süleyman, "The Iranian Revolution and Shia Islam: The Role of Islam in the Iranian Revolution", History Studies, Volume 5, Issue 3, Haziran 2013, Erciyes Üni., s.41

¹⁰¹ GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1990)**, 6. Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara,1993,s.216

¹⁰² Bkz. 25.Haziran 1957 tarih ve 14715 sayılı Resmi Gazete

izlemiştir.¹⁰³ 1951’de Musaddık’ın başbakan olması ve arkasından İran petrollerini millileştirmesi Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Millileştirme kararı üzerine İngiltere, İran aleyhine uluslararası düzeyde kampanya başlatmış ve İran’a petrol ambargosu uygulatmıştır, Türkiye bu konuda İngiltere’ye tam destek vermiş ve Türk-İran ilişkileri en alt seviyeye inmiştir. Türkiye, Musaddık rejimini SSCB’nin Orta Doğu’da söz sahibi olmak için kullandığı bir piyon olarak görmüştür.¹⁰⁴ Her iki ülke basınında karşılıklı suçlamalar yapılmıştır. İlişkiler gerildikçe suçlamaların dozajı da artmıştır. İlişkilerin normalleşmesi her iki ülkenin yöneticilerinin yaptıkları olumlu açıklamalar ile bir nebze gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde Türkiye, İngiltere ile İran arasında arabuluculuk yaptığı yönündeki iddiaları reddetmiştir. Musaddık’ın darbeyle devrilmesi sonrası ilişkiler hızla iyileşmiş ve eski seviyesine dönmüştür. Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın 1955’te İran ziyareti, aynı yıl İran’ın Bağdat Paktı’na katılması ve 1956’da Muhammed Rıza Şah Pehlevi’nin Türkiye’yi ziyaret etmesi iki ülke arasındaki dostça ilişkilerin gelişimini gösteren olaylardır.

1957’de SSCB tehlikesine karşı ABD Başkanı Eisenhower tarafından ortaya atılan doktrin ile ABD, Orta Doğu’da İngiltere’nin boşalttığı alanı doldururken Türkiye ve İran, SSCB’ye karşı güvenliklerini garanti eden bu olaydan memnuniyet duymuşlardır. Buna karşın İran, SSCB ile de ilişkilerini düzeltmek için çaba sarf etmeye başlamıştır. Bunda 1958 Kasım ayında Irak’ta yapılan darbeyle iktidarın değişmesi ve aynı olayın kendi başına gelmesinden korkan Şah Muhammed Rıza’nın ABD’den istediği iktidar garantisini alamayışının etkisi büyük olmuştur. Irak’ta yapılan darbe sonrası Irak Bağdat paktından ayrılmış ve İran, SSCB’ye yönelmiştir. Bu ortamda Türkiye, İran’ı SSCB’ye güvenilemeyeceği konusunda ikna etmeye çalışmıştır. ABD ise İran’ın SSCB’ye yakınlaşmasının önlemek için politika değişikliğine giderek Orta Doğu’da savunma mekanizmasını Türkiye’den İran’a doğru kaydırmış, askeri yardım ve savunma güvencesi veren bir anlaşmayı 1959’da İran’la imzalamıştır. ABD, güçlü muhalefetin olduğu parlamenter demokrasiye sahip bir Türkiye yerine monarşi ile

¹⁰³ Bkz. 06.Ocak.1964 tarih ve 11599 sayılı Resmi Gazete

¹⁰⁴ YILDIRIM, a.g.e., s.146-149

yönetilen ve yüksek petrol gelirine sahip İran'ı daha kolay yönlendirebileceğini hesap etmiştir.¹⁰⁵

1960'a kadar Türkiye'de iktidar olan Demokrat Parti'nin çok yönlü dış ilişkiler düzlemi içinde, yönünü SSCB'ye çevirme gayreti içine girmesi ve Temmuz 1960'da başbakan Menderes'in planlanan Moskova ziyareti öncesinde Şah Muhammed Rıza, büyük bir endişeye kapılmıştır. Olası Türk-Sovyet yakınlaşmasının yarattığı endişe karşısında tedirgin olan Şah, Türkiye'deki darbe havasını yakından takip etmiştir. Darbenin ertesindeki Şahın Türkiye ziyareti, darbeden memnun olduğunu göstermektedir. Çünkü Türkiye yeniden Batı eksenine dönmüştür ve bu durum İran açısından rahatlatıcıdır.

Bu arada Bağdat paktı yerine kurulan CENTO(Central Treaty Organization; Merkezi Antlaşma Teşkilatı), İran gözünde işlevsiz bir pakt olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin arkasındaki NATO gibi askeri bir güce sahip olmaması karşısında İran, güvenlik endişelerini bertaraf edememiştir. Aynı zamanda CENTO üyesi olan İran, Pakistan ve Türkiye arasında ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirmek amacıyla 1964'te RCD(Regional Cooperation for Development-Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği) adıyla bir örgüt kurulmuş; ancak ekonomik işbirliği konusunda başarılı olamayan bu örgüt 1980'de CENTO'nun feshedilmesiyle ortadan kalkmıştır. CENTO'nun kurulması sonrası Türk-İran ilişkilerindeki ikinci kırgınlık 1973-74 petrol kriziyle patlak vermiştir. Türkiye, artan petrol fiyatları nedeniyle, ödemeler dengesinde sıkıntı yaşarken, İran ise gitgide zenginleşmiştir. İran'dan petrol ithal eden Türkiye'nin İran'dan ödeme kolaylığı istemesi karşısında aldığı ret cevabı, kırgınlığın sebebi olmuştur.

1974 yılında Kıbrıs'ta Rum Lider Makarios'un adadaki Türk toplumunu hedefleyen darbesi ve yaşanan toplumlararası çatışmalar sonucu, Türkiye adadaki soydaşlarının haklarını korumak amacıyla, Şubat 1959 tarihli Zürih Garanti Anlaşması'nda kendisine verilen haklara dayanarak Temmuz 1974'de Kıbrıs Barış Harekâtı olarak bilinen harekâtla adaya asker çıkartmıştır. Bu harekâttan sonra Kıbrıs'ta

¹⁰⁵ GÜRAKAR, a.g.e., s.277

1976'da Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı yüzünden ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu, Türk-Amerikan ilişkilerini gerginleştirirken, İran ve ABD arasında tam bir bahar havası hüküm sürmektedir. İlişkilerdeki tek önemli gelişme: 1975'te Cezayir'de imzalanan antlaşmayla olmuş ve Şah Muhammed Rıza, Mustafa Barzani'den ve Irak'taki Kürt gruplardan desteğini çekince Türkiye derin bir nefes almıştır.¹⁰⁶

70'lerde Türk dış politikası açısından meydana gelen en önemli gelişme Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesidir. Kıbrıs müdahalesi sırasında İran, Türkiye'nin müdahalesini haklı bulmuş ve desteklemiştir. Hatta Libya, Afganistan ve Pakistan gibi Türkiye'ye yardım teklif etmiştir. Harekât öncesi İran'dan roketatarlar; diğer ülkelerden silah, mühimmat ve sağlık malzemesi teslim alınmıştır.¹⁰⁷

70'lerin sonlarına doğru Türkiye - İran ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek olan İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Devrimden hemen sonra, İran'ın ABD ile ilişkileri hızla kötüleşmiştir. ABD'nin bölgedeki en önemli üssünde meydana gelen bu devrim, ABD'nin bölge stratejilerini radikal bir değişime uğratmıştır. Petrolün sorunsuz bir şekilde Batılı ülkelere ulaşması konusundaki ABD siyaseti, riske girmiştir. ABD'nin yeni rejimi tanımamasına rağmen İran'ın CENTO'dan çıkması ve tüm ikili anlaşmalarını feshetmesi ve diplomatik ilişkilerin maslahatgüzarlık seviyesine inmesiyle başlayıp ABD'nin Tahran büyükelçiliğinin İranlı öğrenciler tarafından basılıp içerdekilerin rehin alınmasıyla devam eden süreçte ABD-İran ilişkileri "ABD'nin stratejik ortağı" konumundan "açık düşmanlık" konumuna çevrilmiştir. İran İslam Devrimi, ABD'li yetkililerce II. Dünya savaşından sonra meydana gelen en önemli olay olarak nitelendirilmektedir. Çünkü ABD'nin Şahlık rejimi ile olan ilişkisi yalnız İran'la değil; ABD'nin Pakistan, Türkiye ve bölgedeki diğer ülkelerle olan ilişkilerini de etkilemiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ SUNAY, Cengiz, "Yeni Sömürgecilik Dalgası, ABD ve Ortadoğu-3(İki Tedirgin Ülke: Türkiye ve İran)", Yerel Siyaset, Sayı:23, Kasım 2007, s.83,

¹⁰⁷ ÖZAKMAN, Turgut, **Çılgın Türkler Kıbrıs**, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s.373

¹⁰⁸ İZZETİ, a.g.e. s. 84

1979 İnan İslam Devrimine kadar olan d6nemi genel olarak Ő6yle değerlendirmek m6mk6nd6r: İnan'da h6k6m s6ren T6rk k6kenli Kaçar devleti ile Osmanlı devleti arasında 6nemli bir ęatıŐma yaşanmamıştır. Bunda her iki devletin o d6nemdeki İngiltere ve Rusya gibi dış g6ęleriyle olan m6cadelelerinin de etkisi vardır. İngiltere'nin teşvik ve desteği ile Rıza Han Aralık 1925'te "Şehinşah" unvanını alarak İnan h6k6mdarı olmuştur. Şah, Pehlevi hanedanlığını kurarak 1779'dan beri devam eden Kaçar hanedanlığını sona erdirmiŐtir. Rıza Şah'ın iktidarı d6neminde de T6rk-İnan ilişkilerinde ciddi bir sorun ęıkmamıŐtır.

6zellikle T6rkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren, T6rkiye'nin t6m 6lkelerle olduğu gibi İnan'la da geleneksel "yurtta sulh cihanda sulh" politikası gereği dostluk, karşılıklı ęıkar ve işbirliğini g6zeten tarafsız bir politika izlemeye ęalıŐtıęını s6yleyebiliriz. İnan ise sahip olduğu demografik yapı ve enerji kaynakları sebebiyle b6y6k devletlerin politikalarından daha fazla etkilenmiş ve İnan buna g6re yol izlemeye ęalıŐmıŐtır.

İnan ve T6rkiye arasında bu d6nemde ilişkiler iki 6lkenin toplumsal yapısı ve b6y6k devletlerin etki ve m6dahaleleri sebebiyle hem dostluk hem de bir tehdit unsuru olarak g6r6lm6Őt6r. İnan içerisindeki n6fusunun %40'a varan kısmının T6rk asıllı olması Fars milliyetçiliğini korumak ve yaygınlaŐtırmak isteyen İnan için daima bir tehdit olarak g6r6lm6Őt6r. Ayrıca b6lgesel bir g6ę olma ęabasındaki İnan için b6lgedeki en b6y6k rakip T6rkiye olarak g6r6lm6Őt6r.¹⁰⁹

¹⁰⁹ CİN, a.g.e, s. 40-50.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİNDEN AKP DÖNEMİNE KADAR TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. 1979 İran İslam Devrimi

2.1.1. 1979 İran İslam Devrimi ve Türkiye - İran İlişkileri

1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, hem bölgesel ölçekte hem de dünya ölçeğinde siyasi tarih açısından önemli bir yere sahiptir. Tarihi açıdan bakıldığında, XX. yy'da kendi dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması gibi tarihin akışını değiştiren bir olay olarak görülebilir.¹¹⁰ Rejim değişikliğinin uluslararası sistemi etkilemesi açısından 1789 Fransız ve 1917 Bolşevik Devrimine benzemektedir.

Adalet, eşitlik ve özgürlük gibi tüm devrimlerde öne çıkan sloganlar, Şahlık döneminde ekonomik ve siyasi baskı altında ezilen kesimlerin İran İslam devrimi sürecinde de öne sürdükleri temel isteklerdir. Farklı olarak "ezen ve ezilen" çatışması İran Devriminde "müstekbir-mustazaf"¹¹¹ olarak kullanılmıştır. Burada müstekbir sıfatı ABD ve onunla işbirliği içindeki ülkeler, mustazaf ise bu grubun dışında kalan çoğunluğu Müslüman olan ülkeler ve halklar için kullanılmıştır.

Sovyet ve Fransız devrimlerindeki bu benzerliklerinin yanında 1979 İran İslam Devrimi özellikle İslam dünyası açısından birtakım farklılık ve yeniliklere de sahiptir. Bunlardan en önemlisi Şahlık yönetimine karşı toplumun büyük bir kesiminden destek olarak yönetimin değişmesidir. İran'da daha önce de halk hareketleri yaşanmış ancak bu ölçüde başarılı olamamıştır. İran'da 1906'da gerçekleşen darbe dini kesim(ulema) ve

¹¹⁰ GÜNDOĞAN, a.g.m., s.94,

¹¹¹ Müstekbir zulmeden, ezen, sömüren, büyüklük taslayan, kibirli kişileri tarif eden ve Kur'an'da geçen Arapça bir sözcük olup bunun karşıtı olan mustazaf ezilen sömürülen, zulüm gören anlamındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. ÜNAL, Ali, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2011, s.411-418

halkın birlikte hareketi ile gerçekleşmiş ve yeni bir anayasa ile Şah'ın yetkileri kısıtlanmıştı. Ancak bu anayasaya rağmen şahlar bildiğini okumuş ve uyguladıkları politikalar ile özellikle üretici kesim ve esnafın durumu kötüleşmiştir. 1979 devriminin bu denli başarılı olması ve geniş halk kitlelerinin desteğini almasında özellikle üretici ve esnafın devrime destek olması yatmaktadır.

Devrimin bir başka önemli özelliği ise, devrimin gerçekleşmesinde din adamlarının önderlik etmesidir. Din adamları sınıfı, yeni bir yönetim modeli (*Velayet-i Fakih*)¹¹² ile halkın önüne çıkararak onları yönlendirmiş ve başarılı olmuştur. Din adamlarının önderlik edip yönetim sisteminin değiştiği siyasi yapılara İslam dünyasında pek rastlanmaz. Velayet-i Fakih modeli İslam inancına dayalı ama halk temelinde bir yönetim şekli öngörmektedir.

Devrimin önderi olan Humeyni'nin öteden beri kafasındaki düşünce “din ve siyasetin ayrılmaz olduğu ve din adamları sınıfının yönetime el koyması” olmuştur. “Çünkü dini en iyi bilen kesim ulema sınıfıdır ve yönetim elbette onlarda olmalıdır”. Humeyni bu görüşleri ile diğer din adamlarından ayrılmıştır. Devrime yönelik mücadelenin önder isimlerinden biri olan ve dini bir otorite olarak kabul edilen Ayetullah Şeriatmedari de devrimden önce Şah'a karşı mücadele etmiştir. Ancak onun amacı Şah'ı düşürerek yönetime el koymak olmamıştır. Ayetullah Humeyni'nin “Velayet-i Fakih” öğretisindeki din ulemasının hem dini işlerde hem de dünyevi işlerdeki yönlendirici olması fikrine katılmamıştır. Şeriatmedari, devleti bir grup din adamının değil, halkın demokrasi yoluyla bizzat kendisinin yönetmesi gerektiği düşüncesini işlemiş ve devlet anayasasının buna göre hazırlanmasını savunmuştur.¹¹³

¹¹² Velayet-i Fakih kuramını Humeyni, 1960'larda Irak'ın Nəcəf şehrinde verdiği din derslerinde ayrıntılarıyla açıklamıştır. Peygamberler ve imamlara özgü “velayet” (Mutlak otorite) fakihler (İslam hukuku alimleri) için de geçerlidir. İran devrimi gerçekleştiğinde Humeyni Velayet-i Fakih'i İran Anayasası'na aldırmıştır. Bkz. İran Anayasası.m.57 <http://www.tekadam.8k.com/iran-anayasasi1.htm>

¹¹³ ÖREN, Mehmet Metin, “**İran Türkleri Hürriyet Hareketleri**”, Mars Matbaası, Girne, 1980, s. 203.

Ayetullah Humeyni; Şii inancındaki 12. İmamın kaybolması ve onun gelişine kadar tüm yönetimlerin şariat dışı olduğu fikrine katılmakla beraber 12. İmamın gelmesinin beklenmemesi; Şii ulemanın sorumluluk alarak adaleti sağlayacak bir yönetimin kurulması gerektiğini savunmuştur. Bu fikre başta Ali Şeriatî olmak üzere Şii dindar kesimler büyük ölçüde destek vermişlerdir.¹¹⁴ Ancak Şeriatmedari gibi devrimin önderleri konumundaki bir kısım din adamları Ayetullah Humeyni'nin bu reformcu düşüncesine katılmamışlardır.

İran İslam Devrimi birçok özelliği bakımından önemli bir devrim olarak görülmektedir. Devrimin ortaya çıkış nedenleri, tek bir kalemde incelenemeyecek kadar geniş boyutlara sahiptir. Devrimin oluşmasında siyasi, ekonomik ve dini birçok etken itici rol oynamıştır. Ancak bu etmenlerin yanı sıra halkın uyanışı ya da tepkilerin çıkış noktası olarak Musaddık dönemi bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Şah Muhammed Rıza'nın ABD ve İngiltere'nin desteğiyle Musaddık hükümetini devirmesi ve yeniden iktidara geçmesi halkın büyük bir bölümünün tepkisini toplamış, Şah'a ve petrol peşindeki aktörlere karşı tepkiler çerçevesinde birlik olma bilincinin halk arasında yaygınlaşmasına neden olmuştur. Böyle bir dönemde halktan birisi olarak ortaya çıkan Humeyni, hem Şah ve dış güçler hakkındaki fikirleriyle hem de dini açıdan ortaya koyduğu yenilikçi tavrıyla halk içerisinde giderek büyüyen tepkinin sesi olacak bir lider özelliği göstermiştir.

Musaddık'ın dış güçlerin yardımıyla iktidardan indirilmesiyle ortaya çıkan zincirleme olaylar devrimi her geçen gün hızlandırarak Humeyni etrafındakileri kalabalıklaştırmıştır. Humeyni'nin bu süreçte ki en önemli rolü muhalefeti birleştirerek Şah'a karşı tek cephe oluşturması ve ortaya çıkan eleştirileri ustalıkla ve kurnazlıkla Şah'a yönlendirmesi olmuştur.

¹¹⁴ KERİM, Mehmed, **İran İslam Devrimi**, Düşünce Yayınları, İstanbul,1979,s.266-268.

Şah Muhammed Rıza tarafından 1956'da kurulan istihbarat örgütü SAVAK¹¹⁵, Humeyni ve taraftarlarını baskı altında tutmuş olmasına rağmen, Ulema¹¹⁶ şah karşıtı liberaller ve sosyalistler de dâhil olmak bütün grupları bir rejim değişikliği için harekete geçirebilmeyi başarabilmiştir. Şah Muhammed Rıza yönetiminin uygulamaya çalıştığı Ak Devrim ve buna bağlı olarak yapmak istediği toprak reformuna Ulema şiddetle karşı çıkmıştır. Toprak reformu beklenen sonuçları vermemiş ve ekonomik kriz derinleşmiştir. Artan petrol gelirlerine rağmen halk yoksullaşmış, bunun sorumlusunu ABD'nin kuklası olarak gördükleri Şah yönetimi olarak görmüşlerdir.¹¹⁷ Ak Devrim'in en önemi ayağı olan toprak reformu, kırsal kesimi toprak sahibi yapmak yerine siyasal olarak kolaylıkla politize edilebilecek toplumsal yığınlar haline getirmiştir. Petrol gelirlerindeki artış yatırımlara gitmek yerine üst sınıfların harcamalarına gitmiş, toplumsal sınıflar arasında en üst gelire sahip olanlar ile yoksul kesimler arasındaki gelir eşitsizliğini daha da arttırmıştır. Şahın eğitim, sağlık ve alt yapı yatırımları yerine lüks tüketime ve silahlanmaya para harcaması toplumsal gerilimleri arttırmıştır.¹¹⁸

Çoğunluğu orta sınıf ve geleneksel kırsal yaşama alışık olan muhafazakâr ve mutaassıp İran halkı üzerinde batı tarzı yaşamı özendirmeye ve alıştırmaya çalışan Şah'ın bu çabaları, ulemanın ve dini değerlere bağlı halkın tepkisini çekmiştir. Batılı yaşam tarzı sürmeye çalışan Şah ve yakın çevresinin hayat tarzı da ulema tarafından halkın tepkisini çekmek için kullanılmıştır.

Humeyni, 1958'de Şah rejimi aleyhine şiddetli bir mücadele başlatmıştır. Haziran 1961'de meydana gelen kanlı olaylardan sonra rejim aleyhine yaptığı bir konuşma sebebiyle tutuklanarak Tahran'daki İşretâbâd askeri cezaevine konulmuş ancak daha sonra serbest bırakılmıştır. Şah yönetiminin, Amerikan askerlerinin İran'da işledikleri suçlar için ayrıcalık tanıyan bir yasayı çıkarması üzerine Humeyni yasanın

¹¹⁵ Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar, Şah'a bağlı İran İstihbarat Örgütü. 1957 de kurulup 1979 da devrim ile yerini İstihbarat Bakanlığına bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. <http://www.globalsecurity.org/intell/world/iran/savak.htm>. Erişim. Tar.20.04.2014.

¹¹⁶ Ulema: İran'daki din adamları sınıfı kastedilmektedir.

¹¹⁷ ADIBELLİ, Barış, **Doğu-Batı Yol Ayrımında İran**, Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul, Kasım 2012, s.67.

¹¹⁸ ABRAHAMIAN, Ervand, **Modern İran Tarihi**, T.İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Şubat 2014, s.183-188.

İran'ın ulusal egemenliğini ihlal ettiğini öne sürerek baş kaldırmış ve 1963'te tekrar tutuklanmıştır. Humeyni'nin tutuklanması, Kum'dan başlayarak İran'ın Tahran, Meşhet, Tebriz ve İsfahan gibi şehirlerinde ayaklanmaya yol açmıştır. 10 bin kişinin ölümü ve çok sayıda kişinin yaralanmasına yol açan ayaklanmalar bastırıldıktan sonra ayaklanmaların elebaşı olarak görülen Ayetullah Humeyni, Türkiye'ye sürgüne yollanmıştır. Bursa ilinde 11 ay süren sürgün dönemi, daha sonra 14 yıl Irak'ın Necef şehrinde ve son olarak ta devrime kadar Fransa'da 3,5 ay devam etmiştir.¹¹⁹

İran'da yaşanan devrim, Şah'ın biriken toplumsal sorunlara ve yıllar içerisinde gelişip şiddetlenen toplumsal muhalefete duyarsız kalmasının sonucudur. Milliyetçilik akımlarının sembolü olan Musaddık'ın yabancı istihbarat servislerinin marifetiyle devrilmesi ile mutlak iktidarına tekrar kavuşan Şah Muhammed Rıza aslında devrime giden süreci de farkında olmadan başlatmıştır denebilir. Ocak 1978'den itibaren muhalefet Kum, Tebriz, İsfahan gibi şehirlerde gösteriler düzenlemiş, emniyet güçlerinin müdahalesi ile onlarca kişi ölmüş çok sayıda gösterici yaralanmıştır. Eylül 1978'de sıkıyönetim ilan edilmesinin arkasından Kara Cuma olarak adlandırılacak olan olay Tahran'daki Jale Meydan'ında yaşanmıştır. Kalabalığın dağılmasını isteyen askerlerin kalabalık dağılmayınca rastgele ateş etmeleri sonucu binlerce insan ölmüştür. Bu olay Şah Muhammed Rıza ile halk arasındaki ipi koparmış ve ülkenin genelinde grevler ve okullarda boykotlar yaşanmıştır. Şubat 1979'da Humeyni sürgünden dönmüş ve iki hafta sonra da Şah ülkeyi terk etmiştir. 11 Şubat günü Tahran Radyosu "İslam Devrimi"ni dünyaya ilan etmiştir.¹²⁰ Devrim sonrası Humeyni yeni rejimin dini kimliğini ortaya çıkarmak ve bunu meşrulaştırmak için halkı referanduma götürmüştür. 1979 Mart ayında yapılan seçimde % 90'lık bir oy oranıyla halk, yeni rejimi İslam Cumhuriyeti olarak seçmiştir.

¹¹⁹ TABRİZ, Asghar Alam, **Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara,2004, s.169

¹²⁰ ABRAHAMIAN, a.g.e., s.204-212

2.1.2. Devrimin İran'ın Dış Politikasına Etkileri

İslam Devrimi ile kurulan Humeyni rejimi, komünizme, Hıristiyanlığa, ateizme ve laik devlet anlayışına karşı görüştedir ve bu sayede İran halkına farklı bir ruh ve kişilik kazandırmıştır. Bu rejim doğal olarak karşıt görüşlere müsamaha göstermek niyetinde değildir. ABD elçiliğinin İranlı öğrenciler tarafından Kasım 1979'da ele geçirilmesi ile başlayan "Rehine Krizi", Humeyni'ye laik ve ılımlı kesimleri bertaraf etmek için mükemmel bir fırsat sunmuştur. Bunu kısa süreli bir kriz olarak gören ABD yönetiminin sadece ekonomik ambargoya dayanan yetersiz tepkisi de Humeyni'nin işine yaramıştır. Humeyni'nin elçilik olayını sahiplenmesi, öğrencilerin kararlılığını arttırarak krizin uzamasını sağlamış ve artan milliyetçi duygular, ABD'yi "Büyük Şeytan" ve ABD elçiliğini de ajan yuvası olarak gören İran halkı arasında mollaların gücünü arttırırken devrim sonrası kurulan ılımlı Mehdi Bezirgan hükümetini de köşeye sıkıştırmış ve 1979 Kasımında istifaya mecbur bırakmıştır. Böylece İran'da ruhban sınıfının ve Humeyni'nin önü açılmıştır.¹²¹ Parlamento seçimlerinde mollaların gücü artarken Humeyni, muhalif partileri ezmek için köktendinci "İran Cumhuriyet Partisi"ni ve laik görüştekileri ortadan kaldırmak için de "Devrim Muhafızları" adıyla bir siyasi polis örgütünü kurmuştur. Devrim Muhafızları, yeni rejimin kurallarına uymamak için direnenlere oldukça sert davranmıştır.

Devrimden itibaren İran dış politikası, İran'ın anayasasında da belirtilen devrimci İslam ideolojisine göre şekillenmektedir. Evrensel bir İslam düzeni kurmak, ezilenlerin yanında ezenlere karşı savaşmak, İran İslam Cumhuriyetinin bağımsızlığını ve ülke bütünlüğünü korumak ve dünyadaki diğer Müslümanların da haklarını savunmak görev kabul edilmiş; 154 ve 155. Maddelere göre diğer ülkelerde baskı rejimlerine karşı savaşanlara destek olunacağını öngörülmüştür.¹²² Ayetullah Humeyni'ye göre de İran'ın en önemli amacı evrensel bir İslam düzeni kurmak ve İran İslam Devrimini ihraç etmektir. Bu devrim ihracı misyonu gereği başta Şii gruplar

¹²¹ TAKEYH, Ray, **Gizli Devrimler Ülkesi İran**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, s.114-119

¹²² Bakınız: İran Anayasası, Bölüm 10, maddeler:152-155, <http://www.tekadam.8k.com/iran-anayasasi1.htm>, Eriş.Tar. 10.07.2015

olmak üzere tüm İslamcı hareketlerle işbirliği yapılması, ABD ve İsrail'le ilişki kurulmaması hatta mümkün ise yok edilmesi, bu ülkelerle işbirliği içindeki başta körfez ülkeleri olmak üzere tüm Müslüman ülkelerdeki yönetimlerin meşruiyetinin sorgulanması görev kabul edilmiştir.¹²³

2.2. Devrimin Türkiye'nin İran'a Yönelik Dış Politikasına Etkileri

2.2.1. Devrimden SSCB'nin Dağılmasına Kadar Türkiye - İran İlişkileri

ABD ile SSCB'nin başını çektiği soğuk savaş gerginliği, 1970'lerden itibaren bir yumuşama dönemine girmiştir. 1973'te yaşanan petrol krizi sonrası Batı ve Doğu Blok'u arasında güvenliği artırıcı temaslar kurulmuş, 1975 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)'nin başlamasıyla nükleer savaş korkuları azalmaya başlamıştır. İran ve Batı yanlısı dış politikası, yaşanan iç çalkantılarla İslam Devrimine doğru sürüklenirken, Türkiye bu yıllarda, Kıbrıs'taki Rum yönetiminin Kıbrıs Türklerine yaptığı baskılar ve petrol fiyatlarındaki yükseliş sebebiyle uluslararası düzeyde sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1974'de Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamış, bu durum ABD - Türkiye ilişkilerinde önemli gerilimlere sebep olmuştur. Türkiye, 1974 Kıbrıs harekâtı ve bu harekât yüzünden karşı karşıya kaldığı Amerikan silah ambargosu sebebiyle Avrupa ile ilişkilerini geliştirme yönünde çaba göstermiştir. Yaşanan petrol krizi ile birleşen Amerikan ambargosu Türkiye'nin ekonomik krize girmesine neden olmuştur.

Türkiye, dış ilişkilerinde Kıbrıs gibi uluslararası problemler yaşarken ülke içerisinde de sıkıntılar yaşamıştır. Türkiye'de birbirini izleyen askeri müdahalelere rağmen demokratik rejim ve cumhuriyetin niteliği değişmez iken İran Devrimi, İran'ın yönetsel yapısını ve sosyal hayatını kökünden değiştirmiştir. Aynı zamanda İslam Devrimi olarak adlandırılmış olan İran'daki devrim, ilk olarak 1978 yılında, Şah'a karşı yapılan büyük halk hareketi ile başlamıştır. Şah'a karşı gelişen güçlü Şii muhalefet

¹²³ ASL, Nasır, Kashef, "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: bir İranlı Görüşü, **Orta Doğu Siyasetinde İran**, (Ed.), YILMAZ, Türel, ŞAHİN, Mehmet, Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım, Ankara, Nisan 2011, s.142-144.

ülkeyi bir sivil savaşın eşiğine getirmiştir. Muhalefetin liderliğini önce Irak ve daha sonra Fransa'da sürgünde yaşayan Ayetullah Humeyni yapmıştır. 16 Haziran 1979'da Şah'ın ülkeyi terk etmesi sonrasında, Yüksek Askeri Konseyin desteği ile başbakan olan Şapur Bahtiyar ülkedeki durumu kontrol edememiştir. Humeyni 1 Şubat'ta İran'a dönmüş ve büyük bir halk kitlesi ile karşılanmıştır. Ülkede Şah destekçilerine karşı başlayan süreçte yüzlerce kişi idam edilmiştir. İslâm Cumhuriyeti için yapılan referandum % 90'ın üzerinde oy oranıyla lehte sonuçlanmıştır. Fakat burada şöyle bir nokta vardır ki; halk iki seçenikle karşı karşıya bırakılmıştır: “İslâm Cumhuriyeti’ni kabul ediyor musunuz? Evet-Hayır”. Referandumla İran resmen İslami Cumhuriyet olmuş ve İran’daki ilk teokratik anayasa ve Humeyni’nin dini liderliği onaylanmıştır.¹²⁴

70’li yılların ilk yarısı, İran yönetimi ile ABD’nin yakın ilişkiler içinde olduğu bir dönem olmuştur. İran batı Avrupa ülkeleri ve ABD’den aldığı destek sayesinde iç güvenliğini tesis edip dış politikada Şii nüfuzunu artırmaya çabaladığından ABD’nin Türkiye’ye karşı aldığı tavra paralel bir tavır takınmıştır. İran İslam Devrimi’nin “ne doğu ne batı” sloganı ile bu tavır değişmiş; İran, ABD’nin bölgedeki kilit ülkesi iken düşmanı olmuştur. ABD’nin Orta Doğu bölgesindeki çıkarları ve İsrail’in güvenliği için hayati öneme sahip İran ile düşman konumuna gelmesi, Türkiye ile ABD arasındaki gergin ve olumsuz ilişkilerin düzelmesine yol açmıştır.¹²⁵ ABD, Türkiye’ye karşı tavrını değiştirmiş ve uyguladığı ambargoyu 1978 yılında kaldırmıştır. Ancak ambargonun da etkili olduğu ekonomik kriz, siyasi çekişmelerin yol açtığı toplumsal olaylarla birleşerek Türkiye’de 1980 askeri darbesine giden yol açılmıştır.

1979 İslam devrimine giden süreçte Türkiye tarafsız bir tutum takınmış, devrim gerçekleşikten sonra da olayı bir rejim değişikliği ve İran’ın iç işleri olarak görmüştür. Şubat 1979’da Başbakan Bülent Ecevit, yaptığı ilk resmi açıklamada Türkiye’nin geleneksel olarak ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesine uyduklarını ve başka ülkelere de aynı tavrı beklediklerini dile getirmiş ve yeni rejimi tanıdıklarını

¹²⁴ AKKOYUNLU, Eser Nilüfer, **İslam Devriminin İran Siyasal Hayatı Üzerine Etkileri**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009, s.55

¹²⁵ COŞAR, Hümeysra, **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, (Ed.), Sosyalp TAMÇELİK, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, S.104-105

belirtmiştir. Bu gelişmelerden sonra Türkiye, İran için tebrik mesajları iletmiştir. Haziran 1979 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün resmi davetli olarak İran'a ziyarette bulunmuş ve iki ülke yetkilileri bu ziyaret kapsamında biri ticari diğeri de kültürel olmak üzere iki anlaşmaya imza atmışlardır¹²⁶. Yayınlanan ortak bildiri ise; "Yeni bir işbirliği anlayışı içinde yürütülen görüşmelerin; iki ülke arasında yeni bir düzene ve temele dayanan ekonomik ilişkilerde yeni bir başlangıcı simgelediğinin gözlemlendiği" belirtilmiştir."¹²⁷

Bu dönemde Türkiye, İran'daki yeni rejimle iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek için çaba göstermiştir. Türkiye'nin bu politikayı izlemesinin en önemli nedenleri İran'ın SSCB'nin etkisi altına girmesi ve İran devriminin başarısızlıkla sonuçlanıp İran'ın bölünmesi endişesidir. Bunun ötesinde Türkiye'nin asıl kaygısı; İran'ın bölünerek bölgede bir Kürt devletinin kurulmasıdır. İran'da dini nitelikte bir rejimin iş başına gelmesiyle Türkiye içindeki İslamcı akımların artmasından da tedirgin olan Türkiye bu nedenle İran ile ilişkilerinde son derece temkinli davranmıştır.¹²⁸

70'li yıllara kadar Türkiye ile ilişkilerde İran belirleyici bir taraf değilken 70'li yılların ilk yarısından itibaren Şah'ın iktidarını güçlendirmesi, ordusunu teknolojik olarak yenilemesi ve petrol fiyatlarındaki artış ile İran'ın artan ekonomik gücü ile silahlanmaya ve nükleer güç olmaya çabalaması ile denge Türkiye aleyhine değişmiştir. Çünkü o dönemde Türkiye silah ambargoları sebebiyle askeri açıdan; petrol fiyatları yüzünden de ekonomik açıdan zayıflarken Şah yönetimindeki İran hem ekonomik hem de askeri olarak güçlenip bölgedeki dengeyi Türkiye aleyhine bozmaya başlamıştır. Bu sebeple, Şah'ın devrilmesi Türkiye'yi sevindirmiştir. 1974 Kıbrıs harekâtında ABD ve Batılı güçlerin Türkiye'ye karşı olumsuz tutumunu da göz önüne alarak İran'la ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin İran'ın yeni rejimi için aldığı politik

¹²⁶ ASL Nasser Kashef, **1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009, s.146-147.

¹²⁷ FIRAT, Melek, **İran İslam Devrimi ve Türk- İran İlişkileri (1979-1987)**, Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989, s. 119

¹²⁸ OLSON, Robert, **Türkiye-İran İlişkileri:1979-2004**, 1. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005, s.11

kararlar şu şekildedir “İran’ın içişlerine karışmama, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ve İran’ın toprak bütünlüğünün korunmasına saygı.”¹²⁹

Türkiye, İran’da yaşanan kargaşa dolu günleri, yaşanan çatışmaları ve sokak gösterilerini de sessiz bir şekilde izlemiştir. Türkiye, İran’da bu olaylar sonucunda gerçekleşen yönetim değişikliğini öncelikle bir iktidar değişikliği olarak yorumlamıştır.¹³⁰ Devrim sonrası da başta Sovyetler Birliği olmak üzere bölgedeki ülkeler ve bunların izledikleri siyaseti de göz önüne alarak politikalarını belirlemiştir. İran İslam Devrimi sonrası önce İran’ın daha sonra da Pakistan’ın ayrılmasıyla işlevsiz kalan CENTO’da Türkiye, SSCB’ye karşı yalnız kalmıştır¹³¹. Arap ülkelerinin katılımını başaramayan aksine Suriye ve Mısır gibi ülkeleri SSCB’ye yakınlaştıran bu örgüt asla NATO gibi caydırıcı olamamıştır. Aksine Türkiye ile SSCB ilişkilerinin daha da gerginleşmesine yol açmıştır. Örgütün dağılması, Türkiye’nin komşuları ile ilişkilerde daha bağımsız düşünmesine yol açmıştır.

Türkiye’nin aynı dönemde 12 Eylül Darbesini yaşamış olması Türkiye ile İran arasında gelişmekte olan ilişkileri sağlıklı bir temele oturtmayı da engellemiştir. Sağlıklı bir temele dayanmayan bu ilişkilere rağmen karşılıklı dış ticaret hacmi artmıştır. Bunun en önemli nedeni İran’ın Batı’nın ekonomik ve mali ambargoları ile sıkışması ve Türkiye ile ticarete bir anlamda mecbur kalmasıdır. Bu yüzden Türkiye ile İran arasındaki 1980’lerde ilişkiler öncelikle ticarete odaklanmış, siyasi ve kültürel konular geri planda kalmıştır. Aynı şekilde 12 Eylül Darbesi sonrası AET(Avrupa Ekonomik Topluluğu) ülkeleri ile ilişkileri kötüleşen Türkiye, Orta Doğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurmaya girişmiştir. Özellikle Suudi Arabistan ile askeri alandaki işbirliği hem SSCB hem de İran’ın tepkisini çekmiştir. Askeri alandaki bu işbirliğinin planlayıcısı, doğrudan bölgeye müdahil olmak istemeyen ama Basra körfezinin güvenliğini de SSCB

¹²⁹ BLEDA Tanşuğ, **Maskeli Balo**, 2. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s. 107

¹³⁰ YAZAR Şengül, **1979 Sonrası Türk-İran İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001, s. 18-19

¹³¹ ÇETİNSAYA, Gökhan, **Türk-İran İlişkileri, Türk Dış Politikasının Analizi**, (Ed.), Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları İstanbul, 1999, s.149

ve İran'a bırakmak istemeyen ABD olmuştur. İran, Türkiye'nin körfez bölgesindeki etkinliğini kendisine karşı alınan bir tedbir olarak görmüş ve dikkatle izlemiştir.¹³²

80'ler boyunca Türkiye, SSCB ile kendi arasında İran gibi güçlü bir devletin tampon görevi yapmasından memnundur. Böylece Sovyet tehditlerinin bir nebze azalacağını düşünmüştür. Bu yüzden Türkiye, İran'ın uluslararası toplumdan soyutlanmasını da istememiştir. Ancak bu durum Sovyetler Birliği ile İran arasında olası bir yakınlaşma durumunda Türkiye'nin çıkarlarına tehdit oluşturma ihtimalini de içermektedir. Bu durum sebebiyle Türkiye temkinli bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Devrim sürecinde olayları izlemekle yetinmiş devrim sonrasında İran'daki yeni rejime olumsuz tepki göstermemiştir. Bunun temelinde ekonomik ve politik zorunluluklar da bulunmaktadır.¹³³. Ekonomik nedenler diğerlerine nazaran daha ağır basmaktadır çünkü Türkiye'de 1980 yılında askerin yönetime el koyması sonrası liberal ekonomiye ve ihracata ağırlık veren bir anlayış hâkim olmuştur ve bu politikanın gereği olarak sermaye birikimine ihtiyaç vardır. Ayrıca petrol Türkiye için en önemli enerji kaynağı, petrol karşılığı yapılacak ticaret de önemli bir gelir kaynağı olmuştur. İran'ın da devrim sonrası bilhassa ambargolar sebebiyle Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç dolayısıyla iki ülke arasındaki rejim ve politika farklılıklarının ortaya çıkardığı anlaşmazlıklar ikinci plana atılmış ve iki ülke arasında ticaret 1980'den 1985 yılına kadarki dönemde (ithalatı 2,5 misli ihracatı ise on kattan fazla) artmıştır.¹³⁴ İran ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri belirleyen en önemli unsur ise her dönemde petrol ve doğalgaz olmuştur.

Ancak İki ülke arasındaki ekonomik bağımlılık iki ülke arasındaki temel farklılıkları ve karşılıklı algıları hiçbir dönemde değiştirmemiştir. İslam Devrimi sonrası Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli farklılıklar iki ülkenin siyasi

¹³² AKDEVELİOĞLU, ATAY; KÜRKÇÜOĞLU, ÔMER, "1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - 2, Orta Doğu'yla İlişkiler", (Ed), ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2: 1980-2001, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010,s.126

¹³³ YILMAZ ŞAHİN, Türel "İran İslam Devrimi ve Türkiye İran İlişkilerine Etkisi" Strateji, Sayı: 10, Ankara,1999, s. 85-100.

¹³⁴ İNAT, Kemal, "Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30.yılında Türkiye-İran İlişkileri", SETA Analiz Dergisi, Sayı:132, Temmuz 2015, s.18-19

rejimleri ve mezhepleri arasındadır. 1923 yılında kurulmuş olan Türkiye'deki rejimde demokratik, çoğulcu, laik ve sosyal bir hukuk devleti karakteri hâkimken, İran anayasasında henüz birinci maddede İslami yaklaşım ile İran'ın bir İslam Cumhuriyeti olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum 1979 devriminden bu yana Türkiye ve İran yöneticilerini karşılıklı suçlamalara ve tehditlere kadar giden zıtlamalara yöneltmiştir. İran, Türkiye'yi İslam'a sırt çevirmek, Türkiye ise İran'ı rejim ihracı ve Hizbullah gibi İslami terör örgütlerine destek vermekle suçlamıştır. Nüfusun büyük çoğunluğu Sünni Müslüman olan Türkiye'de mezhepsel aidiyet önemli bir yer tutmazken Şii İran için hem ulusal bilincin temel ögesi hem de dış politikayı etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu da iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir.¹³⁵

Nitekim devrimin hemen sonrası Türkiye'nin yeni rejimi tanınması ile ortaya çıkan olumlu hava Tahran'daki ABD büyükelçilik personelinin rehin alınması ile başlayan kriz sonrası dağılmıştır. İki ülke yöneticilerinin karşılıklı sert demeçleri ilişkileri gerginleştirmiştir. Buna rağmen ilişkileri koparmaya kadar giden bir restleşme yaşanmamıştır. Türkiye'nin İran'da gerçekleşen devrim sonrasında iki temel endişesi olmuştur: İlki, İslamcı siyasal akımlarının Türkiye'yi de etkilemesi; diğeri ise devrimin kalıcı olmaması ve ortaya çıkan kaos neticesi İran'ın dağılması ve Kürtlerin bu ortamdan istifade ederek bir devlet kurmak için bölgedeki diğer Kürt topluluklarla işbirliğine girme tehlikesidir. Bundan dolayı Türkiye, devrimden sonraki adımlarını son derece temkinli atmıştır. O dönemde Türkiye için en büyük tehdit sınırları içindeki terör örgütü PKK'dır. İran'da ise Türkiye'deki muhalif hareketler, özellikle "Halkın Mücahitleri Hareketi" ve Azeri milliyetçiliğidir. Bu dönemde Türkiye'nin sadece gerekli olduğunda başvurduğu sınır ötesi harekâtlar veya çeşitli uygulamalar, Kuzey Irak'taki petrol rezervleri için değil, Kürtleri bağımsızlık veya özerklik için cesaretlendirecek etkileri ortadan kaldırmaya yöneliktir.¹³⁶

¹³⁵ KİRAZ, Sami, "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Faktörler ve Muhteva Analizi", **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, (Edi.), Sosyalp TAMÇELİK, Gazi Kitabevi., Ankara, 2014, ss.269,270

¹³⁶ CEYLAN, Ali Kemal, **Devrim Sonrası İran'ın Teröre verdiği Destek ve Türkiye'ye Yansımaları**, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 53-54,

Devrimin başlangıcında İran'da Şah yanlıları ile devrim yönetimi arasında çıkan kargaşalar ile İran'da dağınık bir görüntü oluşmuştur. Bu dağınık görüntü, Irak lideri Saddam Hüseyin'in de dikkatini çekmiştir. Devrim sırasında İran ordusunun dağılmış olması; Irak için önem taşıyan, hem Arap nüfusu hem de zengin petrol yatakları açısından değerli olan Huzistan¹³⁷ bölgesi üzerindeki Saddam Hüseyin'in hak sahibi olma isteğini kamçulamıştır. Bu düşüncelerle Saddam Hüseyin, İran'a ani bir saldırı yapmayı ve Tahran'a üç gün içinde ulaşmayı planlamıştır.

Bu planlama ile Irak ordusu savaşı başlatarak 1980'de Huzistan topraklarına girmiştir. Irak-İran savaşı olarak bilinen bu savaş 1982 yılına kadar Irak'ın üstünlüğü ile sürmüştür. 1982 den sonra İran'ın kendini toparlayıp saldırıya geçmesiyle altı yıl daha devam etmiştir. Ağustos 1988'de silahlar sustuğunda bilanço çok ağırdır: Yaklaşık olarak bir milyon insan hayatını kaybetmiştir.¹³⁸ Irak-İran savaşının insanlık tarihinde insanlık ayıbı olarak yer almasında, Irak'ın Halepçe'de Kürt halkı üzerinde kimyasal silah kullanması neden olmuştur. Çoğu kadın, çocuk ve yaşlı 5.000 sivil saldırıda ölmüş; 10.000 den fazla insan sakat kalmıştır.¹³⁹ İran ile Irak arasında savaş sürecinde İran, aynı Şah döneminde olduğu gibi Irak'lı Kürtleri Irak merkezi yönetimine karşı kışkırtmış ve silahlandırmıştır. Bu durum Kürtler konusunda Ankara'nın İran'daki yeni rejimden umutlanmaması gerektiğini göstermiştir.

İran-Irak savaşı ihtiyaçlar çerçevesinde politikaların nasıl şekillenebileceğini gösteren bir olay olmuştur. İran ve Türkiye arasında devrimden sonra ilişkiler bozulmasına rağmen, savaş sürecinde Türkiye'nin hem ithalat hem de ihracat için kaynak ve dış dünya için aracı rolü, İran için son derece önemli bir ülke olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye ise 1980 askeri müdahalesi sonucu Avrupa ile ticari ilişkilerin daralması ve petrole olan ihtiyacı sebebiyle İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. 1981 ve 1982'de imzalanan mübadele anlaşmaları

¹³⁷ Not: Huzistan eyaleti; İran'ın güneybatısında yer alan, Irak'a sınırı ve Basra körfezine kıyısı olan bir bölgedir.

¹³⁸ SHALOM, Stephen R, **Imperial Alibis, Rationalising U.S. Intervention After the Cold War**, South End Press, Boston, MA, 1993, s.67

¹³⁹ <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/rls/18714.htm> Eriş. Tar:22.05.2014

ile Türkiye gıda maddeleri karşılığı İran'dan petrol almıştır. Ancak bu Türkiye'nin İran-İrak savaşında İran'ı desteklediği anlamına gelmemiştir. Türkiye, savaş sırasında Irak ile de ilişkilerini kesmemiş, tarafsız bir politika izleyerek dış ticaret hacmini artırmak istemiştir. Özellikle bu savaş sırasında körfezdeki ticari gemilerin bombalanması yüzünden hem İran hem de Irak ihtiyaç maddeleri gereksinimlerini büyük ölçüde her iki ülkeye de sınır komşusu olan Türkiye'den karşılamışlardır.

Bunun yanında savaş sırasında İran'dan 1,5 milyon civarında sığınmacı gelmiş ve bu İranlı sığınmacılar içlerinde barındırdıkları “Halkın Mücahitleri” örgütü mensupları sebebiyle Türkiye-İran arasında huzursuzluklar yaşanmasına sebep olmuştur. İran yönetimi; İran'daki rejime muhalif olan Halkın Mücahitleri örgütüne karşı, Türkiye'yi gerekli önlemleri almamakla suçlamıştır. Türkiye'ye sığınan İranlılardan İran'ın duyduğu endişenin benzerini, Türkiye de duymuştur. Türkiye, İran topraklarında çıkabilecek herhangi bir Kürt isyanı sonucunda bu isyan ve çatışmaların kendi topraklarına da sıçraması endişesini taşımıştır. Türkiye'nin özellikle doğu ve güneydoğu bölgeleri ile kuzey Irak'ta bulunan Kürt nüfus kadar İran'da da büyük oranda Kürt toplulukları bulunmaktadır.¹⁴⁰ İran'a karşı, devrim sonrasındaki bu anlayışlı tutumda Kürt olgusunun da göz önünde bulundurulmuş olduğu görülmektedir. İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, Türkiye ile İran ilişkilerine, ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlardaki yansımalarının yanında stratejik bir önem de içermektedir. İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye, bulunduğu coğrafi konum içerisindeki bölgesel güvenlik konseptinde yalnızlaşmış, komşu olduğu İslami coğrafyada sahip olduğu laik ve demokratik yönetim şekli ile taşıdığı stratejik önem daha da artmıştır.

2.2.2. Türkiye'de Özal İktidarı Döneminde Türkiye - İran İlişkileri

1983 yılında yapılan genel seçimlerle iktidara gelen Anavatan Partisi, lideri Turgut Özal 'ın yönetim anlayışı ile Türkiye'nin geleneksel dış politikasında önemli

¹⁴⁰ Irak'ta %15-20, Türkiye'de %18(Bkz: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/tu.html> and <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/iz.html>) Eri.Tar:25.02.0016) İran'da ise %15-16(12-13 milyon civarı) olduğu tahmin ediliyor. (BİRSEL, s.22)

değişimlere sebep olmuştur. Öncelikle belirtmek gerekirse, 1980'lere gelinceye kadar olan dönemde Türkiye, dış politikada Batıcı ve Statükocu bir politika anlayışı ile yönetilmiştir. Türkiye'nin Batıcı olmasının ideolojik nedeni Cumhuriyetin Batı yanlısı kişilerce kurulmuş olmasıdır. Bu bağlamda statükoya önem veren Türkiye için Batı, statüko demektir.¹⁴¹ Atatürk'ün ölümünden sonra işbaşına gelen yöneticiler de bu anlayışı devam ettirmişlerdir. Türkiye'nin kuruluşundan itibaren tamamen Batı endeksli olarak yürütülen dış politika Özal döneminde yeni bir yorumla ele alınmıştır. İlk defa Turgut Özal, Batıcı ve statükocu politikayı devam ettirmekle birlikte bu politikaların algılanmasında bir değişim başlatmıştır. Özal yönetimi, devletin fiziksel yapısını değiştirmeden politika yapma sürecine hâkim olmuştur. Özal liderliği, ülke kimliğini hem kültürel hem de siyasi olarak "tamamen laik ve Batıcı" bir rejimden "teknolojik olarak Batıcı, fakat kültürel olarak Doğucu" bir devlete dönüştürmüştür.¹⁴²

Amerika Birleşik Devletlerinde ekonomi alanında eğitim almış olan Özal, ekonomi alanında liberal görüşe sahip bir yönetici idi. Bu görüş doğrultusunda öncelikle ekonomiye ağırlık veren bir siyaset izlemiştir. Liberal ekonominin bütün gereklerini yerine getirmeye çalışan Özal, dış ilişkilerde de çok taraflı ve ekonomik ağırlıklı bir politika izlemiştir. İthalat serbest bırakılmış; ihracata teşvikler verilmiştir. Dış ticaret hacmini artırmak amacıyla Özal Türkiye'si birçok uluslararası örgütte aktif roller üstlenmiştir. Özal, Türkiye ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) ile Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ülkeleri arasındaki "ekonomik sınırları" kaldırmaya çalışmıştır.¹⁴³ Özal dönemi öncesi genellikle Avrupa ülkeleri ile dış ticaret yoğunlukta iken 12 Eylül darbesi sonucu Avrupa Topluluğu'nun ilişkileri askıya alması ile Özal yönetimi dış politikada başka bölgelere açılım yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda Orta Doğu ülkeleri ile de ticari ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Sonuçta Orta Doğu ülkelerine ihracatta artış yaşanmıştır. İran'a yapılan ihracat 1978 yılında sadece 44

¹⁴¹ ÇINAR, Yusuf, "Turgut Özal ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış politikasına Etkisi", Akademik Bakış Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası, Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN, Sayı.26,Eylül-Ekim, 2011, s.5

¹⁴² ATAMAN, Muhittin, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", Bilgi Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, 2003, s.50

¹⁴³ATAMAN, a.g.m. s.51

milyon amerikan doları iken bu meblağ 1985 yılında 1,1 milyar dolara çıkmıştır.¹⁴⁴ Tabii bunda İran-Irak savaşının etkisi ve Batılı devletlerin İran'a uyguladıkları ekonomik önlemlerin de etkisi vardır. Özal döneminde, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası çoğunlukla Batının çıkarlarıyla ters düşmüştür. İran aleyhine dış politika yapmayarak İran-Irak savaşında "aktif tarafsızlık" politikası izlemiştir. Batının İran ve Libya'yı izole etme politikasına rağmen bu iki ülke ile ticari ilişkileri" geliştirmeye çalışmıştır. Arap sermayesi Türkiye'ye akmaya başlamış, birçok Arap ve İran banka ve firması Türkiye'de şubeler açmıştır.

Özal'ın dış politikaya ekonomik perspektiften bakan kimi uygulamaları, farklı çevrelerce yadırgansa da özellikle sınır komşuları ile yaşanan sorunların çözümünde Özal, ekonomik işbirliğinin etkinliğine inanmıştır. Özal; Osmanlı mirasının vermiş olduğu tarih, kültür ve coğrafi yakınlığın da komşu ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkilerin düzelmesine ve gelişmesine yardımcı olacağı görüşüne sahiptir. Bu amaçla Türk dış politikasında ve resmi protokol uygulamalarında rastlanmayan bazı yeni adımlar atmaktan çekinmemiştir. Dönemin İran Başbakanı Musavi'nin Anıtkabir'i ziyaret etmemek şartıyla Türkiye'ye gelme isteğinin kabul edilmesi, Özal'ın yeni dış politika anlayışının ve İran'la dış ticareti artırma isteğinin bir sonucu olmuştur.¹⁴⁵

Genel olarak İran'da gerçekleşen devrimden Özal'ın 1989'da cumhurbaşkanı seçilerek Anavatan partisinin genel başkanlığını bıraktığı döneme kadar olan süreçte iki ülke arasında temelde güvensizlik olmasına karşın karşılıklı çıkara dayanan iyi ilişkiler kurulmuştur. Özellikle Türkiye'de İran'dan gelebilecek İslami rejim kaygıları ve İran cephesinde ise Azeri milliyetçiliği korkusu ilişkilerde kendisini hissettirmiştir

Özal başbakanlığı döneminde Türk-İran ilişkilerini bozma ihtimali olan bir dış etken de Kürt sorunu olmuştur. Türkiye, Kuzey Irak'ta PKK-KDP dayanışmasının ülke bütünlüğü için bir tehdit olduğunu görmüş ve Kuzey Irak topraklarına Mayıs 1983'te

¹⁴⁴ ATAMAN, a.g.m. s.52

¹⁴⁵ Türkiye, İran'la 1984 yılında 3 Milyar Dolarlık ticaret anlaşması imzaladı ve İran Türkiye'nin F. Almanya'dan sonra 1985'te en büyük ticari ortağıydı. Bkz. DEMİRAY, Muhittin, "Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Anlayışları", Yeni Türkiye Dergisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 17, 2002, s. 291-300.

girerek PKK'ya ağır zayıat vermiştir. Bu saldırıya Irak yönetimi ses çıkarmazken İran bunu ABD ve NATO çıkarlarına dayanan bir hareket olduğunu belirtip tepki göstermiştir. İran için esas tehdit Türkiye içinde bulunan Halkın Mücahitleri örgütü olmuştur. Bu sebeple Türkiye ile İran arasında 28 Kasım 1984 tarihinde imzalanan bir güvenlik anlaşmasıyla iki ülke kendi ülke sınırlarında diğer ülkenin güvenliğine tehdit oluşturacak eylemleri yasaklama kararı almıştır. Bu anlaşma Türkiye açısından İran tarafından gelebilecek PKK faaliyetlerinin engellenmesi açısından büyük öneme taşımaktadır. Ekonomik temelde iki ülke arasındaki ilişkilerin 1980 öncesine göre oldukça yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Bunda Özal'ın dış politikaya ekonomi penceresinden bakan, liberal ve İslamcı yönetim tarzının da payı büyüktür.

Özal, soğuk savaşın sona ermesinin Türkiye'nin Batı dünyası için önemini azaltmayacağı tam tersine Orta Asya ve Balkanlarda yeni fırsatlar getireceğini ileri sürmüştür. Bu yüzden Türkiye'nin geleneksel olarak küresel sorunlar karşısında tarafsız kalmaya çalışmaktan sorunlara daha etkin bir şekilde dâhil olan bir dış politikaya geçmesi gerektiğini ve bu geleneksel politikanın Türkiye'yi sınırlandırdığı fikrini öne sürmüştür.¹⁴⁶

2.2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye - İran İlişkileri

1991'de SSCB'nin çökmesi sonucu Orta Asya ve Kafkaslar'da yeni devletler ortaya çıkmıştır. Türkiye bu devletlerle siyasi ve ekonomik ilişkiler kurabilmek için çareler aramıştır. Demokrasiyi ve piyasa ekonomisini başarıyla yürütebilen, halkın çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak bu yeni ülkelere model olarak gösterilmiştir. İran ise coğrafi avantajını kullanarak bu ülkelere kendisini bir model olarak kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu durum Türkiye ve İran arasında yeni bir rekabet ve çatışma alanı olarak kendisini göstermiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ ARAL, Berdal, Dispending with Tradition ? Turkish Politics and International Society During The Özal Decade 1983- 1993", Middle Eastern Studies, Vol. 37, No.1, January 2001, s.78.

¹⁴⁷ KORKMAZ,Ahmet, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İran ilişkileri", Soyalp TAMÇELİK (Edi.), **Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, 1. Bs., Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, s.308

Körfez Savaşı sonrası dönem, Özal yönetiminin dış politika'da ABD etkisinden sıyrılıp çok taraflı bir dış politikaya yöneldiği dönem olmuştur. Bu dönemi tetikleyen olay, SSCB'nin dağılması ve Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli tehditlerden birinin tarihe karışmasıdır.¹⁴⁸

1990'larda Türkiye'nin güney ve doğu komşularıyla ilişkilerini iki önemli etken belirlemiştir. Bunlardan ilki Türkiye'nin PKK terör örgütü ile mücadelesi, diğeri de 1991 yılından sonra kuzey Irak'ta oluşan otorite kaybı olmuştur.¹⁴⁹ Bu iki problem, Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında önceliği güvenlik kaygısına vermesine sebep olmuştur. Daha çok Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerinden kaynaklanan bu kaygı, Türkiye ile İsrail ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır. Türkiye'nin Orta Doğu'ya güvenlik perspektifinde bakması 1990'lı yıllarda Türk-İsrail yakınlaşmasına sebep olurken, Arap ülkelerince Türkiye'nin Arap dünyasından uzaklaşması eleştirisine yol açmıştır.¹⁵⁰

1990 yılında SSCB'nin dağılarak soğuk savaşın sona ermesiyle ve küreselleşmenin artmasıyla uluslararası sistemde bir değişim başlamış, bu değişim Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki ülkeler ve dolayısıyla İran ve Türkiye arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. İran için bu dönemde en önemli sorun, sahip olduğu petrol ve doğal gaz gibi kaynakların satışı ve güvenli bir şekilde başka ülkelere taşınması olmuştur. İlişkileri etkileyen diğer önemli olay ise Irak'ın 1990 ağustosunda Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Savaşı ve bunun arkasından meydana gelen olaylardır. Körfez Savaşının Türkiye'ye görünürdeki en önemli etkilerinden birisi Kürt sığınmacılar olmuştur. Körfez Savaşı sonrası Iraklı Kürtlerin Saddam yönetimine karşı ayaklanmaları ve Saddam'ın bunlara sert bir şekilde tepki vermesi, Türkiye ve İran sınırına sığınmacıların yığılmasına sebep olmuştur. Bu duruma ABD ve müttefiklerinin müdahale etmesi İran'ı rahatsız etmiştir. Irak'ın dağılarak Kürtlerin bu yeni oluşumda

¹⁴⁸ ÇINAR, a.g.m., s.11

¹⁴⁹ SVISTUNOVA, İrina, "Irak Faktörünün Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi", Ortadoğu Analiz, Cilt 2, Sayı 19-20, 2010, s. 88

¹⁵⁰ ŞAHİN, Mehmet, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", Akademik Orta Doğu, Cilt: 4, Sayı:2, 2010, s. 9.

yer kapma çabaları önceleri İran ve Türkiye arasında Irak'ın toprak bütünlüğü temelinde bir işbirliğine yol açmıştır. Ancak ABD'nin bölgedeki varlığı ve İran-ABD ilişkilerinin giderek bozulması, işbirliğinin yerini zıtlasma ve rekabetin almasına yol açmıştır.

Diğer taraftan hem İran hem de Türkiye'nin sınır koşusu olduğu Kafkasya, SSCB'nin dağılması sonrası, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin toprak bütünlüğü kaygısı taşıdığı bir bölge haline gelmiştir. Zengin enerji kaynaklarına da sahip olan bu bölge, ABD ve diğer Batılı ülkelerin de ilgisini çekmeye başlamıştır. ABD için en önemli husus petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası pazarlara güvenli bir şekilde taşınması olmuştur. Ayrıca ABD, yeni bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin İran etkisine girmemesini, temel politika aracı olarak görmüştür. Bu yüzden de bu ülkeler için rol model olarak gördüğü Türkiye'yi desteklemiştir. Türkiye açısından da bölge, Orta Asya'ya açılan kapı olması ve enerji hatları sebebiyle önemlidir. ABD'nin Türkiye'ye olan desteği ve bölgede yalnız kalması sonucu İran, Kafkaslarda kayda değer bir etkinlik sergileyememiştir. Bununla birlikte İran için de bölge, enerji politikaları açısından oldukça önemlidir. Bu doğrultuda Azerbaycan petrolünün kendi topraklarından geçirilip uluslararası pazarlara taşınmasını isteyen İran, ABD engellemesi ile karşılaşmıştır.¹⁵¹ Ayrıca İran karşıtı Azeri milliyetçiliğinin yükselmesi ve bunun yanında İran-Ermenistan yakınlaşması; İran-Türkiye ilişkilerinde sıkıntılara yol açmıştır. Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinde dönemin Azerbaycan'ın devlet başkanı olan Ebulfeyz Elçibey'in dış politika tercihlerinin etkisi büyük olmuştur. 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde ettikten sonra cumhurbaşkanı olan Elçibey'in Azeri milliyetçiliği üzerinde yürüttüğü politikalar İran'da tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakınlaşma, Elçibey'in Kuzey Azerileri ile Güney Azerilerini birleştirmek istemesi ve bunu açıkça dile getirmesi başta İran olmak üzere çevre ülkelerce hoş karşılanmamıştır. Elçibey'in Güney Azerilerini birlik için mücadeleye çağırması, İran'ın Türkiye'yi ülkesini bölmeye çalışmakla suçlamasına neden olmuştur. İran, bu duruma tepki olarak Elçibey yönetimindeki Azerbaycan ile ilişkisini tamamen kesmiş ve Elçibey'in iktidar

¹⁵¹ KASIM, Kamer, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Usak Yayınları, Ankara, 2009, s.10

mücadelesi verdiği Haydar Aliyev'i desteklemeye başlamıştır. Elçibey'in iktidarının 1993'te son bulması ve Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığına gelmesinden itibaren İran'ın hem Azerbaycan ile hem de Türkiye ile ilişkilerinde kısmen bir yumuşama yaşanmıştır.

Bu dönemde Turgut Özal'ın, Nisan 1993'te Orta Asya Türk cumhuriyetleri gezisinden dönüşünde - kimilerine göre şüpheli bir şekilde - ölümü, Türkiye'nin dış politika tercihlerinde değişimi de beraberinde getirmiştir. Özal'dan sonra Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel döneminde, Özal öncesi Orta Doğuya dönük mesafeli dış politika anlayışına geri dönmüştür. AB ile ortaklık sürecinde Gümrük Birliğin sağlanmasına yönelik çabalar yoğunlaştırılıp İran, Irak ve Arap devletleri ile ilişkiler ikinci plana atılmıştır. Ayrıca Suriye ile ilişkilerdeki sertleşme neticesinde Arap dünyası ve Orta Doğu ile ilişkiler de ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır.¹⁵²

Buna mukabil Türkiye, 1995 yılında büyük bir enerji krizi içine girmiştir. Bu yüzden çeşitli arayışlara giren Türkiye, İran'dan doğal gaz satın almak üzere İran ile bir anlaşma yapmış ve iki ülke arasında bir doğal gaz boru hattı kurulmasına karar verilmiştir. O dönemde ABD'nin izolasyon politikası gereği dış dünya ile bağlantısı olmayan İran için bu anlaşma çok önemlidir. ABD bu sebeple anlaşmaya büyük tepki göstermiştir. Türkiye'nin enerji krizini aşmak üzere yaptığı bu girişimden sonra ABD ile Türkiye arasında bölgeye bakışları ve bölgesel stratejileri arasında ciddi farklar olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye İran' a karşı yumuşak ve faydacı bir politika izlemek zorundadır. Türkiye'nin, İran'ın petrol ve doğal gazına ihtiyacı olduğu kadar İran'ın da uluslararası pazarlara ulaşma konusunda Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Ancak bu ekonomik bağımlılığa rağmen Türkiye'de yaşanan bir dizi siyasi gelişme ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur.

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ikili ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Türk basınında gazeteci Çetin Emeç'in öldürülmesinde İranlı bazı diplomatların da rolü olduğuna ilişkin iddialar karşılıklı 'casusluk' suçlamalara dönüşmüş ve diplomatik krize

¹⁵² ORAN, 2010, s.558

neden olmuştur. Şubat 1996'da Türkiye ve İsrail arasında imzalanan Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması'nın kamuoyuna yansımaları ve arkasından Nisan 1996'da, İsrail'in Lübnan'daki İran yanlısı Hizbullah örgütüne karşı harekât başlatması İran'ı rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığı açıkça dile getiren İran, aynı zamanda da Suriye ile savunma alanında işbirliği arayışlarına girmiştir.

İslamcı söylemleri ile tanınan Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında 1996-1997 yılları arasındaki süreçte Refahiyol koalisyon hükümetinin iktidara gelmesi, pek çok kesimde İran ile ilişkilerde bir yakınlaşma hatta yeni bir dönüm noktası fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu beklenti kısa zamanda hayal kırıklığı ile sonuçlanmış; Erbakan ve ekibinin dış politikada yaptıkları hatalar sebebiyle ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Erbakan ilk yurt dışı gezisini Ağustos 1996'da İran'a yapmış ve o dönemde yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. İlişkileri düzeltmeye yönelik bu ziyaret içerisinde Türkiye-İran arasında 23 milyar dolarlık bir doğal gaz anlaşması da imzalanmıştır.¹⁵³ Buna göre öncelikle doğalgazın taşınması için iki ülke arasında bir doğal gaz boru hattı inşa edilecekti. Bu projeyi hayata geçirmek için üst düzey karşılıklı ziyaretler yapılmıştır.

1996'da İran cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani Ankara'yı ziyareti etmiş ve yapılan görüşmeler sırasında ulaşım, turizm ve ticaret, savunma, istihbarat ve gümrük birliği alanlarında işbirliği konusu tartışılmıştır. Bir dizi iktisadi anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Ayrıca Rafsancani, PKK ile mücadele konusunda Türkiye'ye garantiler vermiş ve işbirliği tekliflerinde bulunmuştur. Ancak Türkiye bu garanti ve işbirliği tekliflerinin inandırıcılığı konusunda şüphe duymuştur. Çünkü İran'ın kuzey Irak'taki varlığını devam ettirmek için PKK'ya destek olduğu, Rusya'dan ve Orta Asya'dan silah satın almasına yardımcı olduğunu düşünmekteydi. Bölgede artan Kürt etkinliğinin İran'a, Kuzey Irak'taki güç dengesinde Türkiye aleyhine bir üstünlük sağladığı kanaati Ankara'da sürekli hâkim olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya enerji

¹⁵³ ÖZYANIK, Seçil, **Refahiyol Hükümetinin Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset, Bilimi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2005, s. 27

kaynakları için geçiş koridoru olmasına engel olmak amacıyla, İran ve Rusya'nın PKK 'ya yardım ettiği düşüncesi de Türkiye'yi endişelendiren bir husus olmuştur.¹⁵⁴

Öte yandan savunma ve istihbarat gibi konuların İran ile görüşmelerde gündeme gelmesi Türk basınında, aynı zamanda siyasi ve askeri bürokratik çevrelerde rahatsızlık yaratmıştır. Ortaya çıkan gerilim 1997 başlarında daha sonraları "28 şubat krizi" olarak adlandırılacak olan krizle sonuçlanmıştır Ankara Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız tarafından düzenlenen Kudüs Gecesi'nin konuğu, İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin yaptığı konuşmada İsrail'in varlığı konusunda ABD ve İngiltere'yi suçlaması; geceye katılanları radikal olmaya ve şeriatı takip etmeye çağırması; Ankara'da politik bir fırtına koparmıştır. Gecede, Filistin'deki intifadayı canlandıran bir oyun sahnelenmesi, sahne ve salona Hizbullah ve Hamas örgütlerinin liderlerinin posterlerinin asılı olması tepki çekmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, Sincan sokaklarında 50 adet tankla bir uyarı geçişi yapmış; muhalefet ve basın, İranlı konuk ve diplomatik temsilcilerin sınır dış edilmesini istemiştir. Kriz İranlı daha alt düzey diplomatlar da karışması ile büyümüş, iki ülke basınında karşılıklı suçlamalarla bir süre daha devam etmiştir. Kriz, Ankara ve Tahran'daki büyükelçilerin karşılıklı geri çekilmesiyle son bulmuş ancak bu olay Refah Partisi ve Erbakan'ı iktidardan etmiştir. Bu gerilimi ortadan kaldırmaya dönemin Cumhurbaşkanı Demirel ile Rafsancani'nin ortamı yumuşatma girişimleri bile yetmemiştir. İran'da da aynı dönemde yeni cumhurbaşkanlığı için seçim süreci başlamıştır. 28 Şubat Krizi sonunda Başbakan Erbakan istifa etmiştir.

90'lı yıllarda Türkiye'nin birincil sorunu terör, önceliği ise güvenlik olmuştur. Türkiye, Kuzey Irak'ta PKK terör örgütüne yönelik olarak 90'lı yılların sonuna doğru gittikçe yoğunlaşan askeri harekâtlar düzenlemiş ve bu konuda İsrail'le işbirliğini arttırmıştır. 1997 yılında Tahran'da gerçekleşen İKÖ(İslam Konferansı Örgütü) Zirvesi'nde Türkiye; Kuzey Irak'taki operasyonlar ve İsrail ile işbirliği sebebiyle İranlı ve Arap temsilciler tarafından kınanmıştır. Türkiye'yi zirvede temsil eden Süleyman Demirel, eleştiriler sebebiyle zirveyi terk edip Türkiye dönmüştür.

¹⁵⁴ OLSON, 2010, s.81

Türkiye'nin İran ve ABD ile olan ilişkilerinde bir anlamda arada kalmış olduğu söylenebilir. Bu çelişkinin merkezinde ise Türkiye'nin bir yandan İran'dan alacağı petrol ve doğalgaza olan ihtiyacı diğer yandan ise Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikalarını uygulamak için ABD'nin siyasal desteğini istemesi bulunmaktadır. Bu nedenlerle Türkiye, İran ile ilişkilerini sadece ekonomik düzeyde tutmaya diğer yandan da ABD'nin tepkisini çekmemek üzere İran'ı siyasal platformlarda kendisinden uzaklaştırmaya çabalamıştır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren ise Türkiye'nin enerji sıkıntısı ve İran'ın ekonomik ambargodan kurtulma çabası iki ülkeyi yakınlaştırırken Türkiye-ABD ilişkileri gergin bir hal almıştır. Bu durum İran'da Hatemi dönemi ile İran-ABD arasında başlayan yumuşama dönemine kadar sürmüştür. Hatemi dönemi ile birlikte hem Türkiye-İran hem de Türkiye-ABD ilişkileri normalleşme sürecine girmiştir.

İran'da ağustos 1997'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini reformcu aday Muhammed Hatemi'nin kazanması Türkiye ile ilişkilerde yumuşamaya neden olmuştur. Batının özgürlük anlayışı ile kıyaslanamayacak olsa da daha özgürlükçü bir anlayışa sahip olan Hatemi'nin daha seküler bir kişilik olmasının ilişkileri yumuşatacağı umulmuştur. İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi göreve geldiğinde Türkiye'de de Mesut Yılmaz başbakanlığındaki Anasol-D koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet döneminde özellikle dışişleri bakanı İsmail Cem'in çabalarıyla Türkiye-İran ilişkileri düzeltilmeye çalışılmıştır. İsmail Cem "bölge odaklı bir dış politika" çerçevesinde Orta Doğu komşuları ve İran ile ikili temaslarını hızlandırmıştır. Türkiye'de işlediği cinayetlerle gündeme gelen Hizbullah örgütüne İran'ın destek vermesine ilişkin söylentiler de bir başka güvensizlik konusu olmuştur. Ancak iki ülke yönetiminin bu durumu yalanlaması ortamı yumuşatmıştır.

İlerleyen dönemde Türkiye ile İran arasında gerginliğin artmasına neden olan bir diğer gelişme ise İran'da 1998 yılında yaşanan öğrenci olayları olmuştur. Olaylar bir belediye başkanının haksız tutuklanmasına isyan eden halkın karar alma süreçlerine daha fazla katılım talebi üzerine çıksa da İranlı muhafazakârlar bu olaylardan Türk

hükümetini sorumlu tutmuştur.¹⁵⁵ Ardından Türk uçaklarının İran içlerinde bir köyü bombaladıkları iddiası ve yanlışlıkla İran tarafına geçen iki Türk askerinin tutuklanması ile başlayan gerilim, iki ülke dışişleri bakanlarının uzlaşmacı tavırları sayesinde sona erebilmiştir.¹⁵⁶

Doksanlı yılların sonuna kadar Türkiye dış politikada bu çabalarını sürdürürken iç politikada da İran'ın İslami rejimini Türkiye'ye aktarma çabalarıyla uğraşmak orunda kalmıştır. Türkiye basınında İran'ın türban konusunu istismar ederek 1983'ten beri Türkiye'deki irticai faaliyetleri açıkça desteklediği ve İslam devrimini yaymaya çalıştığı bir emniyet raporu ile ortaya çıkmış,¹⁵⁷ İran ile ilişkiler gerilmiştir. Türkiye'nin doksanlı yılların sonuna kadar Orta Doğu ülkeleri ile ilişkileri daha fazla geliştirme gayretleri İran'ın Hizbullah ve diğer dinci örgütlere eğitim ve lojistik destek sağlaması ve İran'ı örnek alma çabası içindeki kişilere destek olması sebebiyle tam olarak gerçekleştirilememiştir. Türkiye'deki laik kesim ve özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri İran'ı rejim ihracı çabası içinde olan terörist ve çağdışı bir ülke olarak suçlamışlar ve iki ülke arasında basın aracılığıyla bir savaş yaşanmıştır.¹⁵⁸

Şubat 1999'da PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesiyle birlikte PKK da dağılma sürecine girmiştir. Ancak bu durum Türkiye-İran ilişkilerinde yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Öcalan'ın yakalanmasını protesto eden İran içindeki PKK'lıların, Suriye kapısının kapanmasından sonra İran üzerinden Türkiye topraklarına geçiş yapması ve İran'ın bunu önleyememesi Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir. Temmuz ayında art arda gerçekleşen bir dizi olay ise gerilimi bir krize dönüştürmüştür. İlk olarak, İslamcı Fazilet Partisinden milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın meclise başörtü ile gelmesi ve yemin etmek istemesi krize yol açmıştır. Dönemin Başbakanı Ecevit, bu olayı İran'ı devrim ihracı olarak yorumlamış; İran da Türkiye'nin laik sisteminden rahatsız olduğunu açıkça

¹⁵⁵ <http://www.milliyet.com.tr/1998/05/23/entel/ent.html> Eriş.Tar. 27.06.2016

¹⁵⁶ <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/ran-ve-trkiye-ilklerinde-bahar-ve-gz/23331> Eri.Tar.27.06.2016

¹⁵⁷ "Emniyet'in İran Raporu", Milliyet, 07. 02. 1994

¹⁵⁸ "İran'dan tehdit", Hürriyet, 01.08.1999

belirtmiştir.¹⁵⁹ Gerilimi artıran ikinci olay, Türk savaş uçaklarının İran'da PKK örgüt mensuplarının bulunduğu bir bölgeyi bombalaması sonucu 5 İranlının ölmesidir.¹⁶⁰ İran'da başlangıçta öğrencilerden oluşan İranlı muhalifler çeşitli gösteriler düzenleyerek İran hükümetine baskı yapmaya çalışmışlardır. Türkiye göstericilerin yanında yer almıştır. Üçüncü olay ise Türkiye'nin laik ve Atatürkçü kimliği ile tanınmış profesörlerinden Ahmet Taner Kışlalı'nın suikast sonucu ölmesidir. Türk medyası Ahmet Taner Kışlalı, Bahriye Üçok ve Uğur Mumcu gibi laik çizgideki bir grup bilim adamı ve aydın kişinin irticai suikastlara kurban gittiğini ve bu saldırıların arkasında İran'ın olduğunu öne sürmüştür.¹⁶¹ Bu suikast şüphesiyle üç İranlı tutuklanmış ve Türkiye'de olayla ilgisi olduğuna inanılan Hizbullah terör örgütüne yönelik operasyonlar düzenlenmiştir. Ancak Sincan olayından farklı olarak bu defa ilişkiler diplomatların sınır dışı edilmesine kadar gitmemiştir. 90'lı yılların sonuna doğru AB ile ilişkilerin gelişmesi ve Suriye ile olan sorunların çözüm sürecine girmesi Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasını daha dengeli bir çerçeveye oturtmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶²

2000 yılının ocak ayında İran dışişleri bakanı Kemal Harrazi'nin ziyareti ile gergin olan ilişkiler belli oranda yumuşamaya başlamıştır. Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve İranlı mevkidaşı Kemal Harrazi, bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare kurulmasını öngören bir Mutabakat Muhtırası'na imza atmışlardır. İmzalanan muhtıraya göre, iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında müsteşarlık seviyesinde bir çalışma grubu oluşturulması, söz konusu çalışma grubunun yılda en az iki kez toplanması ve çalışma sonuçlarının dışişleri bakanlarına iletilmesi kararlaştırılmıştır. 5 yıl geçerli olmak üzere

¹⁵⁹ ELİK, Süleyman, **Iran-Turkey Relations:1979-2011**, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2012, s.45

¹⁶⁰http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/trdZVnPMuMJo6ZLmTOw42w_x3D__x3D_ Eriş.Tar:28.06.2016

¹⁶¹ MAVİGÖZLÜ, Güntan, "Kilit İsim Ferhat", milliyet haber, <http://www.milliyet.com.tr/2000/05/22/haber/hab01.html> Eriş.Tar. 28.06.2016

¹⁶² ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 4. Baskı, MHM Yayınları, Bursa, 2008, s. 628

imzalanan muhtıranın, süresinin bitiminden 6 ay önce feshedilmemesi halinde, 5'er yıllık sürelerle uzatılması öngörölmüştür.¹⁶³

2.3. Devrimin İran'ın Türkiye'ye Yönelik Politikalarına Etkisi

2.3.1. İran İslam Devriminden SSCB'nin Dağılmasına Kadar Türkiye - İran İlişkileri

İran İslam Devrimi, yerini aldığı Şahlık rejiminin tüm politikaları gibi dış politika anlayış ve stratejilerini de ortadan kaldırmış ve yeniden yapılanma süreci başlatmıştır. Bu yeniden yapılanma sürecinde “ne doğu ne batı” İran dış politikasının temel düsturu olmuş; yeni dış politika ilkeleri ise” tam bağımsızlık”, ”Batı karşıtlığı” ve “Rejimin güvenliğinin sağlanarak ihracı” olmuştur.¹⁶⁴

İran - Türkiye ikili ilişkilerini başta ABD olmak üzere diğer bazı uluslararası aktörler önemli ölçüde etkilemişler ve belli dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici güç olmuşlardır. Bölgesel çıkarları açısından ABD için bölgedeki en önemli ülkeler her zaman için İran ve Türkiye olmuştur. 1979 öncesindeki süreçte, İran'ın Batı bloğunda yer almak ihtiyacında olması, İran'ın ABD'yi etnik yapısı sebebiyle sürekli tehdit olarak gördüğü Sovyetlere karşı güvence olarak kabul etmesi ilişkileri belirlemiştir. ABD'nin ise İran'ın sahip olduğu enerji kaynakları ve İran'ı Sovyetlerin enerji kaynaklarına erişimini engelleyecek güç olarak görmesi İran-ABD ittifakını getirmiştir. Yaşanan bu süreçte, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde belirgin herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Aksine bu dönemde, ABD'nin her iki ülke ile olan iyi ilişkileri ve Sovyetler Birliğinin İran'a ve Türkiye'ye yönelik tehditlerinin varlığı ile iki ülke arasındaki potansiyel problemler bu dönemde ikinci plana itilmiştir.

İran'da İran Devrimi gerçekleştiğinde ise ABD'nin Türkiye dâhil tüm bölge ülkeleri üzerindeki görüşlerinde değişimler olmuştur. İran'da Şah'ın devrilmesi ve ABD'nin İran'ın en yakın müttefiki konumundan en büyük düşmanı haline gelmesi ile

¹⁶³ “Ankara'da İran Müsteşarlığı” , Hürriyet, 19 .01.2000

¹⁶⁴ KİRAZ, Sami, ”Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Faktörler ve Muhteva Analizi”, **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, (Ed), Soyalp TAMÇELİK, Gazi Kitabevi., Ankara, 2014, s.262

ABD, Türkiye gerçeğinin farkına varmıştır. İran devriminden sonra ABD ile İran arasında yaşanan gerginlikler ve krizler, Türkiye'nin bölgedeki uygulamaya çalıştığı stratejileri ve İran ile olan ilişkilerini ciddi boyutta etkilemiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle Türkiye ile ABD arasında gergin olan ilişkiler, 1979 yılında İran'da devrim sonrasında birden yumuşamış ve ABD, örneğin, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu devrimden dört ay sonra kaldırmıştır.

1979 yılında İranlı öğrencilerin, ABD'nin gizli kompolarının planlama merkezi olarak gördükleri Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliğini işgal etmesi ve 52 Amerikan vatandaşının rehin alınması ile ortaya çıkan "Rehineler krizi" olayından sonra¹⁶⁵ ABD ile İran arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştur. Türkiye, rehine krizi sırasında tarafsız bir siyaset izlemiş hatta BM kararı olmadan ABD'nin rehineleri kurtarmak için Türkiye'deki üslerini kullanmasına izin vermemiştir. Sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi taraftarı olmuştur. Aynı süreçte Sovyetler Birliğinin Afganistan'a girmesinin arkasından da ABD, Türkiye'ye bölgede stratejik olarak daha fazla önem vermeye başlamıştır. Türkiye ile ABD arasındaki bu ilişkilerin paralelinde ise Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır.

Bu dönemde İran'ın Türkiye'ye yaklaşımını etkileyen bir diğer etmen de İsrail'dir. 1980'li yıllarda Türkiye ekonomik sebeplerle Arap ülkeleri ile ilişkileri geliştirebilmek adına İsrail ile olan anlaşmazlıklarda Arap ülkelerini destekleyen bir tutum içinde olmuştur. İsrail ile ilişkiler tamamen kesilmese de İsrail ile ilişkiler özellikle İsrail'in tek taraflı uygulamaları¹⁶⁶ sebebiyle son derece gerilmiştir. İlişkiler soğuk savaşın bitmesine kadar düzelememiştir.

¹⁶⁵ Devrik İran Şahının tedavi amacıyla Amerika'ya sığınmasını protesto eden bir grup öğrenci Amerikan elçiliğini basarak içeride bulunanları rehin aldılar. Şahın İran'a iadesini ve Devrim sonrası Amerika tarafından dondurulan İran'ın malvarlıklarının serbest bırakılmasını isteyen öğrenciler bu istekleri yerine getirilince 444 gün sonra rehineleri serbest bırakmışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980**, 3. Baskı, Türkiye. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985

¹⁶⁶ 31 Temmuz 1980'de İsrail tarafından Kudüs'ün başkent ilan edilmesi, 7 Haziran 1981'de Irak'ta Osirek nükleer reaktörünün bombalanması, 18 Ocak 1981'de Golan'ın İsrail'e ilhakı kararı, 6 Haziran 1982'de Lübnan'ın işgali, 16-18 Eylül 1982'de Sabra ve Şatila kamplarında yapılan kıyımlar, Batı Şeria'da Yahudi yerleşim merkezlerinin kurulmaya başlaması bu uygulamaların belli başlılarıdır.

İran'ın Türkiye ile ilişkilerini etkileyen dış faktörlerin yanında, Türkiye'deki ve İran'daki iç unsurlar ve politikaların da zaman zaman öne çıktığı görülmüştür. Ülkelerin kendi içindeki iç unsurlar ve politikalar Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen etkenler olarak ortaya çıkabildiği gibi, bazen de iki ülke arasındaki ilişkileri yumuşatıcı etkiler de yapmıştır.

Bu dönemde İran'ın toplumsal yapısı içindeki etnik unsurlar da İran'ın dış politikasını önemli ölçüde etkilemiştir.¹⁶⁷ Diyebiliriz ki İran'ın etnik yapısı ilişkileri her dönemde olumsuz yönde etkileyen etmen olarak ortaya çıkmıştır. Nüfus yapısı içerisinde etnik kökünde yarıya yakın sayıda İranlı olmayan toplulukları barındıran İran, her zaman için ülkedeki etnik farklılaşmayı kendisi için bir iç tehdit olarak görmüştür.

Bu topluluklar içerisinde en çok nüfusa sahip olanı ise her dönemde Azeriler olmuştur. Bazı bilgilere göre İran nüfusunun % 33'ünü oluşturan¹⁶⁸ Azeriler, kimliklerini rahatça yaşayabilecek sosyal ve kültürel hak talepleri dışında İran'ın toprak bütünlüğünü tehdit edecek bir girişimde bulunmamasına rağmen İran, kuzeyinde bağımsız bir Azerbaycan devletinin bulunması sebebiyle her zaman Azeri milliyetçiliği hususunda diken üstünde olmuştur. Ayrıca Azerilerin etnik köken olarak Türk oluşu ve kendilerini Türkiye'ye yakın hissetmeleri de Türkiye-İran ilişkilerindeki olumsuzluk yaratan sosyal bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. İran, bu nedenle, Türkiye ile olan ilişkilerinde hep tedirgin olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında çok yakın ilişkilerde olması, zaman zaman dile getirilen "iki devlet tek millet" söylemleri İran'da bir bölünme korkusu yaratmıştır. Türklerin Azerilerle kurdukları yakınlıktan kendi ülkelerindeki Azerilerin etkilenerek İran'ı bölebilmeye gücüne sahip olmaları ihtimali İran'ın, Türkiye'nin Kafkasya ve Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının aktarımı faaliyetlerine engel olma çabalarının esasını oluşturmuştur. Bu sebeple İran bir yandan seküler bir rejime sahip olmasına rağmen Şiilik ortak paydası ile Azerbaycan üzerinde etkili olmaya ve rejim ihracı çabası ile Türk kimliğini ikinci plana atmaya

¹⁶⁷ GÖRÇÜN, Ömer Faruk, **1979 İran İlam Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.74

¹⁶⁸ BİRSEL, a.g.e., s.22

çalışmaktadır.¹⁶⁹ Öte yandan Hazar Denizinden elde edilen petrol ve doğal gazı kendi topraklarından taşıma amacı güden SSCB ile yakın ilişkiler kurarak Türkiye ve ABD'nin etkisini azaltmaya çalışmıştır.¹⁷⁰

Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri etkileyen bir diğer etnik kesim de Kürtler olmuştur. İran'da Kürtler etnik kimliklerinin sorun yaratmaması için baskı altında tutulurken ülke dışındaki Kürtler ise başka ülkelere karşı bir politika aracı olarak kullanılmış, askeri ve ekonomik yönden desteklenmiş ayrıca otonom bir yapı kurmaları yönünden de teşvik edilmiştir. Ancak İran bu otonom yapının bir Kürt devletine dönüşmemesi için çabalamıştır. Bu konuda İran ile Türkiye'nin görüşleri aynı olmasına rağmen İran, Kürtleri Türkiye'nin bölgedeki etkisini sınırlamak için kullanmaya devam etmiştir. Suriye ve Irak'taki kadar özgür hareket olanağı verilme de PKK terör örgütlerine yeni kamplar kurmaları için göz yumulmuş ve bu kamplarda eğitilen teröristler takip edilme endişesi olmadan Türkiye'de eylem yapıp İran'a geri dönebilmişlerdir.¹⁷¹

İran'ın sınırları içinde desteklediği diğer etnik grup Ermenilerdir. İran, bu etnik grubun tarihsel olarak düşmanlık besledikleri Türkiye'ye karşı her faaliyetine destek olmuştur. 70 ve 80'li yıllarda Ermeni terörünün en önemli kaynaklarından birisi İran'dır.¹⁷² Aynı zamanda kuzeyindeki Ermenistan'la özellikle Azerbaycan-Türkiye yakınlaşmasına bir cevap olarak iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler de olumsuz etkilenmiştir.¹⁷³

İran'ı Türkiye ile olan ilişkilerinde huzursuz eden bir diğer etnik topluluk ise İran'da yaşayan Türkmen nüfusu olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsız Türkmenistan devletinin kurulması ile İran içindeki bu yaklaşık 2 milyon

¹⁶⁹ MAMMADOV, Halit, "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan - İran İlişkileri", Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s. 4

¹⁷⁰ <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354886> Eriş.Tar:28.06.2016

¹⁷¹ <http://www.incanews.net/dosya/4185/kurtleri-kullanmak-isteyen-buyuk-gucler-turkiyedeki-kurt-ayrılıkçılığının-ardındaki-ulus-otesi-destek-kaynaklari> Eriş.Tar:28.06.2016

¹⁷² LAÇİNER, Sedat, **Türkler ve Ermeniler**, 2. Baskı, USAK Yayınları, No:2, Ankara, 2005, s.260

¹⁷³ <http://www.bilgesam.org/incele/168/-turkiye-azerbaycan-iran-iliskileri--isbirligi-mi-yoksa-guvensizlik-mi-/#.V3OvTvmLTIU> Eriş.Tar:28.06.2016

kişilik Türkmen toplumu İran'ın siyasi birliği için bir endişe kaynağı olmuştur.¹⁷⁴ Bu sebeple Türkiye cumhuriyeti ile Türkmenistan arasındaki yakın ilişkileri de İran, dikkatle izlemiştir. Türkiye'nin Azerbaycan ile kurduğu yakın ilişkileri de bu denkleme katan İran batı, kuzey, kuzeydoğu istikametinde bir Türk kuşağı ile çevrelenmenin huzursuzluğunu yaşamaktadır. Bu konum sebebiyle İran, Türkiye ile olan ilişkilerinde olumsuz tutumlar içinde olmuştur.

İran, devrim sonrasında, İslami örgütlerin Arap-İsrail uyuşmazlığı paralelinde aktif bir politika izlemiş ve İslami örgütler aracılığı ile İsrail ile doğrudan bir çatışma yerine dolaylı bir mücadeleye girmiştir. Bu yaklaşım ile İran bir yandan İsrail ile çatışırken diğer yandan da 1980'li yılların başından itibaren Hizbullah¹⁷⁵ ve Hamas¹⁷⁶ gibi terör örgütlerini besleyerek bölgedeki istikrarı tehlikeye sokmuştur.¹⁷⁷ Hamas, Batı Şeria'da İsrail'e karşı intifada hareketini başlatarak Filistin Kurtuluş Örgütüne destek vermiştir. Hizbullah, Lübnan'da İran'dan aldığı lojistik destekle adam kaçırmaya ve bombalama gibi eylemlerde bulunmuştur.¹⁷⁸ Bölgedeki istikrarın tehlikeye girmesi ise Türkiye'nin Orta Doğu için uyguladığı istikrar ve güvenliği sağlayabilmek için ürettiği politikaları etkisiz kılmıştır. İran'ın, İsrail ile yaşadığı bu sorunlar sebebi ile Türkiye, güvenlik esaslı yeni açılımlar yapmak zorunda kalmış ve Orta Doğu'daki denge ve istikrar için İsrail ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde Türkiye ile İsrail arasında imzalanan askeri anlaşmalar ve yakınlaşma İsrail ile Türkiye'nin Orta Doğu'daki çıkarlarının İran sebebiyle kesişmesi sonucunda yaşanmıştır.

Türkiye ile İsrail'in ortak çıkarları paralelinde yakınlaşması, İran tarafından kendisine karşı yapılmış bir ittifak olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin İsrail ile ittifak yaparak ve Türkiye-İran arasındaki sınır bölgelerini kullanarak, İsrail'e istihbarat

¹⁷⁴ BALBAY, Mustafa, **İran Raporu**, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, 2006, s.124

¹⁷⁵ "Allah'ın Partisi" anlamına gelen Hizbullah 1974'te Şii İmam Musa Sadr tarafından kurulmuştur. Amacı Lübnan'dan İsrail'i çıkarmak ve bir İslam devleti kurmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://global.britannica.com/topic/Hezbollah> Eriş.Tar:29.06.2016

¹⁷⁶ HAMAS "İslami Direniş Hareketi", Filistin'de İsrail işgaline son vermek üzere kurulan Sünni bir örgüttür. Ayrıntılı bilgi için:Bkz: <http://hamas.ps/en/> Eriş.Tar. 29.06.2016

¹⁷⁷ BRUNO, Greg, "State Sponsors: Iran", <http://www.cfr.org/iran/state-sponsors-iran/p9362> Eriş.Tar:29.06.2016

¹⁷⁸ ALP, Adem, **1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm**, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2015, ss.106-109

sağladığını iddia eden İran, Türkiye'nin bölge güvenliğini tehdit ettiğini, ya da buna olanak tanıdığını, İran'ı arkadan vurduğunu belirtmiştir. Türkiye ile İsrail'in yakınlaştığı bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri olumsuz etkilenmiş ve İran bu konudaki rahatsızlığını her ortamda dile getirmiştir.

Eylül 1980'de başlayıp sekiz yıl süren ve 1988'de İran ile Irak'ın kesin bir sonuç alamadan sone eren İran-Irak Savaşı, her iki ülke içinde ekonomik olarak büyük zararlara yol açmış, binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. Savaş süresince tarafsızlığını koruyan ve arabuluculuk girişimlerinde de bulunan Türkiye'ye karşı İran, Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik alanındaki endişelerini dikkate alan bir politika izlemeye çalışmıştır. Türkiye'nin ekonomik endişesi sınır ticaretinin zarar görmemesi, güvenlik endişesi ise PKK terör örgütünün eylemlerinden kaynaklanmıştır. İran, Türkiye'nin ekonomik çıkarlarına zarar vermektense özenle kaçınmış ancak Türkiye'de eylem yapıp kaçan PKK'lı teröristlerin İran içinde takip edilmesi konusundaki Türkiye'nin talebini geri çevirmiştir. Öte yandan 1984'te kendi topraklarını PKK eylemleri için kullandırmamayı taahhüt eden bir anlaşmayı imzalamış ve İran-Irak savaşı sonuna kadar da uymaya çalışmıştır.¹⁷⁹

İran İslam Cumhuriyeti, İran-Irak savaşı sona erer ermez rejim ihracatı politikasına kaldığı yerden devam etmiştir. İran'ın bu politikasına Türkiye tam manası ile bir karşılık verememiş, siyasal ve sosyal yönlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. İran'ın Türkiye'yi, bölgede ABD'nin bölgesel çıkarlarına destek veren ülke olarak görmesi ve bu sebeple bölgedeki rekabet açısından kendisine hedef ülke olarak görmesi sonucu iki ülke arasındaki ilişkiler uzun süre olumsuz yönde etkilenmiştir.

2.3.2. SSCB'nin Dağılması Sonrası Türkiye - İran İlişkileri

Sovyetler Birliğinin çöküşü ile Kafkaslar ve Orta Asya'da yeni devletler ortaya çıkmıştır. İran da tıpkı Türkiye gibi yeni bağımsızlığını ilan eden bu devletlerle iyi ilişkiler kurmak istemiştir. İran ve Türkiye yeni bir rekabet ortamına girmişlerdir. Bu rekabetin temelinde bu ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklar yer almaktadır. Türkiye

¹⁷⁹ ORAN, 2010, s.153-154

açısından bu ülkeler hem enerji kaynaklarının ülkeye taşınarak enerji ihtiyacının karşılanması hem de taşıma sebebiyle edineceği nakliye gelirleri sebebiyle büyük önem arz etmiştir. Bu yüzden Türkiye bölge ülkeleri ile ekonomik alanda işbirliği kurmak için “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı”nın kurulmasına öncülük etmiş, İran da bu örgüte karşılık “Hazar Denizine Kıyısı Olan Devletler Teşkilatı”nı kurmuş ve Türkiye’nin çıkarlarına ters politikalar yürütmüştür.¹⁸⁰

İran, SSCB sonrası bağımsızlığını elde eden ülkelerle ilişkilerinde Rusya’nın tepkisini çekmemek için de azami gayret göstermiştir. Ancak SSCB’nin dağılması sonucu Orta Asya ve Kafkaslarda oluşan siyasi boşlukları doldurmak ve ekonomik çıkarlar elde etmek üzere hemen faaliyetlere başlamaktan da geri durmamıştır. Aynı durum Türkiye için de söz konusu olmuştur. Ancak ne İran ne de Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır. İran yönetimi, bağımsızlıklarının yeni kazanan bu ülkelerin bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini devam ettiremeyeceklerini düşünmüş, Türkiye, ABD ve Batılı ülkelerin bu yeni devletler üzerinde kontrolü sağlayıp İran’ın toprak bütünlüğünün tehlikeye düşüreceğine inanmıştır. Ancak bu algı zamanla değişmiş ve İran, Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkaslardaki faaliyetlerini kendisi için bir tehdit olarak görmekten vazgeçmiştir. Türkiye ve İran, Orta Asya ve Kafkaslarda yer alan ülkeler üzerinde Rusya kadar etkin olamayacaklarını fark edip işbirliği yapmaya karar vermişlerdir.¹⁸¹

Bu dönemdeki İranlı siyasi karar alıcılar, özellikle Türkiye’yi Orta Asya’da İran için bir rakip olarak görmüşlerdir. Çünkü diğer uluslararası aktörlere göre Türkiye’nin bağımsızlığını yeni kazanan bu ülkelere, devlet yönetimi ve yapısıyla model olabileceğinden ve ayrıca Türkiye ile bu ülkeler arasındaki tarihsel ve kültürel ortak geçmişten korkmuşlardır.

Bu doğrultuda İran, SSCB’nin yıkılması ile kurulan Müslüman Orta Asya Cumhuriyetlerini, kurulmalarından hemen sonra tanımıştır. Türkiye’de aynı ayın içinde

¹⁸⁰ ARAS, a.g. m. s.71-72

¹⁸¹ SİNKAYA, Bayram, “*Turkey-Iran Relations in the 1990s and the Role of Ideology*”, *Perceptions Journal of International Affairs*, Cilt:10, Sayı:1, s. 14

bu ülkeleri tanıdığını ilan etmiştir. Bu dönemde hem Türkiye hem de İran bu ülkeler ile ticari ekonomik anlaşmalar yapmak üzere büyük çaba göstermişlerdir. Bunun yanı sıra, İran, bu ülkelerdeki İslami örgütleri ve hareketlerini bazen gizliden bazen de açık olarak desteklemiştir. Bu tavır ise, Orta Asya Cumhuriyetlerinin devlet başkanlarının İran'a şüpheyile yaklaşımlarına sebep olmuş ve bu durum Türkiye'nin ve Müttefiklerinin bölgedeki ağırlıklarını ve nüfuzlarını pekiştirmiştir.

SSCB'nin çöküşü ve Körfez Kriziyle¹⁸² birlikte İran'ın dış siyasetteki kendi kendini tecrit politikası kapsamlı bir dönüşüme uğramıştır. Artık dış politikada “ne Doğu, ne Batı” siyasetinden, “hem Güney, hem Kuzey” siyasetine geçilmiştir. Humeyni'nin ölümü sonrasında beklenen kargaşa, ortaya çıkmamıştır. Dış politikanın yeni belirleyicileri iki önemli din adamı olan Fakih Ayetullah Ali Hamaney ile Cumhurbaşkanı Hüccetülislam Haşimi Rafsancani olmuştur.¹⁸³ Humeyni çizgisinden gelen dini lider Hamaney İran'ın radikal yüzü olurken, cumhurbaşkanı Rafsancani ılımlı tarafı temsil etmiş ve Humeyni dönemindeki sert söylemler yumuşamıştır.

Bu dönemde üçüncü ülkelerdeki gelişmeler de iki ülke ilişkilerini etkilemiştir. 1990'lı yıllar boyunca Irak yönetiminin tamamen kontrolünü kaybettiği kuzey Irak, Türkiye ile İran'ın nüfuz rekabetine sahne olmuştur. Bununla birlikte Körfez Savaşından sonra Irak'ın parçalanmasının engellenmesi ve Kürt sorununun yeni bir boyut kazanmasına dair ortak çıkarlar, Türkiye ile İran'ı güvenlik temelinde işbirliğine itmiştir.¹⁸⁴ Soğuk savaşın bitişine kadar gergin bir şekilde devam eden Türkiye ile İsrail ilişkileri, 1991 yılındaki Körfez Savaşı sonrasında ortaya çıkan PKK ve Kürt sorunu çerçevesinde yeniden şekillenmiş ve Türkiye ile İsrail arasında ilişkilerin düzelmesine kapı aralamıştır. Suriye ve İran'ın PKK'yı Türkiye'ye karşı kullanma girişimleri Türkiye'nin güvenlik ihtiyacını ön plana çekmiş, bu durum İsrail ile başta askeri alanda

¹⁸² İran-İrak savaşı sırasında İran'a mali destek sağlayan Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi üzerine ABD ve BM koalisyon güçlerince Irak'a 17 Ocak 1991'de başlayan savaş.Ayrıntılı bilgi için:Bkz. http://www.turkcebilgi.com/k%C3%B6rfez_krizi Eriş.Tar:29.06.2016

¹⁸³ SUNAY, a.g.m., s.84

¹⁸⁴ KENEŞ, Bülent, **İran Tehdit Mi Fırsat Mı**, 1. Bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.180

olmak üzere ilişkilerin geliştirilmesine yol açmıştır. Türkiye-İsrail yakınlaşması İran tarafından hoş karşılanmamış ve ilişkileri olumsuz etkileyen bir faktör olmuştur.

İran, devrimden itibaren varlığını asla kabullenmediği hatta sık sık yok etmekle tehdit ettiği İsrail'e karşı düşmanca tavrını Soğuk Savaş sonrasında da daha seyrek olmakla birlikte sürdürmüştür. Refah partisi dönemi sonrası azalan Türkiye-İran ilişkileri 2000'li yılların başında tekrar eski haline gelmeye başlamışken İsrail'in Türkiye ile özellikle askeri alanda işbirliğine gitmesi, üstelik İran ile gerilim içinde olan Azerbaycan'a da destek vermesi İran'ı oldukça kızdırmıştır. İran, Türkiye'yi ABD ve İsrail'in bölgedeki ajanı olmak ve onların amaçlarına hizmet etmekle suçlamıştır.¹⁸⁵

Askeri işbirliğinin yanında Rusya, Azerbaycan ve İsrail ile Türkiye'nin ekonomik alanda işbirliğine yönelik yaptığı çalışmalar da İran'ın rahatsızlığını arttıran gelişmeler olmuştur. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye işbirliğiyle Azeri petrolünün naklini öngören Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı projesi; Azerbaycan ile Azeri doğal gazını Türkiye'ye taşıyacak Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı ve Rusya doğal gazının Türkiye'ye taşınması için Aralık 1997'de anlaşması yapılan Mavi Akım projesi,¹⁸⁶ İran'ı, bölgeden soyutlandığı endişesine sokmuştur. İran'dan Türkiye'ye yapılan doğal gaz ve petrol, İran'ın bölgede enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmasına yetecek seviyede değildir. Türkiye, PKK'yı desteklememesi için İran'la bu ticareti sürdürmüştür.¹⁸⁷

Öte yandan Orta Asya ve Hazar denizindeki petrol ve doğal kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması uluslararası düzeyde rekabetin ve birçok ülkenin karıştığı bir denklem olmuştur. Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın petrol ve doğal gazının taşınması sadece İran, Türkiye ve Rusya'nın değil başta ABD olmak üzere birçok devletin rekabet ve politik manevralarına sebep olmaktadır. Türkiye, bölge ülkeleri, İran ve Rusya ile ilişkilerinde çok boyutlu ve dengeli bir siyaset izlemeye ve sorunların

¹⁸⁵ OLSON, 2005, a.g.e., s.112

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>

¹⁸⁷ OLSON, 2005, a.g.e., s.128-129

çözümünde uluslararası örgüt ve bölgesel kuruluşlar arasında arabulucu bir rol oynamaya çalışmaktadır.¹⁸⁸

İran, bu dönemde Türkiye'ye kendi rejimini aktarmak amacıyla elindeki tüm siyasi araçları kullanmıştır. Türkiye'de bu dönemde Refah Partisinin iktidarda olması da İran'ın elindeki bu siyasi araçlardan birisi olmuştur. İktidardaki Refah Partisi'nin, ülkedeki rejim konusunda İran İslam Cumhuriyeti ile benzer yaklaşıma sahip olması; Suriye ve İran ile yakın ilişkiler kurmaya çalışması İran yönetimini hoşnut etmiştir. ABD'ye ve Avrupa'ya mesafeli davranıp D-8 olarak adlandırılan sekiz Müslüman ülke (Türkiye, Bangladeş, Endonezya, İran, Nijerya, Malezya, Mısır ve Pakistan) ile ekonomik bir birlik kurma çabaları İran tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye'yi Batılı değerlerden uzaklaştırıp hızlı bir şekilde İran benzeri bir rejime yakınlaştırmaya başlayan bu süreç 28 Şubat kararları ile duraklamıştır.

Sonuç olarak İran İslam devriminden 2000'li yılların başına kadar olan süreçte Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler iki ülke arasındaki karşılıklı güvensizlik ve ekonomik gereksinimlerden kaynaklanan işbirliği ihtiyacı çerçevesinde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. İran'ın bir yandan yeni rejimini sağlamlaştırma çabaları öte yandan sekiz yılı İran-İrak savaşı ile geçen 1979-1990 yılları arası dönemde İran Şahlık döneminden çok farklı bir dış politika izlemiş, Türkiye'yi Batı'nın ajanı ve Türkiye'nin seküler ve batılı değerlerini İslam devrimi için bir tehdit olarak görmüştür. Ancak ekonomik zorunluluklar sebebiyle işbirliği yapmaktan da çekinmemiştir. Türkiye de İran'ı rejim ihracı ve terör örgütlerine destek olmakla suçlarken enerji ihtiyacı sebebiyle ilişkileri koparmamaya özen göstermiştir. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde Türkiye gibi İran da yer bulmaya çalışmış, Orta Doğu ve Orta Asya'da oluşan yeni dengeler içerisinde hem rekabet hem de işbirliği yaşanmıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler daima mesafeli bir şekilde devam etmiştir. Türkiye'nin dış politikadaki temel yaklaşımlarında çok büyük değişiklikler yaşanmamıştır. Ancak 2002'deki seçimlerle iktidara gelen AKP döneminde bir değişim söz konusu olmuştur.

¹⁸⁸ ELİK, Süleyman, **İran-Turkey Relations:1979-2011**, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2012, s.136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKP DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

3.1. Siyasal Faktörlerin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

İki komşu ülke olarak İran ile Türkiye arasındaki ilişki ve etkileşimin biçimi ve niteliğinin bu ülkelerin ulusal güvenliklerine, politik ve ekonomik gelişim süreçlerine bağlı olacağı kaçınılmazdır. İran ve Türkiye hem coğrafi konumları hem de birbirine çok benzer kültürel ve jeopolitik özellikleri ile Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkaslardaki İslami varlık ve ekonomik işbirliği konularında uluslararası platformlarda etkili olabilme ve başat güç olabilme açılarından da birbirleri ile rekabet etmektedirler. Bu rekabet Türkiye’de AKP’nin iktidara gelişinden sonra da devam etmiştir. Aynı zamanda, ortak çıkarlarını gözeterek bölgedeki ve sınırlarındaki barış ve istikrarı korumak adına güçlerini birleştirme stratejisi ile birbirlerine ortak olabilme potansiyelleri de bulunmaktadır. Nitekim politikacılardan sivil toplum kuruluşlarına kadar her boyutta temaslarda bulunmuş iki ülke arasındaki sorunların diyalog ve işbirliği yoluyla çözülmesi ve bir güven ortamı sağlanmasına çalışılmıştır. Sözgelimim Türkiye nükleer sorun kapsamında İran’ın uluslararası haklarının korunarak çözüm sağlanması için İran’a destek olurken İran da Türkiye’nin İsrail’le yaşadığı gerginlikte Türkiye’ye destek olmuştur.

Türkiye ve İran için, ulusal çıkarlarının korunması açısından içinde buldukları bölgenin güven ve istikrarının korunması her şeyden önde gelmektedir. Ancak bölgedeki ülkeler arasında uluslararası gelişmelere paralel olarak zaman zaman oluşan görüş farklılıkları ya da görüş birliği bölgedeki istikrar ve ilişkileri yakından etkilemektedir. Türkiye, Müslüman ama aynı zamanda laik ve batılı değerlere yakın güçlü bir ülkedir. İran ise Şeriatı temel alarak kurulan ve yönetilen bir ülkedir. Kurulduğu günden bu yana yönetim biçimini halkı Müslüman olan diğer komşu ülkelere ve başta Türkiye’ye ihraç etmeye çabalamıştır. Atatürk’ün kurduğu laik ve demokratik cumhuriyet rejiminin başarısı ve Türkiye Cumhuriyetinin göstermiş olduğu ilerlemeler, İran’ın İslam devriminden buyana kendi rejimini başarılı gösterme ve ihraç

etme çabalarının önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Bu amaçla İran basını Türkiye'deki laik yönetimi ve bunun savunucusu olan başta TSK(Türk Silahlı Kuvvetleri) olmak üzere kurum ve kuruluşları kötölemek ve Türkiye'de Müslümanların baskı altında tutulduğu iddialarını gündemde tutmak için her türlü çabayı göstermiştir.¹⁸⁹ Bu durum 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve İran'a karşı düşmanca politikası sonrası değişmiştir. İran etrafındaki ülkelerle dostane ilişkiler kurmak zorunda kalmış ve Türkiye-İran ilişkileri gelişmeye başlamıştır. İran rejim ihracından vazgeçtiği gibi PKK terörüne karşı da işbirliği yapmıştır.

Türklerle İranlılar arasındaki geçen yüzlerce yıllık mücadeleler sonrası kalıcı bir barış dönemi kurmak adına Türkiye Cumhuriyeti tarafından birtakım adımlar atılmıştır. Bu çabalar Türkiye'nin komşularıyla sorunsuz ve karşılıklı güvene dayanan barışçıl dış politikasının gereğidir. Bu adımlara 1926 yılında Tahran'da imzalanan Güvenlik ve Dostluk Antlaşması, 1937'de kurulan Sadabat Paktı, 1955'te imzalanan Bağdat Paktı, 1958 de kuruluna CENTO ve 1964'te kurulan RCD örnek gösterilebilir. Bu farklı antlaşma ve örgütlenmelerle Türkiye ile İran arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkiler, sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. Hükümet ve yönetim değişimlerinden, İran'daki İslami devrimi gibi farklı ve tarihe yazılmış radikal değişimlere kadar inişli çıkışlı devam eden ve geçmişte kısmen kopuk olan ilişkilerin barışçıl ve dengeli bir düzene oturtulmaya başlaması, 2001 yılında Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı İsmail Cem'in İran'ı ziyaretiyle başlamıştır. Bu barışçıl ve dengeli ilişki, 2002 yılında hükümet kurmak için iş başına gelen AKP ile günümüze kadar geliştirilerek ve korunarak sürdürülmüştür. AKP yönetiminin, Türkiye'nin çıkarı için komşu ülkelerle iyi ilişkileri esas alan dış politika yaklaşımı, AKP döneminde Türkiye ve İran arasında siyasi ve ekonomik çıkarlara dayanan, fayda ve maliyet esaslı ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.

1993'te Özal'ın ölümünden sonra başlayan ve uzun süre devam eden koalisyon hükümetleri döneminde de çoğunlukla liberal politikalar izlenmiş ancak ülkede siyasi ve ekonomik bir istikrar oluşamamıştır. 2002 yılında gerçekleşen seçimlerle tek başına iktidara gelen ve koalisyonlar devrine son veren AKP de, temelde liberal bir partidir. Bu

¹⁸⁹ BALBAY, a.g. e., s.75

haliyle Turgut Özal devri Anavatan partisinin tek başına iktidar olduğu döneme benzemektedir. Özal'ın devrindeki hükümetlerin ülkenin dış politikalarına ekonomik gözle baktığı ve bu paralelde bir yol izlediği görülmektedir. Ancak Özal siyasi ilişkilerde ABD ve Batıyı gözeterek politika üretirken, 2002 yılından beri hükümette olan AKP iktidarında ise Özal dönemindeki ekonomi esaslı dış politika planlamalarından farklı olarak dış politikada özellikle komşu ülkeler başta olmak üzere tüm ülkelerle siyasi ve ekonomik işbirliğine dayanan işbirlikçi adımların atıldığı görülmektedir.

AKP döneminde Türk dış politikası için başlatılan ve yürütülen en önemli strateji, Özal dönemindeki dış politika çalışmalarında görev verilen gazeteciler ile dış ülkelerle ticari ilişkileri olan iş adamlarının yanına akademisyenlerin de eklenmesiyle üçlü bir stratejik iş birliği sistemi yaratılmış olmasıdır.¹⁹⁰ AKP liberal bir parti olarak iktidara gelmiş olmakla birlikte dış politikadaki stratejisinde izlediği planlama ve uygulamalar bu siyasi liberalizmi tam olarak yansıtmamaktadır. AKP, Özal döneminde başlayan ekonomik açılımı genişletip derinleştirerek 1990'lı yıllarda PKK'ya endekli dış politikanın yerine barış ve güvenliği, ekonomik uyum ve "komşularla sıfır sorun"¹⁹¹ politikası ile sağlamayı hedefleyen bir dış politikayı tercih etmiştir. Bunu yaparken devletin denge politikasını değiştirmekten müttefik ülkelerle ilişkileri yeniden gözden geçirmeye kadar bir sürü değişikliği de gerçekleştirmiştir. Türk dış politikasını Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni jeopolitiğe göre oluşturmayı zorunluluk olarak gören AKP, Orta Doğu ülkeleri ile ekonomik uyum ve "komşularla sıfır sorun" politikasını bu zorunluluğun bir gereği olarak açıklamıştır. Bu durum kimi çevrelerce Orta Doğu'ya AB değerlerini getirmek olarak yorumlanırken kimi çevrelerce de "Yeni Osmanlılık" olarak yorumlanmıştır.¹⁹²

¹⁹⁰ ÇINAR, a.g.m., s.12

¹⁹¹ Türkiye'nin sınır komşularıyla ilişkilerinde gerçekçi, sonuç odaklı ve çok boyutlu bir politika izleyerek sorunları çözmeye ve en azından azaltmaya yönelik dış politika stratejisi anlatan kavram. Bilgi için bkz. <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> Eriş.Tar:17.03.2016

¹⁹² DURAN, Burhanettin; İNAT, Kemal; ÖZCAN, Mesut, **Türk Dış Politikası Yıllığı-2010**, SETA Yayınları, Ekim 2011, s.21- 22

Bu nedenlerin haricinde AKP hükümetinin bölge devletlerine olan dini ve kültürel açıdan Türkiye'nin dış stratejisine daha yakın gördüklerini söylemek mümkündür. Partinin muhafazakâr ve İslami hassasiyetleri kuvvetli olan yöneticilerinin ağırlıklı olarak Müslümanların yaşadığı ve ortak bir geçmişe sahip olduğu bu coğrafya ile daha sık ilişki kurma hevesinde oldukları bir gerçektir.¹⁹³ Bu Orta Doğu ve komşu Müslüman ülkelerle daha yakın ilişki kurma düşüncesi, İran ile de ilişkileri geliştirme çabalarının yoğunlaşmasına ivme kazandırmıştır.

AKP döneminde Türkiye-İran arasındaki ilişkileri, bu ilişkileri şekillendiren ve etkileyen siyasal, bölgesel ve küresel faktörleri incelemek yerinde olacaktır. İran'da Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı, komşularla sıfır sorun politikası, Mısır'da Mursi'nin işbaşına gelmesi, Suriye krizi ve füze kalkını olayı Türkiye ile İran arasındaki farklı tür ve şekillerde ilişkileri etkilemiştir. Bu nedenle her bir olayın sırasıyla ve ayrı ayrı incelenmesi ve değerlendirilmesi daha faydalı olacaktır. Bu bağlamda önce İran'ın Ahmedinejad yönetiminden kaynaklanan sorunlara daha yakından bakmak ve Türkiye'nin bu konudaki dış siyasetini incelemek gerektirmektedir.

3.1.1. Ahmedinejad Dönemi ve Sonrasında Türkiye - İran İlişkileri

İran ile Batı ülkeleri arasında nükleer kriz sebebiyle gergin olan ilişkiler Ağustos 2005'te Ahmedinejad'ın İran'da cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle daha da kötüleşmiştir. İran, Hatemi döneminde Batılı ülkeler ile görüşmeleri sürdürmüş ve Hatemi hükümeti, nükleer çalışmaları askıya alarak krizin bir ölçüde kontrol altında tutulmasına olumlu katkı yapmıştır. Ancak, Ahmedinejad işbaşına gelir gelmez İran'ın nükleer çalışmalara tekrardan başlayacağını ilan etmesiyle belli ölçüde ötelenen kriz yeniden ortaya çıkmıştır. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde İran sadece nükleer çalışmaları konusunda değil hemen hemen her konuda mütecaviz bir dış politika izlemiştir. Hatemi dönemindeki çıkar temelli, Batıyla iyi ilişki kurmaya yönelik dış politika terk edilmiş, adeta Humeyni dönemindeki Batı ve İsrail karşıtı politikaya geri dönmüştür. Ahmedinejad'ın en önemli dış politika söylemi İsrail karşıtlığı olmuş

¹⁹³ USLU, Nasuh, “Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı”, Bilig, Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Sayı:52, Kış/2010,s.152-153

ve İran'ın İsrail'e olan düşmanca tavrı bu dönemde daha da sertleşmiştir. Müslüman ülkeler içerisinde rejimini meşrulaştırmak ve güçlü bir Müslüman lider imajı çizmek istemiştir.¹⁹⁴ İran'ın, ABD tarafından teröristlere destek veren ülkeler listesine alınması İran'ın ABD'ye karşı da düşmanca bir tutum içinde olmasına en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Uluslararası platformlarda bizzat Ahmedinejad tarafından hem ABD hem de İsrail'e karşı oldukça sert açıklamalar yapılmış ve bu da İran ile Batılı ülkeler arasındaki gerginliği sürekli olarak yüksek düzeyde tutmuştur. İran, ABD düşmanlığını iç politika malzemesi olarak da kullanmıştır.¹⁹⁵ Humeyni döneminden farklı olarak İran, Ahmedinejad döneminde İslam ülkeleri ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır.

Türkiye ile İran arasında Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi ile başlayıp 2011 yılına kadar süren dönem ikili ilişkiler açısından en problemsiz dönemlerden biri olmuştur. Çünkü Türkiye'nin çok boyutlu, esnek ve sıfır soruna endeksli bölgesel politikaları gereği yaptığı diplomatik hamlelere İran olumlu tepki göstermiştir. Şubat 2006'da Hamas yetkililerinin Ankara'da kabul edilmesi, 2006 yılındaki Lübnan Savaşında Türkiye'nin insancıl tutumu ve 2008 yılında Gazze olaylarında Türkiye'nin İsrail'e karşı söylemlerini, Ahmedinejad yönetimi memnuniyetle karşılamıştır.¹⁹⁶

İran'ın bu dönemdeki nükleer çalışmaları dışındaki alanlarda dış politikasında yakın çevresi dışında genellikle Latin Amerika ülkelerindeki sol iktidarlarla ilişkilerini geliştirdiği ve 1990 öncesi yıllardaki gibi emperyalizme karşı bir blok oluşturma çabası içine girdiği de söylenebilir. İran, ABD ve Batılı ülkelerin nükleer kriz sebebiyle uyguladıkları ekonomik yaptırımlarını aşmak için Venezuela, Bolivya ve Küba gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Çin ve Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nin uyguladığı ambargo kararlarını veto etmemiş; Venezuela, Küba ve Brezilya ise İran'ın nükleer programına destek vermişlerdir. İran, bu ülkelerle

¹⁹⁴ ARAS, a.g.m., s.80-81

¹⁹⁵ ZÜMRÜT, Can, Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.13

¹⁹⁶ Hamas'ın 24 Aralık 2008 yılında İsrail'e roket saldırıları ile başlayan Gazze Savaşı 18 Ocak 2009 'da bittiğinde Gazze'de 1133 insan ölmüş binlerce insan mülteci durumuna düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ahmet Hamdi TOPAL.27.12.2008-18.01.2009 Gazze Saldırısı ve Uluslararası Ceza Hukuku, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y. 2008.

çoğunlukla ticari ilişkiler kurarak uluslararası alandaki yalnızlığını da aşmak istemiştir.¹⁹⁷ İran, Çin'den balistik füzeler için teknik destek ve Rusya'dan silah almasına karşın, Çin ve Rusya'ya her zaman güvenemeyeceğini BM Güvenlik Konseyi'nin ambargo kararları ile görmüştür.

Ahmedinejad döneminde ilişkileri etkileyen en önemli faktörler PKK ile mücadele ve nükleer kriz olmuştur. PKK sorunu nedeniyle, İran ile Türkiye arasında 2000'li yıllarda işbirliği yaşanmıştır. Her iki ülke de sınırlarının içinde bir Kürt devleti istememektedir. Ahmedinejad yönetimi bu dönemde PJAK'ın faaliyetlerinden rahatsız olmuştur. ABD ve Batılı ülkelerce nükleer kriz konusunda sıkıştırılan İran'a Türkiye barışçıl amaçlarla nükleer enerjiye sahip olma konusunda da destek vermiştir. İran ve Türkiye arasındaki bu işbirliği ABD ve Batılı ülkeler arasında hoş karşılanmamıştır.¹⁹⁸ 2011'e kadar genelde sıkıntısız bir dönem yaşayan İran ile Türkiye arasında, Suriye'deki iç savaş karşısında izledikleri farklı politikalar sebebiyle bu tarihten itibaren sorunlar yaşanmıştır. Türkiye Esad karşıtı muhalifleri desteklerken İran Şii Hizbullah örgütünü destekleyerek Suriye'de karşı kamplarda yer almıştır.¹⁹⁹ Ancak Ruhani'nin başkanlığındaki hükümetin tüm ülkeler ile olduğu gibi Türkiye ile olan ilişkilerinde da daha uzlaşmacı ve diyaloga açık olması ve İran'ın iç politikasında da daha uzlaşmacı bir yaklaşımı göstermesi iki ülkenin de Suriye konusunda sorunlu olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmeyi mümkün kılmıştır. Ancak bu durum ilerleyen zamanda Suriye konusundaki görüş ayrılığı ve bölgedeki çatışma ortamı sebebiyle kötüleşmiştir.

Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde sert söylemlerine ve halkın içinden biri olarak kendini gösterme çabalarına rağmen İran halkının ekonomik ve sosyal beklentilerine cevap verememiştir. Ülke ekonomik yaptırımlar ve uluslararası ambargo sebebiyle ekonomik sıkıntılar çekmiş ve bu durum halka yansımıştır. Öte yandan reformist beklentiler içinde olan genç İranlılar da Ahmedinejad karşıtı bir tavır

¹⁹⁷ ÖZYURT, Güneş, "İran-Latin Amerika İlişkileri", BİLGESAM, 06.Şubat.2012, <http://www.bilgesam.org/incele/85/-iran-latin-amerika-iliskileri/#.VyZoPoSLTIU> Eriş.Tar:24.03.2016

¹⁹⁸ ZÜMRÜT, a.g.t., ss.69-71

¹⁹⁹ <http://www.nerinaazad.com/news/regions/middleeast/suriye-savasinda-kim-kimi-destekliyor> Eri.Tar: 03.07.2016

almıştır. Nitekim İran'da iki dönem devlet başkanı olarak görev yapan Ahmedinejad devrinden sonra İran'daki reform ve yumuşama getireceğini ve rasyonellik ölçüsünü kuracağını vaat eden Hasan Ruhani Ağustos 2013' te yeni İran cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. Hasan Ruhani'nin göreve gelmesi ile İran'ın nükleer programı ile ilgili diplomatik çabaların yeniden canlandırılması ve Batılı güçlerle müzakere kanallarının tekrardan açılması hususunda bir ümit oluşmuştur. Bu ümidin başlıca sebebi Ahmedinejad döneminde nükleer müzakereci olarak görev alan Ruhani'nin, İran ile Batı işbirliğine daha sıcak bakmasıdır.

Suriye konusundaki görüş ayrılıkları ve Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesel yönetimi ile yaptığı enerji işbirliği çabalarına rağmen İran, Türkiye ile sorunlu alanları daha da derinleştirmemeye ve özellikle ekonomik alanda işbirliği kurmaya çaba göstermiştir. İki ülke arasında en üst düzey ziyaret Başbakan Erdoğan'ın 2014 Ocak ayındaki İran'ı ziyareti ile gerçekleşmiş, cumhurbaşkanı Ruhani'nin Haziran 2014'teki ziyaretinde yüksek düzeyli işbirliği konseyi toplantısı yapılmıştır.²⁰⁰ Toplantı sonrası ortak bildiriye ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi başta olmak üzere nükleer enerjinin barışçı kullanımı ve İran'a karşı ekonomik yaptırımların kaldırılmasına Türkiye'nin desteği de vurgulanmıştır.²⁰¹ Bu görüşmelerin ilk sonucu Tahran ve Ankara arasında tercihli ticaret anlaşmasının onaylanarak yürürlüğe girmesidir.²⁰² İran'la yapılan bu ekonomik ilişkileri geliştirme çabaları ABD tarafından ambargoyu delmeye yönelik teşebbüsler olarak yorumlanmıştır. ABD baskısı ile küresel ölçekte İran'a para transferini engelleme çabalarını, Türkiye ile İran'ın Ahmedinejad döneminde gizli bir anlaşma ile deldikleri anlaşılmıştır. Türkiye, İran'dan aldığı doğalgaz ve petrolün ödemesini İran'ın Türkiye'deki bir bankadaki hesabına yapıp daha sonra İran'ın bu bankadaki meblağı altına çevirerek yapmıştır. Bu finansal ilişkilerde rol alan iki iranlı iş adamından biri (Babek Zencani) İran'da yakalanıp yargılanmıştır. Diğer iş adamı (Reza

²⁰⁰http://www.mfa.gov.tr/turkiye_iran-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyi-toplantisi_nin-ilki-ankara_da-gerceklestirildi.tr.mfa Eriş. Tar.01.04.2016

²⁰¹Başbakanlık tarafından yayımlanan bildirin tam metni için bkz. http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=acf5a83e-d621-4619-b9da-a23854a66a38

²⁰² Anlaşmanın tam metni için bkz.04.11.2014 tarihli resmi gazete

Zarrab) ise ABD’de yakalanıp sorgulanmaktadır.²⁰³ Türkiye’de Reza Zarrab’ın da adının karıştığı yolsuzluk olayına ilişkin soruşturmalar yapılırken buna paralel şekilde İran’da Ruhani hükümeti de bu olaylarla ilgili olarak Ahmedinejad döneminin sorumlularının sorgulanmalarını ve tutuklanmalarını başlatmıştır.²⁰⁴

3.1.2. Türkiye’nin Komşularla Sıfır Sorun Politikasının Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

Ahmet Davutoğlu’nun dış işleri bakanlığına getirildiği 2009 yılında Stratejik Derinlik adlı kitabında altını çizerek belirttiği ve Türkiye’nin 2010 yılı ve sonrasındaki dış politikasının en önemli ilkesi olan komşularla sıfır sorun yaklaşımı, 2010’lu yıllarda bölgede yaşanan gelişmelerle yerli ve yabancı uluslararası ilişkiler analistlerince mercek altına alınmıştır. Resmi söylemde “Komşularla Sıfır Sorun” söylemi, sınır komşusu olduğumuz ülkelerle ilişkilerimizde idealist bir şekilde tüm sorunları çözmeyi en azından mümkün olduğu kadar azaltmayı hedefleyen bir slogandır. Bugünden yarına birikmiş sorunların kolayca çözülmeyeceğinin bilincinde olarak nihai çözümleri için elverişli ortamlar yaratılabilmek ve sorunların barış yoluyla “kazan-kazan” yaklaşımı içinde çözülmesi için çaba sarf etmeyi öngörmektedir.²⁰⁵

2011 yılının ikinci yarısından itibaren uluslararası platformlarda artık Türkiye’nin dış politika stratejisindeki komşularla sıfır sorun siyasetinin de sonuna geldiği ifade edilmiştir.²⁰⁶ Komşularla sıfır sorun ve çok yönlü diplomasiyi temel dış politika stratejisi olarak belirleyen AKP yönetiminin, uluslararası örgütleri Suriye’ye karşı pasif davranmakla suçlaması bir çelişki olarak görülmüştür. AKP hükümetinin ve özellikle de Ahmet Davutoğlu’nun yaklaşımlarıyla ülkenin dış politikasında yaşanan bu çelişki hem ülke içindeki hem de dışındaki çok sayıdaki yazar tarafından dile

²⁰³ “Reza Zarrab(Rıza Sarraf) ABD’de tutuklandı”, Milliyet Gazetesi, 24.03.2016

²⁰⁴ ELİK, Süleyman, “Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri”, İlem Politika Notu, IPN 1. Sayı, 2014/1, s.7

²⁰⁵ <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> Eriş.Tar:10.09.2015

²⁰⁶BEKDİL, Burak, Turkey: "Zero Problems with Neighbors", Gatestone Institutes; International Policy Council, <http://www.gatestoneinstitute.org/5471/turkey-zero-problems-neighbors>, Eri.Tar:20.10. 2015

getirilmiştir.²⁰⁷ Üstelik Türkiye, Irak'tan Mısır'a kadar çeşitli ülkeler tarafından “terörist gruplara destek vermek” ten “Batı'nın ajanı” olmaya kadar çeşitli suçlamalarına muhatap olup yalnız kalmıştır.²⁰⁸

Türkiye'nin yürütmeye çalıştığı Orta Doğu politikasında bölge ülkeleri ve uluslararası kuruluşlardan yeterli desteği görememesi ve yalnız kalması “sıfır sorun” politikasının iflas ettiği yönündeki eleştirileri de destekler nitelikte görülmüştür. AKP yönetiminde de bu durumun kabullenildiğine dair açıklamalar ortaya çıkmıştır. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın dış politika danışmanı İbrahim Kalın'ın Türkiye Orta Doğu'da yalnız kaldı” eleştirilerine verdiği, “*Türkiye Orta Doğu'da yalnız kaldı iddiası doğru değil, ama eğer bu bir eleştiri ise o zaman söylemek gerekir: Bu değerli bir yalnızlıktır*” yanıtı, “Türkiye dış politikada yeni bir yön mü belirliyor?” sorusunu gündeme getirmiştir.²⁰⁹ Türkiye'nin dış politikasında komşularla sıfır sorun politikasından vazgeçildiğine dair hükümet kanadından ve Dışişleri Bakanlığında bir açıklama gelmemekle beraber izlenen bu politikanın Orta Doğu ve Türkiye'ye komşu ülkelerle Türkiye arasındaki sorunların çözümüne bir katkı sağladığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Ahmet Davutoğlu'nun dış politika stratejisinin en önemli argümanı olan “komşularla sıfır sorun” politikasını eleştirenlerin ortak paydasındaki tez, bu yaklaşımdaki dış politika hamlelerinin çöktüğü ve İran ile ilişkiler de dâhil Suriye, Irak ve diğer komşularıyla Türkiye'nin daha sorunlu olduğu yönündedir. Bu eleştirilerin temelini bütün komşu ülkeleriyle Türkiye'nin kavgalı hale gelmesi ile yaşanan başarısızlık oluşturmaktadır.

Bu eleştirilere temel oluşturan olaylara geniş bir açıdan bakıldığında ise durum başka bir anlam kazanmaktadır. Arap Baharı'nın Orta Doğu'nun yeniden şekillendirdiği ve tarafların saflarının belirlendiği bir süreçte Türkiye'nin konumu ve izlediği

²⁰⁷ KOCA, Ali, “*Analysis of Turkey's Current Political Issues*”, Strategic Outlook, December 2014, s.6-7

²⁰⁸ <http://foreignpolicy.com/2013/08/22/how-turkey-went-from-zero-problems-to-zero-friends/>
Eriş.Tar:24.03.2016

²⁰⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24552615.asp/20/06/2013> “Değerli Yalnızlık” saçma bir kavram
Eriş.Tar: 27.06.2013

politikaları daha geniş yorumlamak gerekmektedir. Türkiye'nin diğer ülkelerden farklı jeopolitik konumu sebebi ile Türkiye'nin dış politik endişelerinin başında Batılı ülkeler ile sınır komşusu ülkeler arasındaki olaylarda ve bunalımlarda Türkiye'nin nasıl bir politika izlemesi gerektiği gelmektedir. Bu nedenle, başarısızlık olarak yorumlanan Davutoğlu'nun dış politika hamlelerinin genel hatları ile Türkiye'yi merkeze alan çok boyutlu-çok taraflı dış politika yaklaşımı olduğu ve bölge sorunlarının çözümünde aktif rol almak olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin özellikle bölgedeki sınır komşu ülkeleriyle sıfır sorun politikasında ısrar ederek Suriye'nin dış müdahalelere açık bir duruma gelmesi ve bu ülkeye en uzun karasal sınıra sahip komşu ülke olarak öncesinde ve sonrasında bölgenin Türkiyesiz şekillenmesine izin vermesi ve seyirci kalması elbette beklenmemelidir. Ancak yapacağı hamlelerde hem sınır komşu ülkeleri olan İran ile hem de son yıllarda önemli ticari ilişkiler geliştirmiş olduğu Çin ve Rusya ile olan siyasi, ekonomik ilişkilerini de gözeterik, İran üzerinde ABD'nin tasarrufu iddiasını da unutmuyarak bir dış politika uygulaması gerekmektedir.

3.1.3. Ahmet Davutoğlu'nun Kabine Üyesi Olması Sonrası İlişkiler

Türk dış politikası, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren barışçılık, statükoculuk ve batıcılık gibi değişmeyen temel ilkeler çerçevesinde farklı yaklaşımlar içine girebilmiştir. Bu farklı yaklaşımların nedeni hem Türkiye'nin içyapısında hem de uluslararası sistemde yer alan faktörler olarak görülmektedir. Bu sürecin oluşmasında etkili olan unsurlar ise, bürokratik kurumların dönemsel ağırlığı, basın ve kamuoyunun etkisi, ekonomik ve diğer baskı grupları, ordunun rolünün artması ve lider(ler)in etkisi olarak sayılmaktadır. Türkiye'de belirli dönemler içerisinde belli bir kurumun (TSK, bir siyasi parti), bir liderin ülke yönetiminde ve dış politikasında daha fazla ön plana çıkması ya da ağırlığının artması söz konusu olmuştur.²¹⁰ AKP yönetiminde geçen yaklaşık on dört yıl içerisinde komşularla ve daha geniş açıyla Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz'e kıyı komşularıyla ilişkilerde köklü değişikliklere gidildiği

²¹⁰ UZGEL, İlhan, "TDP'nin Oluşturulması". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Der.), Baskın Oran, İletişim Yayınları. İstanbul, 2011, ss. 73-97

görülmektedir. Bu durumun sonucunda özellikle AKP iktidarının ilk iki döneminde Avrupa Birliği'ne dâhil olma çabaları artmasına rağmen büyük oranda sonuçsuz kalmış ve Türkiye, Orta Doğu'ya yakınlaşmaya bölgedeki sorunlara müdahil olmaya başlamıştır.²¹¹

İktidara gelişinden itibaren AKP'nin dış politikasında Ahmet Davutoğlu'nun etkisi göze çarpar. 2002 yılından itibaren Başbakanlık müşaviri ve büyükelçi olarak görev alan Davutoğlu, Mayıs 2009'dan Ağustos 2014'e kadar Dış İşleri Bakanı ve 2014 ten 2016'ya kadar da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak Türk dış politikasını etkilemiştir²¹². Bu etki diğer ülkelerle olduğu gibi İran'la ilişkilerde de kendisini göstermiştir. Davutoğlu, İran'la olan münasebetlerin artmasının özellikle de BM yaptırımlarının hafifletilmesi ile artacak olan ticari ilişkilerin, bu artan kapasiteyi karşılayacak sanayi altyapısına sahip olan Türkiye'nin yararına olacağını düşünmüştür. İran'ın ekonomik olarak rahatlamasının hem Türkiye-İran ilişkilerine hem de bölgedeki diğer ülkelerle olan ilişkilere olumlu katkı sağlayacağını belirtmiştir.²¹³

Ahmet Davutoğlu'na göre Soğuk Savaş'ın kazananı NATO'dur ve Türkiye de bu örgütün aktif bir üyesi olduğuna göre küresel ve bölgesel politikalarda daha aktif olmalı ve atak bir diplomatik tavır içinde olmalıdır. Doğu Avrupa ve Karadeniz havzasında Soğuk Savaş sonrası yeni gelişen dengeleri ve Avrasya havzasındaki gelişmeleri yakından takip etmelidir. Türkiye, Soğuk Savaş dönemindeki statik küresel dengeler ve kendi bölgesel alanı ile sınırlı bir politika izleyemez. Türkiye, yakın kıta havzasını Avrupa-Kuzey Afrika-Güney Asya-Doğu Asya-Orta ve Kuzey Asya olarak görmeli ve buna uygun politikalar geliştirmelidir.²¹⁴ Ahmet Davutoğlu, bir üyesi olduğu hükümet tarafından, Türkiye'de gerçekleştirilmeye çalışılan dış politikanın esas unsurlarını şu şekilde ifade etmektedir: Özgürlük ile güvenlik arasında denge kurmak;

²¹¹ ERKUL Yusuf, **Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi: Lider Düzeyi Analizi**, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 22

²¹² <http://www.mfa.gov.tr/ahmetdavutoglu.tr.mfa> Erişim Tarihi 08.04.2014

²¹³ http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-cnnturk-televizyonuna-verdikleri-ozel-mulakat_-3-ekim-2013_-ankara.tr.mfa Erişim Tarihi 18.04.2014

²¹⁴ DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 63. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2011,s.212-218

komşularla sıfır problem yaşayıp komşu havzalarda etkin bir siyaseti takip etmek. Bunu gerçekleştirmek için de çok boyutlu bir dış politika stratejisi uygulanmalı, yeni bir diplomatik üslup ve yöntem geliştirilmelidir. Nihayet ritmik diplomasi kullanılıp yeni havzalara açılım yapılmalıdır.²¹⁵

Ahmet Davutoğlu, dış işleri bakanlığı döneminde, kendisinin formüle ettiği bu kavramlarla sınırlı kalınmamış, güvenlik üreten ülke ve stratejik derinlik gibi yeni kavramlar çerçevesinde dış politikalar şekillendirilmiştir. Ahmet Davutoğlu tarafından şekillendirilen bu yeni yaklaşımda temel ilkeler şunlardır: Ülkeler arasındaki güvenlik ve özgürlük arasındaki denge sağlanarak güvenlik için özgürlüğün özgürlük için de güvenliğin feda edilmemesi, komşularla problemlerin sıfıra veya sıfıra en yakın ölçüde getirilmeye çalışılması, komşu ülkelerle mevcut ilişkilerin hem siyasi hem de ekonomik olarak daha ileriye taşınması, sadece belli blok yada ülkelerle yetinilmeyip çok yönlü bir politika izlenmesi ve ritmik bir diplomasinin takip edilmesi yani ilişkilerde hem hareket hem de uyum olması. Bunların ötesinde Davutoğlu'na göre Türkiye, doğu ile batı arasında bir köprü değil tıpkı İran gibi merkez ülkedir ve kuzeyden güneye kültürel ve ekonomik olarak etkisi sınırlandırılmaya çalışılmaktadır.²¹⁶

AKP dış politika anlayışında, Davutoğlu tarafından ortaya atılan stratejik derinlik perspektifi ile ekonominin sorun çözücü gücünün birlikte kullanıldığı bir sürece geçilmiştir. Uluslararası sistemin kendi içinde yaşadığı sorunlar ile açılan fırsatları dönemin siyasi girişimciliği ile birleştirmiş ve Türkiye, siyasi sorunlar yaşadığı ve sınır komşusu olduğu ülkelerle arasındaki sorunların çözümü için güçlendirdiği ekonomisini dış politikasında kullanmaya başlamıştır²¹⁷.

Davutoğlu, görevi süresince gerçekleştirdiği yoğun gezi programları ve arabuluculuk girişimleri sayesinde kısa sürede uluslararası medyada ilgi odağı olmuştur. Hatta bilgi birikiminden dolayı Kissinger ile kıyaslanmış ve Türkiye'nin Kissinger'ı

²¹⁵ DAVUTOĞLU, Ahmet; **Teoriden Pratiğe, Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s.16

²¹⁶ DAVUTOĞLU, 2013, ,a.g.e., s.82

²¹⁷ KUTLAY, Mustafa, "Yeni Dönem Türk Dış Politikasının Politik Ekonomisi", Analist Dergisi, Ankara, Mayıs 2011, s. 21

olarak görülmeye başlanmıştır²¹⁸. “Kendisi için çok zeki, yorulmak bilmez ve kendini büyütmeyi seven bir kişi, hikâyelerinin kahramanı hep kendisi” şeklinde sözler sarf eden James Traub, New York Times’da yayınlanan yazısında ise Davutoğlu’nu yüksek temposundan ve bitmek bilmeyen enerjisinden ötürü *Energizer Tavşanı*’na benzetmiştir.²¹⁹ Uluslararası kamuoyunda büyük yankı uyandıran, Türkiye’de ise kimi yazarların ağır eleştirileri, kimilerinin de övgü dolu sözlerini alan Davutoğlu, Osmanlı dönemi dâhil, Türkiye tarihinin en önemli dışişleri bakanlarından biri olarak görülmüştür.²²⁰ Davutoğlu dış politikadaki etkin rolünü ifade eden kendi söylemlerine göre; kendisi Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın dış politika başdanışmanı olduğunda, başbakan’a Türkiye’nin dış meseleleriyle fiilen başa çıkabilmesi için sadece danışmanlık etmekle kalmamıştır. Aynı zamanda ülkenin dış politikasına yeni bir dönemde rehberlik edebilecek yeni fikirlerin ortaya koyulmasında da gayret göstermiştir²²¹.

Ahmet Davutoğlu döneminde Türkiye’nin izlediği dış politika anlayışında, İran ve Rusya gibi güçlerin Türkiye’nin güvenliği ve ekonomik çıkarları açısından önemi devam etmektedir. Türkiye’nin geçmişinde kendisine her zaman siyasi ve ekonomik platformlarda rakip olan bu iki ülke, rekabetin yanında işbirliğine yönelik ilişkilerde de ön plana çıkmıştır. Hem İran hem de Rusya, Türkiye açısından hem siyasi hem de ekonomik olarak önemli ülkeler olarak değerlendirilmektedir. Kömür ve doğalgaz enerji ihtiyacı karşılanması dışında her iki ülke ile de ekonomik bağlarımız bulunmaktadır. Rusya ve İran’ın ortak olarak sahip oldukları bir diğer özellik de, ABD ve ona paralel olarak Batılı devletlerle yaşadıkları problemlerin, Türkiye’nin bu ülkelerle yaşadığı ilişkileri olumsuz etkileme potansiyeline sahip olmalarıdır.

²¹⁸ERANDAÇ Bülent., 2013. “Türkiye’nin Kissinger’ı.” takvim.com.tr. <http://www.takvim.com.tr/Yazarlar/erandac/2013/01/25/turkiyenin-kissingeri> Eriş. Tarihi: 02.03.2013

²¹⁹ http://www.nytimes.com/2011/01/23/magazine/23davutoglu-t.html?_r=0 Eriş.Tar.:10.04.2016

²²⁰ ORAN, Başkın, “Eksen Kaydırma Meselesi”, Makale, Radikal 2, 09.05.2010

²²¹ DAVUTOĞLU, Ahmet., “Zero Problems in a New Area” [foreignpolicy.com. http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/21/zero_problems_in_a_new_era_turkey](http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/21/zero_problems_in_a_new_era_turkey) Erişim Tarihi:16.02.2014

Bu hassas dengede Türkiye; İran ve Rusya'nın Batılı devletler ve ABD ile kavgalı olmasına ve taraflar arasında olası bir askeri çatışma çıkmamasına özen göstermiştir. Bu husus Türkiye için çok önemli bir dış politika ayrıntısıdır. Türkiye'nin çatışmadan uzak durma yaklaşımı, NATO ile Rusya arasındaki ilişkilerde, diğer NATO üyesi ülkelere ve ABD'ye karşı Rusya'nın hassasiyetlerini dikkate alan bir tutum içermektedir. İran'ın nükleer enerji konusundaki çalışmalarından dolayı yaşanan krizde de daha çok Avrupa Birliği'nin benimsediği diplomatik ve ekonomik metotları desteklemesinin nedenlerinden birisi de budur.²²²

AKP döneminde Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin dış politikasını biçimlendirirken Türk dış politikasının tarihsel yönelimlerini, bulunduğu coğrafya ve dış ilişkilerdeki birikimini de kullanarak hareket etmiştir. Güncel sorunlarla uğraşılırken uzun vadeli ve tarihi yönelimler de değerlendirilip Türkiye'nin bulunduğu konum içerisinde bu yönelimler tekrar gözden geçirilmiştir. Ortak bir tarih paylaştığımız komşularımızla bağlarımızı arttırmaya ve bölgede sorumlu bir ülke konumuna gelinmeye çalışılmıştır. Batı kampının bir üyesi olarak görülen Türkiye, doğu ve güney komşuları ile eskiye oranla daha fazla ilişki kurmanın yollarını aramıştır.

Ahmet Davutoğlu'nun dış işleri bakanı olduğu 2009 yılının sonlarından itibaren Türkiye'nin dış politikada izlediği stratejiler ile Türkiye'nin Batı Avrupa sisteminden uzaklaşarak kendi güneyindeki ve doğusundaki ülkelere yöneldiği ve daha İslami görüşlere sahip bir dış politika arayışına girdiği yorumları yapılmaya başlanmıştır. Bu yorumlara paralel olarak bu tarihlerde iç ve dış basın ile siyasi çevrelerde “*Batı Türkiye’yi Nasıl Kaybetti, Türklerin Doğu’ya Dönüşü, Türkiye İran’ın Dostu mu*” gibi başlıklar konuşulur olmuştur.²²³ Bu başlıklar birçok politikacı tarafından cumhuriyet Türkiye’sindeki bazı ilkelerin yeni Osmanlıcılık ile değiştirildiği yönünde algılanmıştır. AKP ve Davutoğlu'nun izlediği dış politika stratejilerinin gerçekten bir yeni Osmanlıcılık olup olmadığı ve eğer öyle ise niye yeni Osmanlıcı bir politikanın Türkiye

²²² OĞUZLU, Tarık, “*Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*”, Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 9, Ankara, Eylül 2009, s. 48- 49,

²²³ ÇANDAR Cengiz, Hürriyet Gazetesi, Tehlikenin Adresi: Washington? Diyarbakır? Ankara? 14.06.2010

için bir eksen kayması olarak değerlendirilmeye çalışıldığı bugüne kadar çok net olarak anlaşılmamıştır.

Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" adlı kitabında yer verdiği "yeni Osmanlılık" kavramı, 1980'li yıllardan önce Türk dış politikasında öne çıkarılmamış ve ilk kez Özal döneminde Türk ve İslam dünyasına yönelme sonucu tartışılmaya başlanmıştır. Davutoğlu kitabında, Osmanlılık ile Özal döneminde neo-Osmanlılık kavramlarının karşılaştırmalı bir analizini yapmıştır. Ahmet Davutoğlu, yeni Osmanlılık gibi bir politikaları olmadığını veya Osmanlıyı canlandırma niyetleri olmadığını belirtse²²⁴ de hükümet olarak izledikleri politikanın yeni bir Osmanlı karakteri taşıdığı görülebilmektedir. Ahmet Davutoğlu'nun çalışmasındaki yeni Osmanlılık değerlendirmelerine göre Tanzimat dönemi Osmanlılığı da Özal dönemi Osmanlılığı bazı ortak özellikleri taşımaktadır. Söz gelimi her iki dönemde de devletin uluslararası sistemin özelliklerine göre yeniden yapılandırılması söz konusudur. Ayrıca yükselen milliyetçi akımları dikkate alarak yeni bir siyasi ve kültürel kimlik oluşturulması gereklidir. Her iki dönemde de batılı değerler ile geleneksel değerler arasında uyum sağlanması zorunludur. Tanzimat döneminde, Viyana Kongresi sonrası Avrupa sistemine, Soğuk Savaş sonrasında ise AB sistemine uyum sağlamak gerekli görülmüştür. Son olarak her iki dönemde de dönemin süper gücü ile uyumlu olmaya çaba sarf edilmiştir yani Viyana Kongresi sonrası yükselen güç İngiltere; Soğuk Savaş sonrasında ise süper güç olan ABD ile.²²⁵

Davutoğlu'nun çalışmasında sıralanan bu kriterler açısından AKP hükümetinin de dış politikasında yeni Osmanlı bir siyaset izlediği söylenebilmektedir. Yine aynı şekilde eksen konusunda da yeni Osmanlılık ta ABD ile uyumlu stratejik arayışlar içinde şekillenmektedir.²²⁶ Ancak AKP dönemi ile önceki dönemler arasında bariz farklılıklar da vardır. Özal döneminde yeni Osmanlılık gerçeklerle idealler arasındaki

²²⁴ http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2009/12/04/yeni_osmanlilar_sozu_ iyi_niyetli_degil
Eriş.T:04.07.2016

²²⁵ DAVUTOĞLU, 2011, s. 84.

²²⁶ GÜNEŞ, Hakan, "Türkiye-İran Şii Hilale Karşı Sünni Eksen mi?", Perspectives, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları, Nisan, 2014, s.53

farkın belirsizleştiği Türkiye'nin kudretinin çok üstünde amaçlar peşinde koşulduğu bir dönem olmuştur. "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" söylemi bu döneme aittir. Ancak bu politika söylem düzeyinde kalmıştır. Keza Erbakan döneminde Müslüman ülkelerle Batı'ya karşı kurulmak istenilen ittifakta da Batı ile mevcut ilişkilerin koparılıp yerine bu ittifakın yerleştirilmesi planlanmıştır. AKP dış politikasında ise Doğu ile kurulan ilişkilerin Batı ile olan ilişkileri bütünleyici boyutta değerlendirilmesi ve yönlendirilmesi söz konusudur. Özal döneminde söylem düzeyinde kalan yeni Osmanlıcılık AKP döneminde bir dış politika gerçeği olmuştur.

AKP'nin, NATO ve AB ile ilişkilerini koparmadan sürdürmeye çalıştığı Orta Doğu politikası ile İran'la var olan bölgesel rekabete yeni bir boyut eklenmiş olmaktadır. AKP hükümetinin dış politikasındaki bu yeni yaklaşımı sayesinde, Batı ve İsrail karşıtı İran'ın başını çektiği Şii dünyası ile Batı yanlısı Sünni Türkiye-Katar-Suudi Arabistan ülkeleri yeni bir rekabet içine girmişlerdir. Bu yeni rekabet şartları içinde Türkiye ve İran, zorlu bir siyasi mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Batı ile ittifakını dengeli bir politika içinde arttırmak isteyen Türkiye, İran ile de dengeli ve özel bir ilişki geliştirmiştir. Çünkü enerji konusunda Türkiye'nin İran'a ihtiyacı vardır. İran'ın da uluslararası izolasyondan çıkmak için Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Dolayısıyla AKP dış politikasının bir simgesi haline gelen yeni Osmanlıcılık Arap baharının başta olumlu etkisi ile İran-Türkiye ilişkilerine katkı sağladıysa da Arap Baharının sonlanması ile durum tamamen değişmiştir. Temmuz 2013'de Mısır'da Mursi'nin devrilmesi ve Suriye ile ilişkilerin kötüleşmesi ile İran-Türkiye ilişkileri sıkıntılı bir döneme girmiştir.

3.1.4. Mısır'da Mursi'nin İktidara Gelişinin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayıp Arap dünyasının etkileyen Arap Baharı, 1981'den beri Mısır'ı yöneten Hüsnü Mübarek'in de koltuğunu bırakmasına yol açmıştır. Bir suikast sonucu öldürülen Enver Sedat'ın yerine cumhurbaşkanı seçilen ve 30 yıldır Mısır devlet başkanlığını yürüten Hüsnü Mübarek, Arap Baharı'nın Şubat 2011'de ülkesine sığramasına ve ülke çapındaki gösterilere sessiz kalmış ancak 18 gün

süren gösterilerin ardından tutuklanarak yargılanmış ve müebbet hapse mahkûm olmuştur.

Hüsnü Mübarek'in yerine demokratik bir seçimle cumhurbaşkanı olarak seçilen Muhammed Mursi, İslamcı bir karakter taşımaktaydı ve Müslüman Kardeşler örgütünün aktif bir üyesiydi. Müslüman Kardeşler²²⁷, Mısır'daki en örgütlü ve güçlü muhalif grup olarak göze çarpmıştır. AKP'nin, İslamcı kimliği ve siyasal İslamın bir temsilcisi olarak görülen bu harekete sempati duyduğu ve bu nedenle Mursi'nin seçilmesini memnuniyetle karşılayıp destek verdiği ileri sürülmüştür. Batı karşıtlığı ile tanınan örgütün 2011 sonrası AKP'yi "Rol Model" olarak benimsediği söylenmiştir. Bu nedenle demokratik bir seçimle gelen Mursi'nin, askeri bir darbe ile görevden alınmasına AKP yönetimi sert bir şekilde tepki vermiştir.²²⁸

Mursi döneminde Mısır, dış politikada radikal bir değişim yaşamış, Mısır'ı Enver Sedat öncesi Arap dünyasına ve küresel siyasete yeniden entegre etmeye çalışmıştır. Nitekim Mısır, Enver Sedat döneminde çıkarıldığı Arap Ligi'ne tekrar dönmüş, Suudi Arabistan ve İran'la ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Suriye krizinin çözümü için Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ı içine alan bir barış inisiyatifi de başlatmış ancak Mursi'nin askeri darbe ile devrilmesi sonucu bu inisiyatif yarım kalmıştır.²²⁹

Dış siyasette aktif ve başarılı bir çizgi gösteren Mısır aynı başarıyı içerde yakalayamamıştır. Yoksulluk ve toplumsal barışı sağlayamayan yönetime karşı halkın orduyu göreve çağırması neticesinde Temmuz 2013'de askeri bir darbe ile ordu yönetime el koymuş ve Mursi devrilmiştir. Tutuklanan Muhammed Mursi ve Müslüman Kardeşler Örgütünün liderlerinin de aralarında bulunan 107 kişi hakkında idam kararı

²²⁷ 1928'de Mısır'da Hasan El-Benna tarafından kurulan İhvanü'l Müslimin adıyla da bilinen İslamcı örgüt.

²²⁸ KASAPOĞLU, Çağıl, Müslüman Kardeşler ve AKP: Benzerlikler ve ayrılıklar, BBC Türkçe, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130708_musulman_kardesler_akp Eri.Tar:10.07.2016

²²⁹ ÖZKAN, Mehmet, "Mısır Dış Politikası, Dünü, Bugünü, Sorunları", SETA Analiz, Sayı:88, Mart-2014, s.21-22

verilmiştir.²³⁰ Türkiye, Mursi'yi deviren askeri darbeye²³¹ ve hapis kararına sert tepki göstermiş²³², Mısır'la bir yıldır çok iyi giden ilişkiler son derece bozulmuştur. Türkiye büyükelçisini istenmeyen adam ilan eden Mısır'daki askeri rejime, Türkiye de aynı şekilde karşılık vermiştir. Genel anlamda Batı ile iyi geçinmeye çalışan ve rasyonel bir politika izlemeye çalışan Mursi'nin devrilmesine, Batılı ülkeler çok tepki göstermemiştir. Askeri rejim meşruiyet sorununu aşmak için çaba sarf ederken dış politikada yalnız kalmamak için Rusya ve İran ile yakın ilişki içine girmeye çalışmıştır. Mursi'nin devrilmesi ve Müslüman Kardeşlerin yönetimden uzaklaştırılması, Orta Doğudaki ilişkileri de etkilemiştir. Türkiye ve Katar, Müslüman Kardeşler örgütüne yakın dururken Suudi Arabistan ve ABD, bu örgüte karşı olmuşlardır. Mursi'nin devrilmesi sonrası Türkiye'nin Mısır'daki yeni yönetime karşı tepkisi, Türkiye'nin Suudi Arabistan ve ABD ile ilişkilerini de etkileme potansiyeline sahiptir. Zira Suudi Arabistan, askeri yönetimi tanıyan ve para yardımı yapan ilk ülkeler arasındadır. Bu durum İran'ın Şii yayılcılığına karşı Türkiye, Suudi Arabistan, Katar, Ürdün ve Mısır'dan oluşan Sünni ittifakı da olumsuz etkilemiştir.²³³

3.2. Bölgesel Faktörlerin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

AKP'nin hükümet olarak işbaşına geldiği 2002 yılından itibaren planladığı ve önemle takip ettiği dış politika esasları ile dış politika stratejisini genel anlamda ifade etmek istendiğinde ortaya şu esaslar çıkmaktadır. Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile ilişkilerde dini yakınlığımızı, Orta Asya Türk cumhuriyetleriyle milli kimliğimizi, Avrupa ülkeleri ile ortak güvenlik perspektifimizi ve tüm komşu ülkelerle "sıfır sorun" stratejisini kullanmak.²³⁴

²³⁰ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150616_mursi_karar Eriş.Tar:10.07.2016

²³¹ http://www.mfa.gov.tr/no_-192_-4-temmuz-2013_-misir_daki-son-gelismeler-hk.tr.mfa Eri.Tar:10.07.2016

²³² http://www.mfa.gov.tr/no_-125_-22-nisan-2015_-misir-eski-cumhurbaskani-muhammed-mursi_nin-hapis-cezasina-carptirilmesi-hk_.tr.mfa Eriş.Tar:10.07.2016

²³³ SEMİN, Ali, Mısır da Askeri Darbe ve Orta Doğu ya Etkileri, Bilgesam, 19 Temmuz 2013, <http://www.bilgesam.org/incele/200/-misir%E2%80%99da-askeri-darbe-ve-orta-dogu%E2%80%99ya-etkileri/#.V4NwLfmLTIU> Eriş.Tar:10.07.2016

²³⁴ DEDELİOĞLU, Beril, "Türkiye'nin Türk Dünyası İle İlişki Kurması Rusya'ya rağmen olmaz", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (Ed) Habibe Özdal, Bahadır Dinçer, Mehmet Yeğin, Usak Yayınları, Temmuz 2009, s.78

Bu stratejik yaklaşımından da görülebileceği üzere AKP, uluslararası ilişkilerinde ülkenin dış politikasını belirlerken belli bir kimliğe bürünüp hareket etmemektedir. Belirli bir kimliğe takılı kalınmadan Türkiye'nin etkin olacağı ülkesel kimliği bölgeye göre değiştirmek suretiyle hem komşu ülkelerle ilişkilerde hem de diğer ülkelerle ilişkilerde ekonomik ve siyasi yaklaşımlarda gerçekçi ve güçlü bir politika izlemeye çalışmıştır. Ayrıca AKP dış politikasında, sadece partinin üst yönetici kademesinin direktiflerine bağlı bir politika izlenmemiş, bunun yanı sıra, iş dünyası, üniversiteler, akademik çevrelerin de görüşleri dikkate alınmıştır.²³⁵

2001 yılından sonra Türkiye, o tarihe kadar uygulamakta olduğu “uluslararası sorunlarından uzak durma” yaklaşımının ülkeye bir faydasının olmayacağını düşünmüştür. Aksine bölgede yer alan ülkelere birisi olmasından dolayı uzlaşmacı ve uzlaştırıcı bir strateji değişimine gitmezse kendisinin de benzer güvenlik sorunlarıyla yüz yüze gelebileceğini düşünmeye başlamıştır. Ayrıca Türkiye’de gerek kamuoyunda gerekse milletvekili seçimleri sırasında Irak’taki savaşın Batı ülkelerin Orta Doğu üzerinde sömürgeci emellerinin bir sonucu olduğu algısı tekrar canlanmıştır²³⁶. Böyle olunca da Türkiye içinde bulunduğu bölgedeki yaşanan sorunlara karışmamak yerine, sorunlar için çözüm önerileri getirmek ve arabuluculuk misyonu üstlenmeyi tercih etmiştir. Barış yanlısı politikalarla bölgedeki olası siyasi güç ve ekonomik varlık kaybı risklerini de azaltabileceğini düşünmüştür. Böylece Türkiye’nin özellikle sınır komşusu ülkelerle ilişkilerinde batıya endeksli politikalardan uzaklaşarak o güne kadar süregelen Orta Doğu politikasından farklı bir Orta Doğu politikası yaratılmıştır.

AKP iktidarının ilk yıllarından itibaren, Türkiye’nin dış politikasında Avrupa ve Afrika ile ilişkilerin geliştirilmesi çabaları yanında Orta Doğu’ya daha fazla yönelmesinin ve bu yönelime uygun bir dış politika izlemesinin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Türkiye ve Avrupa Birliği arasında karşılıklı ilişkilerin yoğunlaşmasına karşın Türkiye özellikle güvenliğini ilgilendiren konularda birliğin politikalarının uygulamasında ulusal çıkarları -özellikle Kıbrıs ve PKK konusunda- temkinli davranma

235 ÇINAR, a.g.m., s.13

236 AYMAN Gülten, “*Türk Dış Politika Seçkinlerinin Ortadoğu Algılamaları ve Irak Savaşı*”, Akademik Orta Doğu, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, 2006, s.11

eğilimi içinde olmuştur. AB nezdinde, Türkiye'ye farklı davranılırken GKRY(Güney Kıbrıs Rum Yönetimi)nin tam üyelik yolunda ilerlemesi Türkiye'nin Birliğe güvenini sarsmıştır. Üstelik Türkiye ile aynı tarihlerde başvurularına ve Türkiye'den ekonomik koşulları daha kötü olmasına rağmen Hırvatistan ve Romanya'nın da Birliğe kabul edilecek olması Türk kamuoyunda AB'nin çifte standart uyguladığı düşüncesine yol açmıştır.

Avrupa'nın bu güven vermeyen tutumu yanında Türkiye'nin NATO müttefiki ABD'nin Irak harekâtı ve Kürtlere karşı izlediği destekleyici politika, PKK ile yıllardır mücadele eden Türkiye için ABD ile ilişkilerde de güven bunalımı yaşanmasına sebep olmuştur. ABD'nin ekonomik ve askeri alanlarda kürtlere yardım ettiği, terör örgütünün üst düzey temsilcileri ile diyalog içinde olduğu dile getirilmiştir.²³⁷

3.2.1. Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesinin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

Türkiye açısından terör sorunundan bahsedildiğinde ilk akla gelen PKK üzerinde yürütülen mücadeledir. Bu soruna temel teşkil eden Kürt sorunu özellikle 1990'larda Türk dış politikasını içe hapseden, dışarıda ise komşularla ve büyük güçlerle sürekli güvenlik temelli ilişkilere zorlayan bir mahiyet taşımıştır.²³⁸ Bunun yanında Kürt sorunu, Türkiye'nin yanı sıra Irak, Suriye ve İran'ı da yakından ilgilendirmektedir. 1920'li yıllarda Kürt isyanlarıyla ve bunun bir yansıması olarak Türkiye ile sınır sorunları yaşayan İran, 1946'da Kürtlerin tarihleri boyunca kurabildikleri ilk ve tek Kürt özerk yönetimine ev sahipliği de yapmıştır: Mahabad Cumhuriyeti. İran petrollerinden pay alma derdinde olan SSCB'nin desteği ile kurulan ve BM'in tanımadığı bu cumhuriyet kısa ömürlü olmuştur ama neticede İran, kuzey İran petrollerinin gelirinin % 51'ini SSCB'ye terk etmek zorunda kalmıştır.²³⁹ Bu olaylar doğrudan İran-Türkiye

²³⁷ DURAN, Mustafa, "Dünden Bugüne Ne Değişti", Yeniçağ Gazetesi, 17Aralık2007, Ayrıntılar için bkz: <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/dunden-bugune-ne-degisti-4130h.htm> Eriş.Tar: 01.07.2016

²³⁸ DURAN, a.g.m., s.388

²³⁹ ŞANLI, Ufuk, "Irak ve Kürtler: Geri Dönen Ödürücü Bumerang", **Hedef Neden İran**, (Ed.), Cem Sökmen, Etkileşim Yayınları, Haziran 2008, İstanbul, s.68-71

ilişkilerini etkilememiş de olsa Mahabad cumhuriyeti Türkiye’de daha sonra ortaya çıkan kürt milliyetçiliği için ilham kaynağı olmuştur.

1960’lı yıllarda İran, İsrail ve Türk istihbaratı arasındaki bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşmaya göre kuzey Irak’ta Saddam’a karşı bir koz olarak kullanmak üzere Molla Mustafa Barzani yönetimindeki Kürtlere silah ve eğitim desteği verilmiştir. Kürtlere silah yardımına 1969’da İngiltere ve 1972’de ABD de dâhil olmuştur. ABD ve İran’ın teşvikiyle 1972’de isyan eden Kürtler, Irak ve İran’ın 1975’te anlaşması sonrası Irak ordusu tarafından ezilmiştir. Kürtler, İran tarafından kullanılıp atılmıştır. İran, Irak’la savaşın başlamasından sonra Kürtlerle yeniden ilişki kurmuş, Celal Talabani yönetimindeki KYB(Kürdistan Yurtseverler Birliği) ve KDP(Kürdistan Demokrat Partisi) ni, Irak’a karşı kullanmıştır.²⁴⁰ 1990’da Körfez Savaşı sonrası Irak’ın devreden çıkması ve bölgedeki Kürtlerin Türkiye’ye ilgi göstermesi İran’ı tedirgin etmiştir. İran bu durum üzerine daha önce Irak için yaptığını Türkiye için yapmayı düşünmüş ve Türkiye’ye karşı eylemler yapan PKK(Kürdistan İşçi Partisi) terör örgütünü desteklemeye başlamıştır. Ancak Kürtler Ekim 1992’de kuzey Irak’ta bir kürt devleti kurduklarını ilan edip İran’daki kürtler de buna ilgi gösterince İran’ın tavrı değişmiştir. 1992’de Ankara ve 1993’te Şam’da, topraklarında kürt toplulukları barındıran üç ülke dışişleri bakanı -Türkiye, İran ve Suriye- bir araya gelerek asla bir kürt devletinin varlığına izin vermeyeceklerini beyan etmişlerdir.²⁴¹

PKK²⁴² ile 1984’ten bu yana etkin bir şekilde mücadele eden Türkiye’nin 1990’lı yıllardaki temel endişesi Kuzey Irak’taki otorite boşluğundan faydalanan Kürtlerin bir devlet kurmaları ve Türkiye’deki Kürtlerin de otonomi veya bu devlete katılma hevesine kapılmaları olmuştur. Bu sebeple Türk ordusu kendi sınırları içindeki mücadelenin yanında 1992, 1995 ve 1997 yıllarında Irak sınırından içeriye girip sınır ötesi harekâtlar düzenlemiştir. Türkiye’nin PKK’ya karşı giriştiği hareketler, İran tarafından Türkiye’nin Kuzey Irak’ı kontrol etme amacıyla yapıldığı düşünüldüğünden

²⁴⁰ ŞANLI, a.g.e., ss.72-76

²⁴¹ ŞANLI, a.g.e. s.77

²⁴² PKK (Partiya Karkerên Kurdistanê-İsminin Kürtçe baş harflerinin kısaltmasından almıştır)

Irak hükümetinden bile fazla tepki görmüştür. Bu yüzden açıktan olmasa da İran, PKK'nın faaliyetleri göz yummuştur.²⁴³

1990 lı yıllarda PKK'nın faaliyetlerine örtülü olarak (silah, teçhizat vs.) destek veren ve topraklarını kullanmalarına göz yuman İran, örgütün elebaşı Abdullah Öcalan'ın 1999'da Kenya'da yakalanmasından sonra bu desteğini çekmiştir. Terör örgütü 1 Eylül 1999'da ateşkes ilan etmek zorunda kalmıştır. Bunda örgütün başsız kalması sebebiyle faaliyetlerinin kestirilemez olması yanında ABD'nin İran üzerinde kurduğu baskılar karşısında Türkiye'nin desteğine ihtiyacı olması da söz konusudur. Örgütün Suriye'deki kamplarının kapatılması ile birlikte PKK, Suriye ve Kuzey Irak'ta kendine yer bulamamış ve halen üs olarak kullandığı İran-Irak sınırındaki Kandil Dağı'na kamplarını kurmuştur. Öcalan'ın yakalanması sonrası Türkiye'deki terör eylemlerinin planlama merkezi artık Kandil olmuştur. 2004 yılından sonra İran, PKK üzerinde etkin bir mücadele içine girmiştir. Ayrıca iki ülke arasında 10. Yüksek Güvenlik Konseyi toplantısında teröre karşı işbirliğine ilişkin mutabakat zaptı da imzalanmıştır. İran, PKK'yı tüm unsurları ile beraber terör örgütü olarak kabul etmiştir.²⁴⁴

2004 yılında PKK 1999'da ilan ettiği ateşkesi sona erdirmiş ve silahlı mücadeleye tekrar başlamıştır. Terör örgütü ile yaşanan çatışmalar 2004 yılından sonra da şiddetlenerek devam etmiştir. 1984 yılından bu yana çok sayıda can ve mal kaybına yol açan ve ekonomiye milyarlarca dolar zarar veren PKK terörü sorununa çözüm bulmak amacıyla 2009 yılında AKP tarafından "çözüm süreci" ya da "açılım süreci" adı verilen barış süreci başlatılmıştır. Resmi olarak 2008 yılında PKK-MİT(Milli İstihbarat Teşkilatı) temsilcileri arasında Norveç'in Oslo kentinde başlayıp 2009 yılında da devam eden ve muhtemelen 2009 yılındaki 4. Toplantıda "bir yol haritası" belirlenmesi kararı alınması ile başlayan sürece ilişkin ilk sinyal, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün "Güzel

²⁴³ IŞIK, Candan Tolga,"Öcalan Anlatıyor" Posta Gazetesi, 11.10.2011, bkz: <http://www.posta.com.tr/turkiye/YazarHaberDetay/Ocalan-anlatiyor.htm?ArticleID=91576> Eriş.Tar:03.07.2016

²⁴⁴ YEŞİLYURT, Nuri, "Orta Doğuyla İlişkiler", ORAN, Baskın(Edi), **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 3: 2001-2012, 2. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.452

şeyler olacak” ifadesi ile ortaya çıkmıştır.²⁴⁵ Sürecin arkasında İmralı’da cezasını çekmekte olan örgütün elebaşı Abdullah Öcalan ve kürt hareketinin meclisteki temsilcisi olarak görünen BDP(Barış ve Demokrasi Partisi) ile hükümet adına MİT bulunmaktadır. PKK süreç esnasında ateşkes ilan etmiş, 2010 yılına kadar Türk Silahlı Kuvvetlerinin arama tarama faaliyetleri sırasındaki çatışmalar haricinde ateşkese uymuştur. 2009 yılında Kandil’den gelen bir grup PKK’lının Habur sınır kapısından içeri girip teslim olması ve bu olayın bir şova dönüşmesi çözüm sürecinde bir kırılmaya sebep olmuştur. 2008-2009 yılları boyunca Türkiye ve İran terör örgütüne yönelik ortak operasyonlar yapmış ancak bu operasyonların devamı gelmemiştir. İran sadece PKK’ya karşı istihbarat konusunda yardımcı olmuştur.²⁴⁶

PKK terör örgütünün ileri gelen yöneticilerinden Murat Karayılan’ın İran tarafından 16 Ağustos 2011’de yakalanıp iki gün sonra İran ile PKK arasında yapılan pazarlıklar sonucunda serbest bırakılmış olma ihtimalinin ortaya çıkmasıyla Türkiye ile İran arasındaki zaten gergin olan ilişkiler daha da gerginleşmiştir.²⁴⁷ Karayılan’ın yakalandığı günlerde Türkiye de PKK’ya karşı Kandil’de yoğun bir hava harekâtına da başlanmış olduğu, bu sıralarda İran’ın da PJAK(Kürdistan Özgür Yaşam Partisi)²⁴⁸ adlı PKK’nın bir kolu olan terör örgütü ile mücadele etmekte olduğu bilinmekteydi. Türkiye, Kandil’de PKK ile mücadele ederken İran hava sahasını da izin alarak kullandığından bu gelişmeye Türkiye bir anlam verememiştir. PJAK ile Irak içindeki mücadele eden İran Devrim Muhafızlarının üst düzey bir komutanının açıklamasına göre PJAK, İran’ın şartlarını kabul etmiş ve İran yönetimi ile anlaşarak saldırılarını durdurmuştur. Yani örgüt pes etmiştir ve İran’ın şartlarını kabul etmiştir.²⁴⁹ Bu anlaşmanın içerisinde Karayılan ile ilgili hususların da bulunduğu şüphesi uyanmıştır.

²⁴⁵<http://www.ntv.com.tr/turkiye/mit-pkk-gorusmeleri-sizdi,a87SU4ta0akgKLpkhb5-w>
Eriş.Tar:28.03.2016

²⁴⁶ ORAN, a.g.e.,s.452

²⁴⁷<http://www.hurriyet.com.tr/iran-karayilan-yakalandi-18486616114.06.2011> Eriş.Tar:15.10.2015

²⁴⁸ PJAK(Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê-İsminin Kürtçe baş harflerinin kısaltmasından almıştır,2003 yılında İran’da bir kürt devleti kurmak amacıyla kurulmuştur)

²⁴⁹ “İran PJAK’ı teslim aldı!”, 30.09.2011, <http://dunya.milliyet.com.tr/iran-pjak-i-teslim-aldi-/dunya/dunyadetay/30.09.2011/1445010/default.htm> Eriş. Tar:16.10.2012

Artık İran PJAK ile ilgili sorununu çözmüş olduğuna göre PJAK ile PKK'nın ortak cephe olarak Türkiye'ye dönmesine engel kalmamıştır.

Bu gelişmelerden sonra İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler büyük hasar almıştır. Bu hasarın kısa vadede onarılmasının mümkün olamayacağı söylenebilir. Bu da Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin yeniden 1990 yılı öncesine döndüğünü göstermektedir. Aynı dönemde Türkiye hem Irak'ın kuzeyindeki yerel yönetim hem de ABD ile güvenlik alanında işbirliği içinde hareket etmeye başlamıştır. Bu durumu İran çıkarlarına karşı bir tehdit olarak algılamıştır.

AKP hükümeti Haziran 2011 seçimleri öncesine kadar devam eden görüşmelerde hazırlanan protokolleri kabul etmemiştir. Bunun üzerine PKK silahlı mücadeleye devam etme kararı almıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Aralık 2012'de örgüt ile görüştiklerini açıklamış²⁵⁰, BDP aracılığıyla İmralı'da Öcalan'la görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca sürecin topluma daha iyi anlatılması amacıyla toplumda saygınlığı kabul edilen farklı siyasi görüşlere sahip yazar, akademisyen, sivil toplum kuruluşları ve meslek örgütü temsilcileri ile sanatçı ve politikacılar arasından seçilen 62 kişiden "Akil İnsanlar Heyet" oluşturulmuştur. Heyet, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde çalışma yürütmek üzere biri 8 diğerleri 9 kişilik 7 komisyona ayrılmıştır.²⁵¹ Akil heyetlerinin çalışmaları Nisan 2013'te başlamışken AKP'nin örgütün silah bırakması koşulunu öne sürmesine PKK tepki göstermiştir. Aynı ay içinde TBMM içinde bir "çözüm süreci komisyonu" kurulmuştur. Çözüm sürecinin şartlarından biri olan PKK terör örgütü mensuplarının silah bırakma ve ülke sınırlarını terk etme koşuluna PKK'nın uymadığı sınır dışına çıkanların çoğunlukla kadın ve çocuklardan oluştuğu Haziran 2013'te anlaşılmıştır. İran, PKK'nın geri çekilme kararına tepki göstermiş ve silahlı mücadeleye devam etmesi karşılığında destek önermiştir. Bu

²⁵⁰ <http://www.haberturk.com/gundem/haber/807198-imraliyla-gorusuyoruz> Eri.Tar: 02.05.2016

²⁵¹ TBMM Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Ankara, Kasım/2013, s.228-229

teklifin Öcalan tarafından reddedilmesine de daha fazla tepki göstermiş ve çekilme kararının ABD ve AB'nin bir oyunu olduğunu ileri sürmüştür.²⁵²

Çözüm Süreci, 6551 sayılı “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun” ile 16 Temmuz 2014 tarihi Resmi Gazete’de yayınlanarak resmîyet kazanmıştır. Bu kanun ile Bakanlar Kurulu terörü sona erdirmek ve toplumsal mutabakatı sağlamak için gerekli adımları atmak üzere yetkilendirilmiştir. AKP, KCK(Kürdistan Topluluklar Birliği)²⁵³nin çözüm sürecini federal bir Kürdistan kurma projesi için kullandığını anlamıştır. Haziran 2015’te PKK’nın şehir yapılanması olan KCK silah bırakılmasının söz konusu olmadığını açıkça ilan etmiş²⁵⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye’nin güneyinde bir Kürt devleti kurulmasına asla müsaade edilemeyeceğini belirtmiştir.²⁵⁵ Cumhurbaşkanı’nın bu açıklamalarına Kandil tepki göstermiş ve o günden bu yana PKK ile özellikle şehirlerde yoğunlaşan bir mücadele başlamıştır. Halen bu mücadele Diyarbakır, Mardin gibi illerimizde devam etmekte ve terör örgütü önceden hazırladığı bombalı tuzaklarla Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı sonuç almaya çalışmaktadır. İran’ın sürece sessiz kalması ve PKK’nın kuzey Irak’taki kolu olan PYD(Partiya Yekitiya Demokrat, Demokratik Birlik Partisi)’yi desteklemesi de İran’ın öteden beri Kürtleri kendi güdümünde kullanma stratejisinin devam ettiğini göstermiştir. Öcalan’ın yakalanması sonrası PKK’ya karşı başarı ile yürütülen işbirliğinin yarattığı olumlu hava 2010 yılından sonra değişmiş ve İran, PKK’nın bir kolu olan PYD’ye desteğini saklamamıştır.²⁵⁶ Bu durum ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır ve bu durum hala devam etmektedir.

Öte yandan her iki ülkenin yönetiminin de bildiği gerçek ise bu iki ülkenin bölgedeki varlıklarını güçlendirmeleri ve Batılı ülkelerin oyunlarına gelmemeleri, siyasi güçlerini ve insanların refahını birbirleri ile çatışarak değil uzlaşarak

²⁵² AYDINTAŞBAŞ, Aslı, “İran’dan kandil’e Çekilmeyin Bakısı”,29 Nisan 2013, <http://www.milliyet.com.tr/iran-dan-kandil-e-cekilmeyin-baskisi/siyaset/siyasyazardetay/29.04.2013/1699964/default.htm> Eriş Tar:30.03.2016

²⁵³ Abdullah ÖCALAN tarafından kurulan kürt hareketinin idari çatı örgütü

²⁵⁴ “PKK:silah bırakmayız”,Aydınlık Gazetesi.13.Haziran.2015

²⁵⁵ “Güneyimizde Devlet Kurulmasına Asla Müsaade Etmeyeceğiz”,Hürriyet Gazetesi.27.Haziran.2015

²⁵⁶ <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiye-iran-iliskileri-13-yilin-en-kotu-donemi> Eriş.Tar: 03.07.2016

gerçekleştirebilecek olmalarıdır. Görüldüğü kadarı ile terörle mücadele konusunda İran ile Türkiye'nin karşılıklı olarak politikalarını revize etmeleri gerekmektedir.²⁵⁷

3.2.2. Suriye Krizinin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

AKP'nin dış politika uygulamalarında İran ile ilişkilerini zorlaştıran en önemli ülke Suriye olmuştur. Ahmet Davutoğlu, komşularla sıfır sorun politikasının Arap Baharı ile yaşanan olaylara rağmen hala geçerli olduğunu söylemekle beraber 2011 yılından sonra Suriye yönetimi için daha farklı bir tutum tercih etmek zorunda kaldıklarını dile getirmek zorunda kalmıştır.²⁵⁸ Yani Esad rejimiyle ilişkilerini devam ettirmek mümkün olmazsa yerine temel hakları için rejime direnen halka destek verebileceklerini belirtmişlerdir.²⁵⁹ Oysa AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından 2016 yılına kadar geçen süreçte, Türkiye'nin tüm komşu ülkeleriyle olduğu gibi Suriye ile de ilişkilerinde önceki dönemlere kıyasla büyük ilerlemeler kaydettiği görülmüştür. Suriye'de Hafız Esad'ın ölümünden sonra başa geçen Beşar Esad'ın yumuşak tutumu ile ilişkiler olumlu bir zemine kavuşmuştur. İki ülke arasında, 2009 Aralık ayından itibaren vize muafiyeti tanınmasından 1988'den beri çalışmayan Karma Ekonomik Komisyon'un çalıştırılarak ticaret hacminin artırılmasına, 1993'ten buyana işletilemeyen demiryollarının 2001'de yeniden açılmasına kadar bir dizi olumlu gelişmeler yaşanmıştır.²⁶⁰ İki ülke 2000'li yıllara kadar ilişkileri çıkmaza sokan tüm sorunlara çözüm getirmeye çalışmıştır. O güne kadar iki ülke arasındaki sorunların başında gelen Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin kesilmesi, Fırat Nehri'nin sularının paylaşılması, iki ülke arasında üst düzey ziyaretlerin gerçekleştirilmesi gibi olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Arap baharının sonrasında ise bu olumlu ilişkiler çok kısa

²⁵⁷ YAVUZ, Celalettin, "Türkiye - İran İlişkileri Stratejik Ortaklıktan Çatışmaya: Füze Kalkanı'ndan PKK ve Karayılan Olayına", Caspian Weekly, İstanbul, 14 Ekim 2011, s.1-7

²⁵⁸ Davutoğlu: Türkiye her türlü senaryo için hazırlıklıdır", Hürriyet, 25 Ağustos 2011

²⁵⁹ <http://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/> Eriş.Tar:24.03.2016

²⁶⁰ AYDIN, Mustafa- ARAS, Dilek, "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s. 123

süreçte tam aksine gelişmiştir. İlişkiler son derece gerilmiş ve Türkiye, tek taraflı olarak vize muafiyetini bile kaldırmıştır.²⁶¹

Arap Baharı sürecinde Tunus ve Mısır'da yaşanan olaylardan sonra bu ülkelerdeki rejimlerde değişikliklerin yaşanmasında benzer davranışlar gösteren Türkiye ve İran, daha sonra NATO'nun Libya'ya askeri müdahalesi ile ve özellikle de Suriye yaşanan olaylar üzerine zıt kutuplarda yer almışlardır. Türkiye, Suriye'deki olaylarda mevcut hükümetin temsilcisi olan Esad'ı sürekli uyararak, halkının liberal demokratik reformlarını beklediğini ifade etmiş ancak Esad bunu dikkate almamış ve böylece iki ülke arasındaki ilişkiler çıkmaza girmiştir. Türkiye, Suriye liderinin kendi halkına zulmederek binlerce kişinin ölümüne yol açtığını ve bunun da BM dâhil birçok ülkenin raporlarına yansıdığını belirtmiştir. Üstelik Esad rejimi uluslararası uyarılara kulak tıkayıp şiddeti tırmandırmıştır. Türkiye yönetimi, bu koşullar altında Esad rejimi ile diplomatik görüşmelere son verilerek Esad'ın reformlara zorlanması ve koltuğunu terk etmesinin sağlanması gerektiğini savunmuştur.²⁶²

Dönemin dışişleri bakanı Davutoğlu, Tahran'ı ziyaret ederek Suriye'deki değişim sürecinde kendisi ile aynı görüşü paylaşması ve yanında yer alması için İran'daki yöneticileri ikna etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Bu ziyaret sonrasında Türkiye'nin Suriye'deki olaylar ile ilgili Suriye'deki mevcut yönetime karşı olan tutumu daha da sertleşmiş, bunun sonucunda da Türkiye ve İran arasındaki görüş farkı kendisini daha ciddi boyutta göstermiştir. Komşuluk ilişkileri içerisinde kalarak Türkiye, Suriye'de işlenen insanlık suçlarına göz yumduğu ve desteklediği için İran'ı eleştirmiştir. İran'dan gelen karşı ve ağır eleştirilerde ise, Türkiye'nin özellikle Mısır ile ilgili tutumundan dolayı fırsatçılık yapmaya çalışmakla suçlanmıştır.²⁶³

Uzun süre Osmanlı topraklarında kalması yanında Türkiye ile sınır komşusu olduğundan Suriye, Türk etkisine daha açık bir ülkedir. Bu etki ile Türkiye, Suriye'deki

²⁶¹http://www.goc.gov.tr/icerik6/ulkemiz-ile-suriye-arasindaki-vize-muafiyeti-anlasmasinin-yururlukten-kaldirilmasi_350_360_8989_icerik Eriş.Tar:20.04.2016

²⁶² ÇAĞLAR, Barış, “Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış”, Ortadoğu Analiz, cilt:4, Sayı:47, Kasım 2012, s.47

²⁶³ UYGUR, Hakkı, “İran ve Arap Baharı”, SETA Analiz, Sayı:52, Mart 2012, s.22

dönüşüme daha net katkıda bulunabileceğini ve güçlü bir dönüştürücü etmen olabileceğini düşünmüştür.²⁶⁴ Ancak Türkiye, Suriye'ye karşı giderek sertleşen bir politika izleyerek bu dönüşüme katkı sağlama fırsatını kaçırmış, Batılı ülkelerin Esad'ın gitmesi yönündeki politikalarının en hararetli savunucusu haline gelmiştir. Üstelik İran'ın yanında Irak ile de ilişkiler kötüleşmiştir.

Esad yönetimine karşı tavır ve politika değiştiren Türkiye'nin Suriye konusunda askeri yaklaşımları da benimseyebileceği konuşulmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden yeterli desteği alamaması üstelik Rusya, Çin ve İran gibi ülkelerin Suriye'ye destek vermesi, Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Esad'ın kısa sürede gideceğini düşünmüş olan AKP hükümeti, 5 yılı geçen savaşa rağmen Esad'ın yerini korumasıyla ülkede yaşanan iç savaşın da yükünü üstlenmek zorunda kalmıştır. Bugün için Türkiye, AB'nin mültecilere kısıtlı ekonomik yardımı ve IŞİD (Irak Şam İslam Devleti)²⁶⁵ karşıtı koalisyonun IŞİD mevzilerini bombalaması dışında, Suriye'de yaşanmakta olan kaosu askeri, siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla küresel ortamda neredeyse yalnız başına mücadele etmek zorunda kalan bir ülke konumundadır.

İran'ın son dönemlerde Türkiye'nin politikasına getirdiği eleştiride, başta Bahreyn olmak üzere Körfez ülkelerindeki krallıklarla iyi ilişkilerde olan Türkiye'nin Suriye konusunda bilerek ya da bilmeyerek Batının oyununa geldiği yönünde vurgulamalar bulunmaktadır. İran'ın Türkiye'ye karşı bu davranışında Suriye'deki olayların yanında Füze Kalkanı olayının da tesiri olduğu görülmekte ancak sadece bununla da kalmamaktadır. Önceden beri Türkiye'de, AKP hükümetinin temsil ettiği, çağdaş değerlerle barışık, dine dayanmayan ancak dindar insanların da yönetim hakkına sahip bulunduğu tezini işleyen siyasi eğilim, İran'da ilgiyle takip edilmektedir. Bu

²⁶⁴ ÜNVER Akın, “İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği”, Ortadoğu Analiz, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013, s. 66

²⁶⁵ Hilafet devleti kurmak amacıyla Irak ve Suriye'de güvenlik güçlerine ve sivillere karşı eylemler yapan silahlı terör örgütü. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/konular/isid>

eğilime rağmen İran yönetimi, Ankara'yı Suriye konusunda ABD ve Batılı ülkelerin çıkarlarına göre hareket etmekle suçlamaktadır.²⁶⁶

Bu dönemde İran, Suriye politikası yüzünden Türkiye'den rahatsız olduğunu basın yoluyla ya da bürokratik temaslarında dile getirmeye başlamıştır. Arap ülkelerinde de Türkiye politikası dikkatle takip edilmektedir. Suriye'nin halkına karşı yürüttüğü politika sebebiyle bu dönemde Arap Birliği, Suriye'nin üyeliğini dondurma kararı almıştır.²⁶⁷ 2011 yılı ve sonrasında Suudi Arabistan ve Türkiye gibi bölgesel müttefiklerini kaybetmiş gibi görünen Suriye, her zamankinden daha fazla İran'ın etkisi altına girmiştir. Türkiye'nin Suriye'nin muhalif kesimlere karşı tutumu ve reformları geciktirme konusundaki eleştirisi, İran ile ilişkileri sarsmış ve İran'ı Suriye'ye daha fazla destek vermeye yönelmiştir. Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası izlediğini iddia edip Suriye'deki rejimi eleştirmesini bir çelişki olarak gören İran, Türk yetkililerini bu çelişkili davranışlarda ısrar etmeleri durumunda İran'ın Türkiye'ye karşı Suriye'yi tercih edeceği konusunda uyarılmışlardır. Türkiye, Esad'ın iktidardan çekilmeden ülkesinde bir çözüm olamayacağına dair söylemini halen ulusal ve uluslararası platformlarda dile getirmeye devam etmektedir. Haziran 2012'de bir Türk gözlem uçağının Suriye hava savunma sistemi tarafından düşürülmesi sonucu Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler daha da gerilmiştir. Bu olaya rağmen Türkiye sert bir uyarı dışında aşırı bir tepki vermekten kaçınmış ve Esad yönetiminin askeri bir müdahale olmadan iktidardan çekilmesi seçeneğini bağlı kaldığını göstermiştir. Ancak, mevcut Esad yönetiminin ülkedeki iktidarını devam ettirmesi durumunda Türkiye'nin, sayıları iki milyonu geçen Suriyeli mültecilere yeni mülteciler eklenmesi ve Suriye'deki otorite boşluğundan yararlananların sebep olduğu sınır ihlalleriyle kolaylaşan terör olaylarının olumsuz sonuçları ile daha fazla karşılaşması kaçınılmazdır. İki ülke arasındaki bu anlaşmazlığın Esad'ın kendi isteği ile iktidardan ayrılmadan veya ona karşı askeri bir müdahale yapılmaksızın nasıl çözüleceği de belirsizdir. Bu belirsizlik Türkiye'nin İran

²⁶⁶ DJALILI, Mohammad-Reza; KELLNER, Thierry, "Arap Baharı" Karşısında İran ve Türkiye, Bilge kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Mart 2013, s.142

²⁶⁷http://www.ntv.com.tr/dunya/arap-birligi-suriyenin-uyeligini-askiya-aldi,7pN4_PKSIBow Eriş.Tar:18.03.2016

ile ilişkilerinin geleceğini de belirsiz hale getirmektedir. Gerçek olan Türkiye-İran rekabetinin Suriye krizi ile tekrar canlanmış olduğudur.²⁶⁸

Yakın zamanda Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen belki de en önemli gelişme Suriye’de iç savaşa varan olaylarda Türkiye’nin Suriye yönetimini suçlamaya başlaması olmuştur. Suriye ile 1999 yılından sonra düzelmeye başlayan ve AKP döneminde karşılıklı vize muafiyetine kadar varan olumlu hava 2011 yılından sonra Arap Baharı’nın Suriye’ye ulaşmasıyla beraber dağılmıştır. 2011 yılının Mart ayında Suriye yönetimini hedef alan gösterilere Esad rejimi sert bir şekilde karşılık vermiştir. Halkı askeri yöntemlerle baskı altına alma çabası ülkeyi daha da karıştırmıştır. Barışçıl yöntemlerle sonuç alamayan rejim karşıtı gruplar bir süre sonra silaha sarılmıştır. Esad rejiminin halka karşı uyguladığı baskıya ordu içinden de destek gelmiş ve ordudan ayrılan askerler silahlarıyla birlikte rejim muhaliflerine katılıp ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) adındaki ilk muhalif yapıyı kurmuşlardır. İç çatışmalar giderek iç savaşa dönüşmüş, ülke tam manasıyla harap olmuş zaman içinde olaya yeni aktörler dâhil olmuştur. Olay iç savaş boyutunu da geçmiş, küresel ve adeta bölgesel aktörlerin kendilerinin savaşmayıp savaşan kesimlere destek vererek yürüttükleri vekâlet savaşlarının sahası olmuştur.

Türkiye olayların başlangıcından itibaren Esad rejimini aşırı güç kullanmaması ve halkın taleplerine kulak vererek siyasi reformlar yapması konusunda uyarılmıştır. Bu taleplere hiçbir somut karşılık gelmeyip ülkede can kayıpları artmaya başlayınca Türkiye, Suriye yönetimini son kez uyarmaya karar vermiş ve sonrasında ipleri koparmıştır.²⁶⁹ Dışişleri bakanı Davutoğlu, Suriye devlet başkanı Beşar Esad’a Ağustos 2011’de yaptığı ziyarette Ankara’nın son uyarılarını iletmiştir.²⁷⁰ Suriye’de Esad rejiminin direnişçilere karşı orantısız güç kullanımı devam edince Davutoğlu’nun yaptığı “sözün bittiği yerdeyiz” açıklaması²⁷¹ Suriye’nin en sadık müttefiki olan İran’da

²⁶⁸ DJALILI; KELLNER, a.g.e., s.142

²⁶⁹ ULUTAŞ, Ufuk; KANAT, Kılıç Buğra; ACUN, Can, “Sınırları Aşan Kriz: Suriye”, Analiz, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı:120, Mart 2015, s.14

²⁷⁰ <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyeden-%C5%9Fiddete-son-ver-%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1s%C4%B1/a-15305738> Eriş.Tar: 03.05.2016

²⁷¹ “Sözün bittiği yerdeyiz” , Yenişafak, 16.08.2011

da rahatsızlık yaratmıştır. İran basınının Davutoğlu'nun bu sözlerinin ABD'nin mesajını da taşıdığı yönündeki yorumları ile İran'ın ABD'ye duyduğu hınç Türkiye'ye de yönelmiştir. Esad yönetimini ve İran'ı rahatsız eden bir diğer gelişme de Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere İstanbul'da ofis açmaları için izin vermesi olmuştur. Esad yönetimine karşı Türkiye'nin bu tutumu İran ile Türkiye'nin arasının açılmasına sebep olan etkenlerden birisi olmuştur.

Suriye'nin Hafız Esad zamanından beri SSCB ile iyi ilişkiler içinde olması, ABD'nin Suriye'ye karşı mesafeli tutumunun sebeplerinden biridir. ABD'de Bush yönetiminin uluslararası teröre destek vermekle suçladığı Suriye ile, Hafız Esad'ın ölümü sonrası yerine geçen Beşar Esad döneminde de ABD arası iyi olmamıştır. ABD, muhaliflerle diyalog kurması ve şiddet kullanmaması konusunda Esad yönetimini uyarılmış; ülkede tansiyon yükselirken konuyu BM gündemine taşımıştır. Bu arada ABD, Türkiye ve Arap Birliği ile de temasa geçmiştir. Arap Birliği, Suriye'nin birlik üyeliğini geçici olarak askıya almıştır. Ancak 2011 ağustosunda ABD, Esad yönetiminden umudunu kesmiş ve Şubat 2012 'de ülkedeki diplomatlarını çekmiştir.²⁷² ABD'nin Esad'ın mutlaka gitmesi gerektiği yönündeki politikası, Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyindeki kararları her defasında veto etmesi sebebiyle uluslararası destekten yoksun kalmıştır. Başlangıçta ÖSO ile birlikte Esad rejimine karşı savaşan IŞİD ve El-Nusra gibi radikal İslamcı terör örgütlerinin daha sonra birbirleriyle, halen kürt PYD ve YPG (Yekîneyên Parastina Gelye/Halk Koruma birlikleri)ye karşı savaşa girişmesi bölgede durumu daha karmaşık hale getirmiştir. IŞİD, ne Esad rejimi ile ne de onun destekçisi Hizbullah örgütü ile hiç savaşa girişmemiş ve bu durum da Esad yönetimine zaman kazandırmıştır.

Irak işgali sonrası sıranın kendisine geleceği endişesi ile Beşar Esad özellikle bölge ülkeleri ve Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmaya çabalamıştır. Ancak Arap Baharı sonrası Türkiye'nin ABD ile yakın ilişki içinde olması ve ABD'nin söylemlerine paralel şekilde "Esad karşıtı" politika izlemesi, Esad yönetiminin bu çabalarına set çekmiştir.

²⁷² GÖNGEN, Mehmet Ali, "Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:33, Aralık 2014, s. 14

Türkiye, Esad rejimi ile diyalog kurulması konusunda ABD'den bile daha katı bir tutum göstermiştir. Suriye bir anlamda İran ve Rusya ile aynı kampa sürüklenmiştir. Diğer tarafta ise Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye yer almıştır. Uçak krizi²⁷³ sonrası, Rusya'nın Türkiye'nin Suriye'ye ne kara ne de havadan müdahalesine sessiz kalmayacağını belirtmesi de iki blok arasında kolayca aşılamayacak bir duvar olduğunu göstermiştir. Bütün tarafların üzerinde hem fikir olduğu tek konu IŞİD tehlikesi olmuş, bu örgüte karşı oluşturulan koalisyon içinde bile çatlaklar oluşmuştur.

İran ve Suriye terörizme destek olma ve komşularıyla ilişkilerde çözümsüzlüğü politika haline getirme konusunda benzer iki ülkedir. Bu sebeple İran devriminden buyana Suriye ile İran yakın ilişkiler içinde olmuş ve geçici anlaşmazlıklar haricinde uluslararası sorunlarda birbirlerine destek vermişlerdir.²⁷⁴ Esad rejiminin devrilmesi, Tahran-Şam-Hamas-Hizbullah işbirliği ile oluşan eksenin dağılması böylece İslam rejiminin Orta Doğu ve yakın doğuda yayılma ihtimalini sonlandırır.²⁷⁵ Bu nedenle Esad rejimini destekleyen İran, Suriye'deki karışıklığın ABD ve İsrail'in bir komplosu olduğunu ve esas amacın Suriye ile İran arasındaki işbirliği ve dayanışmayı sonlandırarak İran'ı bölgede yalnızlığa itmek olduğunu ileri sürmüştür.

İran, Türkiye'nin Esad yönetimine yaptığı reform ve insan haklarına saygı çağrılarını, Suriye'nin içişlerine müdahale olarak değerlendirmiş ve Türkiye'nin Suriye politikasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmekten çekinmemiştir.²⁷⁶ İran, bu rahatsızlığını kimi zaman sivil kimi zaman askeri yetkililerin ağzından basın yoluyla dile getirmiştir. Türkiye'nin Suriye politikası ağır şekilde eleştirilerek İran için milli güvenliği ilgilendiren bir konu olduğu vurgulanmış ve Türkiye'ye gözdağı verilmeye çalışılmıştır.²⁷⁷

²⁷³ 24 Kasım 2015 tarihinde Rusya Federasyonu'na ait bir savaş uçağı sınır ihlali yaptığı gerekçesi ile Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmüş, bunun üzerine Rusya Türkiye'ye karşı turizmde ticarete ve Rusya'da iş yapan şirketlere kadar bir dizi yaptırımlar uygulamıştır.

²⁷⁴ BALBAY, a.g.e., s.225

²⁷⁵ DJALILI, KELLNER, a.g.e., s.143

²⁷⁶ GÖÇER, İsmet - ÇINAR, Sertan, "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslar arası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", KAÜ İİBF Dergisi, Cilt 6, Sayı 10, Kars, 2015, s.56

²⁷⁷ UYGUR, a.g.m., s.21Ayrıca Bkz. www.tabnak.ir/fa/news/205858

Suriye konusunda iki ülke arasında bugüne kadar bir görüş birliğine ulaşılamamıştır. İran, Suriye yönetiminin Türkiye'nin ABD güdümünde hareket ettiği bölgede güç elde etmeye çalıştığı düşüncesini paylaşmakta ve Türkiye'yi sert sözlerle eleştirmektedirler. Ancak bu politika sebebiyle Türkiye'nin bölgede itibar kaybetmesi ve giderek yalnızlaşmasından da memnundur. Çünkü İran'ın bu coğrafyadaki en büyük rakibi Türkiye'dir. Ayrıca, ABD'nin Türkiye ile İran'ın arasını açmaya çalıştığını düşünmektedir.²⁷⁸ İran, Suriye konusundaki görüş ayrılığına rağmen Türkiye'nin Suriye konusundaki politikasının ikili ilişkileri etkilememesi için dengeli bir söylem içinde görünmektedir.

Suriye krizinde Türkiye'nin en fazla etkilendiği konuların başında da hala PKK terörizmi gelmektedir. Türkiye güneydoğu bölgesinde Kürtlerin çoğunlukta olduğu bazı il ve ilçelerde PKK şehir örgütlerini temizlemekle uğraşırken sınırın öbür tarafında PYD'nin bir kürt devleti kurmasını engelleme çabası içinde olmuştur. Suriye ile Türkiye arasında yer alan 910 km lik sınırın şu anda 600 km lik bölümüne PKK'nın Suriye'deki kolu olan YPG hâkim durumdadır. Bu durum Türkiye için büyük bir güvenlik sorunu demektir.²⁷⁹ Üstelik savaştan kaçıp Türkiye'ye sığınan ve yetkili ağızdan verilen açıklamaya göre sayıları üç milyona²⁸⁰ yaklaşan mülteciler de Türkiye'de hem ekonomik hem de içlerinde sayıları bilinmeyen terör örgütü üyeleri barındırma ihtimali sebebiyle önemli bir güvenlik riski oluşturmaktadır.

3.2.3. NATO'nun Füze Kalkanı Projesinin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

Balistik füzelerin ateşlendikten sonra hedefine ulaşmadan yok edilmesi prensibine dayanan bir hava savunma sistemi olan FKP (Füze Kalkanı Projesi) ilk defa ABD'de 1983 yılında Amerikan güvenlik sistemi içinde yer alarak tanınmıştır. Sovyetler Birliğinin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile rafa kaldırılan FKP, 11 Eylül saldırılarından sonra Bush yönetimi tarafından günün şartlarına göre

²⁷⁸ ADIBELLİ, a.g.e., s.271-272

²⁷⁹ PİRİNÇÇİ, Ferhat, “Suriye Krizinin Komşu Ülkelere Etkileri”, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, 03.05.2016 <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5685> Eri.Tar:10.05.2016

²⁸⁰ ”Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan sosyal medyadan Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteci sayısını açıkladı”, Vatan, 10.03.2016

güncellenerek yeniden gündeme alınmıştır.²⁸¹ ABD, Rusya'dan ve diğer ülkelerden gelen tepkileri bertaraf etmek için Füze savunma sistemini bir NATO projesi haline dönüştürmüştür. Böylece maliyetler de eleştiriler de proje ortakları arasında bölüşülmüş olacaktır.

Türkiye, Kasım 2010 Lizbon'da yapılan NATO zirvesinde, balistik füze savunma sistemini de içeren NATO'nun yeni stratejik savunma anlayışını benimsemiştir. Öte yandan Türkiye, bu savunma sistemine yönelik kaygılarını giderecek güvenceler almak için gayret göstermiştir. Lizbon zirvesinin öncesinde ve bu zirve sırasında görüşmelerde en çok tartışılan konu Füze Kalkanı projesi olmuştur. Bu konuların en önemlisi, balistik füze savunma sisteminin belli bir ülkeye karşı bir önlem olarak anılmamasıydı. Açıkçası Türkiye, bu sistemin İran'a karşı bir önlem gibi algılanmasını önlemek istemiştir. Türkiye'nin isteği üzerine İran veya herhangi bir başka ülkenin adının hiçbir belgede geçmemesine karşın bu savunma tedbirinin öncelikle İran'dan gelebilecek füze saldırılarına bir önlem olduğu belli olmuştur.²⁸² Türkiye anlaşmanın metni içerisinde İran kelimesinin bulunmasına özellikle itiraz etmiş ve anlaşmanın metni kısmen Türkiye'yi tatmin edecek şekilde yazılmıştır. Proje kapsamında 19-20 Kasım 2010 tarihlerinde sisteme ait radarlardan biri Malatya'nın Kürecik ilçesine yerleştirilmiştir.

Ancak isminin yer almamasına rağmen İran bu projeden memnun olmamıştır. Radarın en önemli görevinin NATO ve/veya Türkiye'nin savunulmasından çok İran'dan gelebilecek füze saldırılarına karşı İsrail'i korumak olduğu görüşündedir. Üstelik İran'ın menzili 10.000 km yi bulan balistik füze geliştirme çabaları da bulunmaktadır ki bu mesafe Tahran'dan atılabilecek bir füzenin New York'u vurabilmesi demektir. Bu durum İran'ı açıkça düşman kabul eden ABD için de tehdit olarak görülmüştür.²⁸³ İran'ı en çok rahatsız eden konu ise bu proje kapsamındaki erken uyarı sisteminin büyük

²⁸¹ BAŞBAŞOĞLU, Arif, "Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", Ortadoğu Analiz, Cilt 3, Sayı 34, Ekim 2011, s. 75.

²⁸² EGELİ, Sıtkı, GÜVENÇ, Serhat, "NATO'nun Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", Ortadoğu Analiz, cilt:4, Sayı:40,nisan-2012., s.26

²⁸³ BÖLME, Selin M., "Nato Zirvesi ve Füze Kalkanı Projesi", SETA Analiz, Sayı:30, Aralık 2010, s.11-12

bölümünün Türkiye’de konuşlandırılmasıdır. İran’ı Türkiye’den soğutan en önemli gelişmelerden biri Türkiye’nin toprakları üstünde bu sistemin kurulmasına izin vermesi olmuştur.

İran, Türkiye’nin NATO füze kalkanına dâhil olmasından ve bu kapsamda EPAA²⁸⁴’nın önemli unsurlarından birisi olan füze tespit-takip radarının Malatya Kürecik’e yerleştirilmesinden duyduğu rahatsızlığı saklamamış, hatta İran’a yönelik bir saldırı hatta tehdit durumunda öncelikle bu radarı hedef alacağını ilan etmiştir.²⁸⁵ Rusya da İran’ın tepkisine benzer şekilde tepki vermiş, füze kalkanının Rusya’nın tüm güney bölgelerini etki altına alarak Rus balistik füzelerini etkisiz hale getirdiğini ve NATO ile Rusya arasındaki nükleer dengeyi bozduğunu belirtmiştir. Bu sebeple gerektiğinde füze kalkanını vuracağını açıklamıştır.²⁸⁶

Türkiye’nin bazı uygulamaları İran’ın çıkarlarına ters düştüğünde İran yetkilileri en sert şekilde Türkiye’yi eleştirebilmektedirler. İran’ın Türkiye karşıtı bu tutumu aslında yakın zamana kadar pek anlaşılammıştır. İran yönetimi Türkiye’nin NATO’nun ortak savunma projesi olan Füze Kalkanı’na girmesine sert tepki göstermiştir. Türkiye’nin İsrail rejimine destek vermek için projeye katıldığını, bu yüzden de hesap vermesi gerektiğine söylemiştir. Türkiye’nin Amerika’nın çıkarlarına göre hareket ettiği tezi üzerinde ısrarla durmuştur. Ekim 2011’de, Tahran Times gazetesi ile İran Pers TV gibi basın kuruluşlarına demeç veren İran Genelkurmay 2. Başkanı Jazayeri, Türkiye’nin “Füze Kalkanı” na girmesine tepki göstermiş; *“Türkiye’nin uzun dönemli stratejik çıkarlarını yeniden düşünmesi”*ni ayrıca, *“diğer ülkelerin ‘acı tarihi deneyimlerinden ders alması gerektiğini”* öne sürmüştür.²⁸⁷ İran’ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney’in askeri danışmanı Orgeneral Yahya Rahim Safevi de Jazayeri ile aynı gün verdiği röportajında “Başbakan Tayyip Erdoğan’ın Mısır ve Tunus’ta yaptığı konuşmalarla Arap ülkelerini Türk tarzı demokrasiye davet etmesini de *“beklenmedik ve*

²⁸⁴ EPAA: "Avrupa Aşamalı Uyarlanabilir Yaklaşım" (European Phased Adaptive Approach-EPAA) adı verilen ABD’nin kendi füze savunma sistemidir.

²⁸⁵ KARADAĞ, Ekber, “İran’ın ilk hedefi Malatya”, Cumhuriyet, 27 Kasım 2011

²⁸⁶ ADIBELLİ, a.g.e., s.258-259

²⁸⁷ ‘Türkiye hesabını vermeli’, <http://gazeteport.com.tr/56880> Eriş. Tar.:10.10.2011

hayal bile edilemez” olarak” tanımlamıştır. Türkiye’nin İran ve Suriye’ye karşı tutumun yanlışlığına vurgu yaparak, “Türkiye, Amerika’nın çıkarlarına göre hareket ediyor. Ankara bu olağan dışı siyasi tavırlardan vazgeçmezse, hem Türkiye halkı iktidardan uzaklaşacak hem de Suriye, İran ve Irak gibi komşu ülkeler Türkiye ile siyasi bağlarını gözden geçirecek!” diyerek, Türkiye’yi uyarmıştır.²⁸⁸ İran’ın bütün bu tehdit ve uyarılarına rağmen Türkiye, Malatya Kürecik ilçesinde erken uyarı radar sisteminin kurulmasına izin vererek önemli bir risk almıştır. Çünkü radar AB, İsrail ve ABD’nin Orta doğu bölgesinde kurulu üsleri için koruma sağlarken ülkemizde önleyici uzun menzilli füze savunma sistemi olmadığından Türkiye, İran ve Rusya’nın açık hedefi haline gelmiştir. Rusya ve İran ile Suriye konusunda yaşanan gerginlik ve Rus uçağının düşürülmesi olayından sonra Rusya devlet başkanının tehditkâr ifadeleri de Türkiye’nin savunma endişelerini attırmıştır. Her ne kadar füze savunma sistemleri geliştirme çabaları ve ABD’nin tepkisi ile iptal edilen füze ihalesi²⁸⁹ gibi savunma tedbirleri arayışı olsa da NATO güvencesi dışında Türkiye’nin böyle bir saldırıyı durdurma şansı günümüzde bulunmamaktadır.

3.2.4. Şii-Sünni Geriliminin Türkiye - İran ilişkilerine Etkisi

AKP öncesindeki hükümetlerin, Türk dış politika stratejilerinde genel eğilim olarak Orta Doğu’ya fazlaca ilgi göstermediği, ilgi gösterdiği dönemlerde bile Arap ülkeleri arasındaki ihtilaflarda taraf olmama prensibi ile hareket ettiği söylenebilir. Bu güne kadar Türkiye’nin, din ya da mezhep taraflılığı yaptığı iddia edilmemiştir.

Ancak, Ahmet Davutoğlu’nun dış politika stratejisinin takip edildiği AKP’li yıllarda Türkiye’nin yeni Osmanlıcılık yaklaşımı ile ılımlı bir İslamcı siyasetin yanı sıra Sünni eksenindeki aktörlerin arasında da yer alarak bir mezhep politikası da takip ettiği

²⁸⁸ “İran’dan Türkiye’ye füze kalkanı tehdidi”, 10.10.2011, <http://dunya.milliyet.com.tr/iran-dan-turkiye-ye-fuze-kalkani-tehdidi/dunya/dunyadetay/10.10.2011/1448993/default.htm> Eriş.Tar: 15.10.2014

²⁸⁹ <http://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1153658-turkiye-cin-fuzesinden-vazgecti> Eriş.Tar: 30.04.2016

iddia edilmiştir.²⁹⁰ Bu tarz bir iddia cumhuriyet tarihinde ilk olarak gözlemlenmektedir. Türkiye'nin mezhebe dayalı bir politika yaklaşımı, ilk olarak Irak içindeki gelişmelerde Arap baharı gelişmeleri ve sonrasına Suriye konusunda sergilediği ve bu yaklaşımı Orta Doğu'daki Suudi Arabistan ve Katar gibi Sünni ülkelerle aynı çizgide devam ettirdiği dile getirilmiştir.²⁹¹

Orta Doğu'daki Şii-Sünni gerilimi uzun zamandır devam eden bir gerçektir. ABD'nin Irak'ı işgal ettiği dönemde Irak'ta yönetimin dengelenmesi sürecinde temel bir parametre olduğu ortaya çıkmış ve sonrasında da Arap Baharı olayları ile yeni Şii – Sünni gerilim alanları şekillenerek Orta Doğu güç merkezleri arasındaki dengelerde oldukça karmaşık bir denklem ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum en fazla Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri zora sokmuştur.

Orta Doğu'daki politikasına Şii-Sünni geriliminde Sünni tarafta yer alan Türkiye, önce 2010 Irak parlamento seçimlerinde Irakiye Listesini desteklemesiyle sonrasında NATO Füze Kalkanı Savunma Sistemine katılımıyla arkasından da Suriye'deki olaylarda Sünni gruplara aktif destek vermesiyle Şii toplumu liderlerince eleştirilmeye ve bölgeye felaket getirmeyi istemekle suçlanmıştır.²⁹² Türkiye; Kuzey Afrika'daki siyasi hareketlerdeki tutumu ve politikası ile bu bölgelerdeki etkisini genişletmesine ve bu tutum sayesinde Orta doğu ülkelerinde de belirli bir saygınlık ve güven kazanmasına rağmen Arap baharının Suriye'ye sıçraması ve sonrasında özellikle komşu ülkeler üzerinde ciddi bir etki kaybı yaşamıştır. Bunun en önemli sebebi Irak ve Suriye'de mezhepçi bir dış politika izliyor görüntüsü vermesi olmuştur.²⁹³

Sünni eksen olarak adlandırılan cephede İran, Suriye ve dolayısı ile kısmen de Rusya karşıtı yaklaşımın en belirgin olduğu konu kuşkusuz Suriye'deki Esad rejimi ile

²⁹⁰ GENÇ, Selim Savaş, “ “Arap uyanışı” Döneminin Karnesi Ortadoğu Elitlerinde Türk Dış Politika Algısı, Analist Dergisi Ağustos 2013, <http://www.analistergisi.com/sayi/2013/08/-arap-uyanisi-doneminin-karnesi-ortadogu-elitlerinde-turk-dis-politikasi-algisi>, Eri. Tar:04.06.2016

²⁹¹ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120823_turkey_syria.shtml Eriş. Tar: 05.07.2016

²⁹²“Maliki:Türkiye bölgeye felaket getirmeyi istiyor” <https://www.cihan.com.tr/tr/malikiden-tehdit-turkiye-bolgeye-felaket-getirmek-istiyor-605339.htm> Eriş.Tar:12.01.2016

²⁹³ AYHAN, Veysel, ”Ortadoğu'daki Şii-Sünni Gerginliği ve Türkiye”, Ortadoğu Analiz, Cilt 4,Sayı:38, Şubat 2012, s.23

yürütülen savaştır. Bu kamplaşmanın yakın zamanda Ankara yönetimi ile Tahran yönetimini karşı karşıya getirmemesinin en önemli sebebi ekonomik kriz yaşayan İran ile enerji ihtiyacı artan ve dış ticaretini arttırmaya ihtiyacı olan Türkiye'nin aralarındaki ekonomik esaslı karşılıklı bağımlılıklardır. Ekonomik kriz içinde olan İran için Türkiye, Batı tarafından uygulanan ambargoyu hafifletebileceği en önemli kanal olmuştur. Türkiye'deki iktidar ise ülkenin ekonomideki performansını iyileştirme çabası içinde olduğundan İran'la ekonomik ilişki öncelikli olmuştur.

Ancak ülkelerin bu şekilde birbirine ihtiyacı olmasa ve Suriye problemi bir şekilde çözülsede dahi Türkiye ile İran arasındaki gerilimin, Türkiye'de AKP yönetiminin ve İran'ın karşılıklı olarak dış politikalarındaki mezhepsel aidiyet yaklaşımlarından vazgeçemedikleri müddetçe kalıcı çözümü mümkün görünmemektedir. Her iki ülkede taraflardan birinin veya özellikle de her ikisinin mezhepçi siyaseti uyguladığı dönemlerde bu gerilim ve çatışma ön plana çıkmaktadır. Gelişmelerden görüldüğü üzere İran Batı ile daha az çatışma içinde olsa bile mezhepçi yaklaşım sürdüren bir Türkiye ile daha uyumlu bir İran'ın iyi ilişkiler içinde olmasını beklememek gerekmektedir. Tam tersine, Türkiye, Sünni eksene dahil olma görünümünü sürdürdüğü sürece, Batı ile uyumlu olabilen ve en azından üzerindeki ambargo kalkmış olan bir İran ile bölgedeki İran-Türkiye rekabetinin daha sert düzeylerde yaşanması doğaldır²⁹⁴.

Özellikle 2015 yılı sonundaki gelişmeler sonrası İran ve Suudi Arabistan arasındaki olaylar ile Şii - Sünni çatışması, Suriye krizinden bu yana en üst düzeye çıkmıştır. Suudilerin bu kriz sırasında İslamcı silahlı grupları destekledikleri buna karşın İran'ın da Esad yönetimine destek olması ile kamplaşma belirgin hale gelmiştir.²⁹⁵ Arap Baharı dalgası Suudi Arabistan'ın komşusu ve Şiilerin çoğunlukta olduğu Bahreyn'e ulaştığında Suudi Arabistan isyanları bastırmak için asker göndermiştir.²⁹⁶ İran'ın Batılı ülkelerle nükleer krizi bir anlaşma ile çözmesi sonucu ortaya çıkan kısmi yakınlaşma da

²⁹⁴ GÜNEŞ, a.g.m., s.55

²⁹⁵ CİNGİSİZ, Kaan, Suudi Arabistan - İran Krizi Üzerine notlar, <http://ekopolitik.com/suudi-arabistan-iran-krizi-uzerine-notlar-2/> Eriş.Tar: 05.07.2016

²⁹⁶ CHULOV, Martin, "Saudi Arabian troops enter Bahrain as regime asks for help to quell uprising" <https://www.theguardian.com/world/2011/mar/14/saudi-arabian-troops-enter-bahrain> eriş.Tar: 05.07.2016

Suudi Arabistan'ın rahatsızlık duymasına sebep olmuştur. İran'ın Suriye ve Irak üzerindeki etkisi ile iyice artan gerilim Suudi Arabistan'ın aralarında Şii bir din adamı olan bir grup mahkûmu idam etmesiyle zirveye çıkmıştır. İdam kararına karşı İran ve Bahreyn'de Şiiler yoğun tepki göstermiş ve Tahran'daki Suudi Arabistan konsoloslğunun ateşe verilmesi ile Suudi Arabistan ve İran arasında diplomatik ilişkiler kopmuştur. Yemen, Sudan ve Bahreyn gibi bölge ülkeleri de İran'la diplomatik ilişkilerinin seviyesini düşürmüştür.²⁹⁷ Üstelik bu üç ülke, Türkiye'nin de içinde olduğu ve 15 Aralık 2015'te Riyad'da kurulan "Teröre karşı İslam İttifakı" adlı oluşumun üyesidir. Suriye ve Irak sebebiyle zaten gergin olan Türkiye-İran ilişkilerinin, Türkiye'nin Suudi Arabistan ile ilişkilerini ekonomik, siyasi ve askeri olarak geliştirmeye çalıştığı ve Katar'da askeri üs kurmaya karar verdiği bir dönemde daha da gerilmesi tabiidir. Bu durum karşısında her iki ülkeye de itidal çağrısı yapan Türkiye için, bölgedeki bozulan dengeler içerisinde Türkiye'nin hareket alanı da kısıtlanmıştır.

3.3. Küresel Faktörlerin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

AKP ile başlayan bu yeni süreçte Türkiye'nin Orta Doğu dış politikasında ve Orta Doğu stratejisinde hem yapısal hem de söylemsel düzeyde gözle görünür bir değişiklik olduğu görülmektedir. Gözlenen yapısal değişiklikte Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki sorunlara artık eskisi gibi uzak durarak değil çözüm odaklı bir yaklaşım ile ve bir varlık göstererek eğildiği ve ilgilendiği fark edilmektedir. Bunun yanı sıra yine aynı süreçte Türkiye'nin Orta Doğu politikasında kullandığı diplomatik dilinde de değişiklik olmuştur. Diplomatik söylemlerde bölgedeki sorunların çözümü için o güne kadar kullanılmayan işbirliği, gelişme, ortaklık gibi kavramlar ilişkilerde ağırlık kazanmaya başlamıştır.²⁹⁸

AKP iktidarına kadar izlenen politik tercihler neticesinde bölge ülkelerinde ortaya çıkan güvensizlik yumuşamış, Türkiye'nin Batılı ülkelerin sözcüsü olduğuna dair önyargıları yavaş yavaş kalkmaya başlamıştır. Bu dönemde Orta Doğu bölgesindeki

²⁹⁷ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160105_5_soruda_iran_suudi_gerilimi Eriş Tar: 28.03.2016

²⁹⁸ ŞAHİN, a.g.m., s.17

geleneksel ilişkiler önemli ölçüde Türkiye'nin lehine değişime uğramıştır. 2000'li yıllarda Türkiye'nin dış politikasında görülen bu değişimler değerlendirildiğinde Türkiye'nin Orta Doğu'daki ekonomik ve politik çıkarlarını 2000'ler sonrasında aktif, 2006 sonrasında ise şartların oluşmasını sağlayacak veya olayların seyrini değiştirecek bir tarzda politikalar uygulayarak hayata geçirmeye başladığı ve bu çabalarının meyvelerini ekonomisinde ve bölgesindeki politik gücünde aldığı söylenebilir.²⁹⁹

İran'da, AKP iktidarı ile başlayan dönemde Türkiye'ye yönelik olumlu ve pozitif bir bakış söz konusudur. İran, 1996'daki Refah partisi gibi İslamcı karakteri öne çıkan benzer bir partinin 2002 'de iktidara gelişiyle Türkiye'deki yönetim ile ilişkilerin daha iyi olacağını beklemiş ve Türk yönetimine destek olmaya karar vermiştir. Ancak Türkiye'nin dini ve sosyal yapısı İran'dan oldukça farklıdır. AKP yöneticileri de bu farkı vurgulamıştır. Bu durum İran'ın beklentilerini gözden geçirmesine sebep olmuştur.³⁰⁰ Buna karşın Türkiye'nin ilerleyen zamanda diplomatik atak ve girişimleri İran'da olumlu bir hava yaratmıştır. İsrail'in Lübnan'a ve Gazze'ye yaptığı saldırılara Türk hükümetinin tepkisi ve BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırımlar kararına, Türkiye'nin hayır oyu kullanması, İran'da Türk hükümetine sempati duyulmasına yol açmıştır. Bu tutum Batılı devletlerin çıkarları ile ters düştüğü için Batılı ülkeler nezdinde Türkiye karşıtı bir hava oluşmasına neden olmuştur.

Zengin yer altı enerji kaynaklarına sahip olan Orta Doğu ve Kafkasya bölgesinde 1. Dünya Savaşından beri Batılı büyük devletlerin emelleri olmuş ve bu devletler adı geçen coğrafyayı mümkün olduğu kadar kendi çıkarlarına uygun şekilde zayıf devletler şeklinde düzenlemişlerdir.³⁰¹ Ayrıca bu dönemde ABD, hala dünya petrol rezervinin üçte ikisini ve doğal gaz rezervlerinin üçte birine ve zengin radyoaktif madenlere sahip olan bölgeyi "Büyük Orta Doğu Projesi" adı altında yeniden şekillendirmeye yönelmiştir. 2003 yılında ABD ulusal güvenlik danışmanı -daha sonra dışişleri bakanı

²⁹⁹ ÇİFTÇİ Sabri - ERTUGAY Fatih, Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması, Uluslararası Politika, Cilt.7, sayı:28,Ankara, 2011, s. 9

³⁰⁰ OLSON,2005, a.g.e.,s.168-169

³⁰¹ KURUBAŞ, Erol, "Arap Dünyasında Otoriter Rejimler ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün Mü?",Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1 Sayı:1, Haziran 2011, ss.103-107

olmuştur- Condoleezza Rice, “Fas’tan Çin’e kadar 22 ülkenin ekonomik ve siyasi yapısını değiştireceğiz” sözleriyle bu niyeti açıkça dile getirmiştir. Söz konusu ülkeler içinde on yedi Arap ülkesi ile Türkiye ve İran da bulunmaktadır.³⁰² ABD ve çıkar ortaklarının sürdürdükleri bölgesel politikalar sonucu Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu’daki güç dengelerinde yaşanan değişimleri hem İran hem de Türkiye dikkatle izlemekte ve hem ülkeleri için hem de ortak çıkarları için birbirlerine ihtiyaç duymaları paralelinde dış politikalarında dikkatle adım atmaktadırlar.

Türkiye’nin stratejik ortağı olarak tanınan ABD’nin ve Türkiye’nin diğer ticari ortakları olan ve ABD yanlısı tutum takınan Avrupa ülkelerinin yönetimleri Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin bu ve benzeri şekillerde İran lehine büyümesine sıcak bakmamışlardır.

Kaldı ki, İran ile Türkiye’nin dış politikaları arasında temel ayrılıklar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi her iki ülkenin uluslararası ilişkilerinde, makro düzeyde stratejik çıkar tanımlamalarındaki farklılık ve beklentilerdir. Bu bağlamda Türk dış politikasının stratejik temelinde bunalımlara karşı istikrar bulunurken İran dış politikasının stratejik temelinde ise buna itiraz edilse de istikrara karşı bunalım yaratma doktrini esastır. Ülkelerin dış politika stratejilerindeki bu temel farklılık ile gelişen olaylara bakış açıları ve dış politika uygulamaları da farklı olmaktadır.³⁰³

Bunun yanında, gerek NATO üyesi olması, gerekse İsrail’le uzun yıllar süren işbirliği sebebiyle İran’ın, Türkiye’ye karşı son derece kemikleşmiş bir önyargıya sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu önyargı 2008-2011 yıllarında gerçekleşen üst düzey ziyaretlerin yoğunluğu hatırlandığında biz nebze aşıldığı görülmektedir.³⁰⁴ Özellikle AKP’nin dış politikada komşularla sorun yaşanması prensibi ile hareket etmeye çalışması bunu kolaylaştırmıştır.

³⁰² TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi, **ABD’nin Küreselleşme Politikaları**, 1. Bs., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ağustos 2006, s.67

³⁰³ DİNÇ, Artum, “İran’ın Gözüyle İran-Türkiye İlişkileri”, 21. Yüz Yıl Dergisi, Mart 2010, Sayı:15, s.3

³⁰⁴ KENEŞ, a.g.e. s.217

İlerleyen süreçte dönemin başbakanı Erdoğan'ın 2014 ün Ocak ayında İran'a yaptığı üst düzey ziyaret iki ülkenin uluslararası sorunlara bakış açılarındaki farklar ve bölgesel sorunlardaki yaklaşım farklılıklarından kaynaklanan anlaşmazlıkları tamir etmek için Türkiye açısından iyi bir fırsat gibi görünmüştür. Bu nedenle ziyarette iki ülke arasındaki siyasi sorunlara çözüm getirmek için ticari ve ekonomik ilişkilerin artırılması ve bu alanlardaki işbirliği çabalarının artırılmasına odaklanılmıştır. İran tarafında ise Türkiye kadar ilgi uyandırmamıştır. Zira İran'ın resmi olmayan yayın organlarında bu ziyaret ya hiç yer almamış ya da sadece önemsiz bir haber olarak yer almıştır. Devlet gazetelerinde bile olayın siyasi boyutu es geçilip ekonomik meselelere konuşulduğu aktarılmış ve iki ülke arasındaki siyasi sorunların ekonomik çözümleri olduğu belirtilmiştir. Ekonomi ağırlıklı Dünya İktisadi Gazetesi başyazısında "Erdoğan Tahran'da: siyasi sorunlar bir yana son sözü ekonomi söyler" başlığını kullanmıştır. Yazıda Suriye ve Irak konularındaki görüş ayrılıkları sebebiyle Türkiye ve İran'ın ayrı kamplarda bulunduğu ve ziyaretin sadece ekonomik konularda bir netice verebileceği vurgulanmıştır."³⁰⁵

AKP Hükümetinin dış politika stratejilerinde de esas aldığı gibi, Türkiye, İran'ın nükleer silah edinmesini önlenmenin yollarını bulmak, Gazze'deki acıları dindirmek için Batılı ortakları olan ülkelerle hala birçok ortak düşünceyi ve hedefi paylaşan bir ülkedir. Ancak, coğrafik konumu, kültürel ve tarihi donanımı ile bu ortaklarına göre Orta Doğu'daki ülkelere çok daha yakın konumda olup, güvenlik ve ekonomi alanlarında bölgenin etkilerine çok daha fazla açıktır. Bu nedenle de İran ve Hamas(İslami direniş Hareketi)³⁰⁶ la ilişki kurmak gibi farklı taktiklere sahip olması da çok yanlış olmadığı yönünde bir değerlendirme yapılabilir³⁰⁷

Türkiye-İran arasındaki ilişkiler, iki ülke arasında günümüze kadar yaşanan çok sayıda siyasi, dini, kültürel uyuşmazlıklara ve sorunlara rağmen hiçbir zaman tam

¹⁶⁸<http://www.dunyabulteni.net/haberler/288135/erdoganin-ziyareti-iran-basininda-boyle-yankilandi>
Eriş.Tar:30.06.2014

³⁰⁶ Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütünün bir şubesi olarak Filistin'de 1987'de kurulmuştur. Kurucuları Şeyh Ahmed Yasin, Abdülaziz el Rantisi ve Muhammed Taha'dır.

³⁰⁷ Avrupa Raporu No.208, Türkiye'nin İsrail ve İran Krizleri, International Crisis Group, 8 Eylül 2010, s.25

anlamıyla kopmamıştır. AKP iktidarının hemen öncesinde 2001 yılında Amerika’da yaşanan 11 Eylül terör saldırısı olayı sonrasında ekonomik ve güvenlik alanlarında ortaya çıkan ihtiyaçların Türkiye-İran ilişkilerine yansması, Türkiye ile İran hükümetleri arasında en üst düzeyde resmi ziyaretler gerçekleştirilmesi şeklinde olmuştur. Bu ziyaretler sayesinde, iki ülke arasındaki siyasi ve ticari işbirliği alanları artırılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu üst düzey ilişkiler neticesinde Türkiye-İran arasındaki karşılıklı olarak ticaret hacimlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Uluslararası alanda başta ABD olmak üzere hem Batı ülkeleri hem de Orta Doğu ülkeleri tarafından yakın takipte tutulan İran’la bu ülkeler arasında yaşanan sorunların çözüme ulaştırılması, Orta Doğu’daki istikrarsızlık ve bölgesel sorunların çözülmesi amacı ile hem Türkiye hem de İran, ikili ilişkilerini daha verimli olarak yürütmeye çalışmaktadır.³⁰⁸

Günümüzde Türkiye’nin İran ile ilişkileri Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri de etkilemektedir. Türkiye’nin bugünkü uluslararası imajı, İran ile enerji gereksinimlerini gidermek için anlaşmalar yaparak Rusya’ya olan enerji bağımlılığını azaltmak ve ihracat olanaklarını artırmaktır. Aynı zamanda bölgede hali hazırdaki istikrarın devamlılığını sağlamak adına ABD’nin İran’a yapacağı olası bir müdahalenin kendisine getireceği zararlara katlanmaktansa silah olarak kullanmamak şartı ile nükleer bir İran’a katlanmak şeklindedir³⁰⁹.

3.3.1. 11 Eylül Saldırılarının Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

Bölge ülkeleri arasında olmamasına rağmen Türk-İran ilişkilerini en ciddi etkileyen ülke Amerika Birleşik Devletleri’dir. 1980 yılında yaşanan rehine krizi sonrası İran’la diplomatik ilişkilerini kesen ABD, yakın zamana kadar nükleer silah çalışmaları yaptığı, insan hakları ihlalleri ve terörizme destek olması iddiası ile İran ile resmi temaslarda bulunmaktan kaçınmıştır.³¹⁰ Diplomatik ilişkilerin kesilmesi sebebiyle Nisan

¹⁴⁸ AYDIN, Dilek, “İran Nükleer Programının Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, Stratejik araştırmalar Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı:5, Haziran, 2007, s. 118

³⁰⁹ DİNÇ, a.g.m., s.57-68

³¹⁰ <http://www.state.gov/t/pa/ei/bgn/5314.htm> B. N. E. A. Fact Sheet March 10, 2015 Eriş.Tar: 23.10.2015

1980'den başlayarak ABD'nin İran'daki çıkarlarının temsil edilmesi İsviçre hükümeti; İran'ın ABD'ndeki çıkarlarının temsil edilmesi de Pakistan hükümeti tarafından sağlanmaya başlamıştır.³¹¹ İran'ı yöneten liderler de ABD'ye karşı dostça tavırlar içinde olmamıştır. ABD'nin İran'la olan sorunlu ilişkisi, dolaylı olarak Türkiye'nin her iki ülke ile olan ilişkilerini de etkilemiştir.

ABD, İran'ın Orta Asya ve Orta Doğu'da Şiiliği yayması ve etki alanını genişletmesini önlemek için daha önce Sovyetler Birliği'ne uyguladığı çevreleme politikasını İran'a da uygulamaya çalışmıştır. ABD'nin dünyanın en çok petrol üreten olması yanında aynı zamanda en çok petrol tüketen ülkesi olması,³¹² kendi ülkesi dışında enerji kaynaklarına sahip olan bölgelere de yakın ilgi göstermesine neden olmaktadır. Orta Doğu ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz yönünden zengin enerji kaynaklarına sahip olması, ABD'nin bu bölgelerde kendi hâkimiyeti dışındaki güçlerin varlığını istememesi sonucunu doğurmaktadır. Hem Orta Doğu hem de Orta Asya enerji kaynaklarının kesişim noktasındaki İran'ın, sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına rağmen nükleer enerjiye olan talebi de ABD'yi kuşkulandırmıştır.

ABD'nin bölgedeki çıkarları için tehdit olarak gördüğü İran'ın nükleer enerji konusundaki ısrarı, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olması ve nükleer çalışmaları hızlandırmaya yönelik açıklamaları ile birleşince ABD cephesinde İran'a askeri müdahale dâhil seçeneklerin dillendirilmesine yol açmıştır. ABD Bush yönetiminde etkin bir konumda olan ve neo-con adı verilen grup İran'ın ancak askeri bir operasyonla hizaya gelebileceğini ileri sürmüşlerdir.³¹³ İran'ın böyle bir saldırıya bölgedeki ABD güçlerini ve İsrail'i vurarak cevap vermesi ve ABD'yi kolayca çıkamayacağı bir bataklığa çekmesi olasıdır. ABD'nin doğrudan İran'a askeri müdahalede bulunma

³¹¹ ARI, Tayyar, **Irak; İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2004, s.261

³¹² 2014 BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu'na göre günlük 1,6 milyon varil artışla S. Arabistan'ı üretimde geçmiştir. (Toplam ihraç 103 milyar dolar) Doğal gaz üretiminde de birincidir. Bkz. <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> Ancak iç tüketim o kadar yüksektir ki (2014 için 69.2 milyar dolar)lık petrol ithal etmek zorunda kalmıştır Bkz: <http://atlas.media.mit.edu/tr/profile/hs92/2710/> Eriş.Tar:30.10.2015

³¹³ ZÜMRÜT, a.g.t., s.84-86

ihtimali yakın bir ihtimal olmasa bile hem Türkiye'yi hem de bölge ülkelerini endişelendirmektedir. Zira böyle bir olayda sadece Orta Doğu ülkelerinin zarar göreceğini iddia etmek son derece hatalıdır. Zira petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki artış, Çin, AB ülkeleri ve onlarla paralel olarak tüm enerji bağımlısı ekonomileri sarsacaktır. Ayrıca İran, dünyanın en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesidir.³¹⁴ Bu nedenle ABD'nin İran'a müdahale etmesi sonrası tüm dünyada altından kalkılması çok zor ve büyük boyutta bir ekonomik buhran olması olasıdır. Bu sebeplerle ABD, İran'a doğrudan müdahale etme seçeneğini elemiş ve İran'ı ekonomik yaptırımlar yoluyla kontrol etmeyi uygun görmüştür.

ABD'nin İran'a askeri müdahalede bulunmasından en çok endişe duyan ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Üstelik BM'nin İran'a yönelik yaptırımlarından ekonomik olarak Türkiye de zarar görmüştür. ABD'nin bölgeye yönelik politikaları Türkiye'nin çıkarlarına çoğunlukla zarar vermiştir.

ABD'nin İran'a müdahalesinin gerçekleşme olasılığı 2008 seçimlerinde ABD'nin 44. Başkanı olarak seçilen Barack Obama'nın ortamı yumuşatmaya yönelik söylemleriyle nispeten azalmıştır. İran'da 2005 yılında Cumhurbaşkanı olan ve 2013 seçimlerinde kaybederek bu görevini bırakmış olan Ahmedinejad'ın görev süresince bir önceki Cumhurbaşkanı olan Hatemi'nin faydacı liderliğinden çok farklı olarak kavgacı ve uzlaşmaz bir politika takip ettiği bilinmektedir. Bu duruma rağmen Obama'nın bir masaya oturup yüz yüze konuşma önerisi, İran'da olumlu karşılanmıştır. Ahmedinejad, ABD'nin bu yeni tavrının, taktiksel değil dürüst ve samimi olduğuna inanırlarsa kendilerinin de görüşmelere olumlu bakabileceklerini ifade etmiştir.³¹⁵

Obama yönetiminin bu ılımlı tavrına rağmen İran, ABD tarafından etrafının çevrelendiğini düşünmekte ve bu yüzden ABD'nin yakınlaşma çabalarının gerçek olup olmadığı veya hangi gizli amaca hizmet ettiğini çözmeye çalışmaktadır. İran, ABD

³¹⁴ 2014 yılı sonu itibarıyla 1201.4 trilyon m³. En yakın rakip Rusya 2. sırada. Ayrıntılı bilgi için Bkz. <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> Eriş. Tar: 30.10.2015

³¹⁵ ERCAN, Murat-BİLGİN, Taner, "ABD-İran Gerginliğinin Türkiye'ye Etkileri", Akademik Bakış Dergisi Sayı:33, Kasım-Aralık 2012., s.5

politikaları sonucu etnik milliyetçilik dalgasının kendisini de etkilemesinden endişe duymuştur. Bu endişelerinde de haklıdır çünkü İran'ın da etnik yapısı Irak gibi heterojen bir yapıya sahiptir.³¹⁶ Üstelik ABD, Bush dönemiyle kıyaslanmasa da İran'a karşı dostça bir tutum içinde de değildir.

İran gibi Türkiye de, 2005 yılı ve sonrasında ABD'nin Kuzey Irak'taki yönetimlere yönelik politikalarından hoşnut değildir. Türkiye bu yüzden ABD'den bağımsız bir bölge politikası izlemeye çalışmış bu durum da ABD tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu bağımsız politika İran nükleer krizi ve İsrail-Filistin olaylarında belirgin hale gelmiştir. Amerikan yönetiminin Birleşmiş Milletlerden İran'a karşı ambargo ve yaptırım kararları çıkartmaya çalıştığı bir dönemde, 2010 Mayısında Tahran'da imzalanan İran-Türkiye-Brezilya takas anlaşması ile İran, Türkiye üzerinden uranyum takası yapmayı kabul etmiştir. İran-Türkiye-Brezilya anlaşması, ABD yönetimince İran'ın karşı yaptırımları engellemeye yönelik bir hamle olarak algılanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin, İsrail-Filistin gerginliğinde İsrail'e yönelik tavrı da ABD tarafından kaygı duyulan gelişmeler olarak kabul edilmiştir.³¹⁷ Türkiye'nin İsrail karşıtı ve nükleer kriz dönemindeki tutumu Türkiye-İran ilişkilerini olumlu etkilemiştir. Türkiye, geçmişte özellikle askeri alanda iyi ilişkileri olan İsrail'e karşı son yıllarda değişen siyasi tutumu, Filistinlilere karşı yaptığı eylemler sebebiyle İsrail'e karşı ses tonunu yükselterek karşı çıkması ve eleştirmesiyle gündemdedir. Türkiye'nin bölgedeki bu politika ve strateji değişikliğini Türkiye'nin bölgedeki diğer Müslüman ülkelere sıcak bir mesaj göndermesi olarak yorumlanması da söz konusudur.³¹⁸ İran, Türkiye'nin bu mesajlarını da gayet iyi karşılamıştır.

2013 Ağustosunda Ahmedinejad'ın yerine İran'ın yeni cumhurbaşkanı seçilen Ruhani'nin "itidalli dış politika" yaklaşımı, İran-ABD ilişkilerinde yeni bir dönem için umut vermektedir. Ruhani'nin Ahmedinejad'tan oldukça farklı olan yaklaşımına göre

³¹⁶ ÇELİKKANAT, Ersin, "11 Eylül Sonrası ABD İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı:6, 2007, s.146

³¹⁷ DUSS, Matthew, "Türkiye ve Ortadoğu: ABD'den Bir Bakış", Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, Dış Politika Raporu, Makale, Haziran.2011, s.4

³¹⁸ ÇELİKKANAT, a.g. m., s.146

“İran tanımlanmış ama gerçekçi çıkarlarını takip edecek, aşırı yaklaşımları terk edecek, dış dünya ile güvene dayalı ve ekonomik ağırlıklı bir politika “uygulayacaktır.³¹⁹ ABD ile İran arasında yumuşamaya yol açan bu politika sayesinde, 26 Eylül 2015’te New York’ta ABD dışişleri bakanı ile İran dışişleri bakanı bir araya gelmiştir. Bu olay son 30 yılda iki ülke arasında gerçekleşen en üst düzeydeki doğrudan temastır.³²⁰ Bu ilk adım ve ataklarla hızlanmış olan yakınlaşma süreci İran’ın 5+1 ülkeleri ile nükleer kriz konusunda anlaşmaya varması ve bir ön anlaşmayı imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşmaya göre İran 6 ay içinde nükleer çalışmalarındaki uranyum yoğunlaştırma oranını aşağıya çekecek ve karşılığında da ABD aşamalı olarak ambargoyu gevşetecektir.³²¹

İran ile 5+1 ülkeleri arasındaki nükleer müzakerelerde imzalanan ön anlaşma ile 35 yıldır sorunlar yaşamakta olan İran-ABD ilişkilerinde yeni bir boyut yaşanabilmesi ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimal uluslararası platformlarda fazlasıyla yankı bulmuştur. Önceki yıllardaki devlet başkanlarının yaklaşımlarıyla her iki ülke açısından da karşılıklı ilişkiler oldukça gerginleşmişti. Soğuk savaşın sona ermesiyle Doğu Avrupa’daki SSCB etkisindeki ülkelerde yaşanan demokrasi değişiminin kısa vadede İran’da da benzer bir devrime yol açacağını beklemişlerdir. Oysaki bu ülkelerdeki gibi rejimle halk arasındaki totaliter ayrılık, İran İslam Cumhuriyeti’nde bulunmamaktadır. Bu nedenle “İran halkına” ABD yönetimlerinden yapılan çağrılar mollaların güçlenmesini ve reform yanlısı kesimlerin de ABD ajanları olarak suçlanmasını sağlamıştır.³²²

Bu nedenle dünya kamuoyu İran ile ABD arasında esasen nükleer krizi sonlandıracak bir anlaşma imzalanmış olmasını büyük heyecanla karşılamış ve hatta İran ile ABD arasında neredeyse stratejik ortaklığa giden hayali senaryolar bile

³¹⁹ SİNKAYA, Bayram, “Ahmedinecad’dan Ruhani’ye İran Dış Politikasında Değişim: Ruhani Dönemi”, Ortadoğu Analiz, Mart-Nisan / 2014, Cilt:6, Sayı:61, s.32

³²⁰<http://edition.cnn.com/2015/09/26/politics/john-kerry-zarif-meeting-united-nations-iran/> Eriş. Ter:15.10.2015

³²¹ YEĞİN, Abdullah, “ABD-İran Yakınlaşması Gerçek mi Hayal mi”, SETA Analiz, Mart 2014, Sayı:87, s.14

³²² BRZEZINSKI, Zbigniew, **İran’ın Zamanı Geldi**, 2. Baskı., Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 62-63

yazılmaya başlamıştır. İran ile ABD arasındaki sorunların bir çırpıda çözülmesi beklenmese de ilişkilerde ılımlı bir atmosferin doğduğu söylenebilir. İran'ın bu yeni dış politika girişimleri pek çok ülke tarafından memnuniyetle karşılanmıştır; İki ülke hariç: İsrail ve Suudi Arabistan. Her iki ülke de İran'daki değişimi gerçekçi bulmamıştır. Örneğin Suriye konusunda İran'ın tavrı değişmemiştir.³²³

Bu iki ülkenin olumsuz bakışına rağmen İran ile ABD arasında İran İslam devrimi sonrası kesilmiş olan ilişkilerin kurulması, bölgedeki mevcut durumu daha da karmaşık bir hale getirmiş, yeni taraflar ve oluşumlara kapı açmıştır. Bu değişimlerden en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye bulunmaktadır. Türkiye'nin İran-ABD ilişkilerinin yumuşaması ile ortaya çıkan bu yeni durumda her iki ülkeyle ilişkilerini ve bu iki ülke ile bölge ülkeleri arasında dış politikada dengeyi nasıl kuracağı merak konusudur. Zira Türkiye'nin bölgede ABD ile sıkı ilişki içinde olduğu düşünülen Suudi Arabistan ve diğer İslam ülkeleri ile yakın dönemde askeri işbirliğine kadar uzanan ilişkileri de kuşkusuz değişime uğramaya başlamıştır.³²⁴ Öte yandan ABD ile İran arasında ilişkilerin eskiye nazaran iyileşmesine rağmen 11 Eylül olayı gibi kötü hatıraların etkisinden kurtulması da kolay değildir. Bu sebeple 11 Eylül terör saldırıları ve bunun Türkiye ile İran ilişkilerine etkilerine değinmek yararlı olacaktır.

ABD'de 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırıları bütün dünyada ve özellikle İran için yeni gelişmelerin başlangıcı olarak yorumlanmıştır.³²⁵ ABD ile İran arasında 1979 yılından beri devam eden sürtüşme ve iki ülke arasındaki diplomatik kopukluk 11 Eylül saldırılarıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Dönemin Amerikan başkanı Bush'un siyasi diplomasiye kazandırdığı tanım ile 2002 yılında tanımlanan “şer eksenini” ülkelerinden birisi de İran olmuştur(Diğer ülkeler Kuzey Kore ve Irak'tır). 11 Eylül

³²³ SİNKAYA, a.g.m., s.33

³²⁴ ” Türkiye'nin de katıldığı İslam Ordusu tatbikatı başladı”, Milliyet,29.Şubat 2016

³²⁵ Amerikan Airlines'a ait Boeing 767 ve Boeing 757 tipi iki uçağı kaçırarak ABD'nin New York şehrinde bulunan Dünya Ticaret Merkezi'ne ait ikiz kulelere çarptırarak kulelerin çökmesine neden olmuştur. Ardından Boeing 767 tipi üçüncü bir uçak ta ABD Savunma Bakanlığı merkezine ait Pentagon'a çarptırılmış ve bina kısmen zarar görmüştür. Boeing 757 tipi dördüncü bir uçak ise, Pennsylvania'nın Pitsburg kenti yakınlarında düşürülmüştür. Saldırılarda yaklaşık 3000 kişi ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ülkü HALATÇI, “11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonu'nun Bir Değerlendirmesi”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 2, No: 7, 2006, ss.80-98

sonrasında bütün dünya ülkeleri hatta Rusya ve Çin gibi ABD'nin iki büyük rakibi bile saldırıyı açıkça kınamış ve ABD'ye destek vermiştir. ABD, İran ve Irak'tan bu saldırı ile ilgili hiçbir tepki gelmemesini bu ülkelerin terörizmi desteklemesine kanıt olarak göstermiştir. İran'ın 11 Eylül terör saldırılarına doğrudan katkı sağladığına dair bir kanıt bulunmasa da ABD, İran'ın terör örgütü olarak tanımladığı gruplara yardımda bulunduğunu ileri sürmüştür.³²⁶ ABD, NATO üyesi ülkeler ile NATO'ya üye olmayan ortak ülkelerle güvenlik konusundaki işbirliğini güçlendirmek ve onları tehditlerden korumak için ortaya attığı “barış için ortaklık” projesi kapsamında Orta Asya ile 1993'ten beri ilgilenmiştir. 11 Eylül olayından sonra uluslararası terörizmle mücadele” söylemini bölgedeki varlığı için bir neden olarak kullanmıştır. “Kalıcı özgürlük operasyonu” adlı harekâta NATO üyesi ülkelerin de destekleriyle oluşan koalisyonla önderlik ederek Afganistan'da El Kaide ve Taliban ile savaşmıştır. 2001 yılında başlayıp Aralık 2014'te biten operasyon, Afganistan'da söz konusu örgütleri büyük ölçüde eritmesine rağmen tamamen yok edememiş, bölgeyi karmaşık ve ne kadar süreceği belirsiz bir savaş alanı haline getirmiştir. Türkiye'nin barış için ortaklık programı kapsamında bu sürece dâhil edilmesi İran'a karşı bölgede Türkiye'ye avantaj sağlamıştır.³²⁷ Neticede terörizmle mücadele bahanesiyle ABD, Afganistan'a müdahale etmiş, Kırgızistan, Özbekistan ve Gürcistan'da askeri üstler kurarak bir anlamda İran'ı siyasi abluka altına almıştır. Soğuk savaşın bitmesi ile Orta Doğu ve Kafkasya'da değişen şartların İran'a avantaj sağlayacağını düşünen ABD, İran'ın bölge ülkeleri üzerinde etkin olmasını istememiştir. ABD'nin kontrolü dışındaki bir İran, hem Orta Doğu hem de Hazar bölgesinde Amerika'nın rahat hareket etmesini engelleyecektir. Buna bir de nükleer silaha sahip olma olasılığı eklenince ABD'nin İran'ın üzerinde özellikle nükleer silah çalışmalarını bahane ederek neden baskı kurmaya çalıştığı daha rahat anlaşılır.³²⁸

11 Eylül saldırılarından sonra Orta Doğu'da Arap ülkelerince bir Şii hilali oluşturmakla suçlanan İran, belli derecede dünyadan soyutlanmıştır. İran'ın arka

³²⁶ ”ABD'den İran'a 11 Eylül Cezası”, Sabah, 11.03. 2016

³²⁷ ELİK, a.g.e., s.96-97

³²⁸ BALBAY, a.g.e., s.55

bahçesi olarak gördüğü Irak'taki Şii gruplarla ve Hizbullah gibi örgütlerle yakın ilişkiler içinde olduğu ileri sürülmüştür.³²⁹ Ancak bunun sebebi özellikle Irak'taki ABD'nin askeri varlığının etkisini bir ölçüde azaltmaya yönelik olmuştur. İran bölge ülkeleri ile doğrudan bir çatışma içine girmekten kaçınmış ve Hizbullah'a destek vererek Filistinliler ve Suriye ile ilişkilerini de geliştirebilmiştir. Hizbullah'ın Lübnan'da 2006'da İsrail'e karşı verdiği mücadelede, İran'ın silah yardımının payı büyüktür. İran'ın bölgedeki Şiiler üzerindeki bu etkisi mezhepsel çatışmalardan çekinen Sünni Arap ülkelerini ve Türkiye'yi de kuşkulandırmıştır. Bu olaylar ABD'nin İran'ın nükleer güce sahip olma isteğine tamamen karşı olmasına sebep olmuştur.³³⁰ 11 Eylül sonrası ABD ile ilişkilerini düzeltme çabası içinde olan İran, ABD'nin İran'ı “şer eksen” olarak görmeye devam ettiğini belirten politikaları sebebiyle ABD'den beklediği karşılığı görememiştir.

11 Eylül saldırısı sonrasında bölgedeki ülkelerin ve özellikle Türkiye ile İran'ın aradaki anlaşmazlıkları çözümleyerek işbirliği yapması ile iki ülke arasında o tarihe kadar önemli olmayan ekonomik ve siyasi ilişkilerde de önemli gelişmeler gözlemlenmiştir. ABD'nin Irak işgali sonrası ortaya çıkan Kürt olgusu İran ve Türkiye'yi Kuzey Irak'ın geleceği konusunda işbirliğine itmıştır. Ayrıca BM yaptırımları ile sıkıntı içine giren ve yalnızlaşan İran'a kendisine destek olan nadir ülkelerden biri de Türkiye'dir. Bu gelişmelerin o tarihlerde sürdürülebilir olup olmadığı tartışılmaktaydı. Ancak zaman içinde ekonomik ilişkiler artan bir oranda gelişme göstermiştir. 2008 ekonomik verilerine göre Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında, İran, 5. sırayı almıştır. Oysa üç yıl önce (2005 yılında) ithalat yaptığımız ülkeler arasında 10. sıradaydı.³³¹ Yine bu tarihlerde İran'dan Türkiye'ye gerçekleştirilen doğalgaz ihracatı bu iyi ilişkilerin en önemli sonuçlarından birisi olmuştur. Bu zaman zarfında İran'ın mevcut sıkışık durumu ile Türkiye ile arasındaki ilişkileri

³²⁹ KESKİN, Arif, “Şii Jeopolitiği ve İran”, **Hedef Neden İran**, (Ed.), Cem SÖKMEN, Etkileşim Yayınları, İstanbul, Haziran 2008, s.58-59

³³⁰ OKTAV, Özden Zeynep, **Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri**, 1.Bs. , Beta Yayıncılık, İstanbul, 2011., s.30-35

³³¹ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 Eriş.Tar.23.07.2014

yönlendirebilmesi söz konusu değildir ve ilişkilerin yönlendirilmesi ve günümüze kadar olan şekliyle getirilmesinde daha çok Türkiye'nin iradesi söz konusu olmuştur.

11 Eylül sonrasında ABD ve İran kaynaklı dinamiklerle değişen bölgede İran ile ilgili bir müdahaleye gidilmesi durumunda, Türkiye'nin bölgenin en önemli ülkesi olma fırsatının ortaya çıkabileceği de muhtemeldir. Bu da Türkiye'nin ABD ile yapacağı stratejik ortaklık konusunda dikkatle hareket etmesini gerektirmiştir. ABD'nin bu bölgede güçlenen ve ön plana çıkmaya çalışan devletlere karşı tutumu belli olduğundan Türkiye'nin bu tarihten sonra Türkiye-İran ilişkilerinde dikkatli adımlar atması ve ABD'nin varlığını ve hassasiyet gösterdiği hususları da dikkate alması gerekmiştir.³³² Çünkü ABD kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye İran ilişkilerini her zaman etkileyebilme potansiyeli bulunmaktadır.

3.3.2. ABD'nin 2003 Irak Müdahalesinin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

2003 yılında ABD'nin Irak'ın işgal etmesi ile Orta Doğu'da siyasi ve ekonomik dengeler değişmiş ve yeni dengeler oluşmuştur. Irak'ın işgali, bu ülkeyle hem ekonomik hem de siyasi ilişkiler içerisinde olan Türkiye'de bu ilişkilerin zarar göreceği konusunda endişe uyandırmıştır.

11 Eylül saldırıları sonrası Irak'a yapılan operasyonunun ardından sıranın İran'a da gelebileceği düşüncesi, bölge ülkelerinden birisi olan Türkiye'de de bazı endişelere neden olmuştur. Irak işgali sonrasında bölgede oluşan olumsuz durum karşısında Türkiye 2003'de Suriye, İran, Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır'ın katılımı ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantının devamı olarak, Tahran, Şam ve Riyad'da da toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda özellikle Irak'ın geleceği ve bölgedeki Kürtlerin durumu görüşülmüştür.

11 Eylül saldırıları sonrası dönemin ABD başkanı Bush tarafından şer eksenli olarak adlandırılan ülkelerin önde gelenlerinden birisi Irak bir diğeri de İran'dır. ABD bu ülkelerden Irak'a saldırı kararı verdiğinde Türkiye topraklarını kullanarak Irak'a

³³² ÇELİKKANAT, a.g.m., ss. 128, 136, 143

girmek üzere Türkiye'den yetki istemiştir. Türkiye'nin yetki vermesi durumunda ABD askerlerinin Türkiye toprakları üzerinden geçerek kuzey Irakta konumlanması planlanmıştır. Türk siyasi tarihine 1 Mart tezkeresi olarak geçen ve ABD'ye yetki verilmesi talebini içeren tezkere Şubat 2003'te TBMM'de reddedilmiştir. Türk halkının, TSK'nın ve medyanın açık olarak Irak'a ABD'nin yapacağı askeri müdahaleye karşı olması TBMM'nin kararını etkilemiştir. Bu olay, 1979 İran İslam Devrimi'nden o güne kadar ABD'nin değişmez ve her konuda müttefiki olarak görülen Türkiye için tüm uluslararası platformlarda beklenilmedik bir sonuç olmuştur. Bu sebeple bu ret, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin o dönemde gerilmesine ve tüm ülkelerin dikkatlerinin Türkiye üzerine çevrilmesine sebep olmuştur.

1 Mart tezkeresinin reddedilmesi yönünde fikir sahibi olanlar arasında, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın o dönemde dış ilişkilerden sorumlu başdanışmanı olarak görev yapan Ahmet Davutoğlu da yer almıştır. Türkiye'nin bölgede çıkacak bir savaşa dâhil olmaması gerektiğini belirten Ahmet Davutoğlu, bölgede çıkacak bir savaşın etkilerinin Türkiye'ye kadar ulaşacağını ve savaşın bölgedeki sorunları çözmede bir yardımcı olmayacağını ileri sürmüştür.³³³ Kendisinin de önemli rol oynadığı 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi ABD'nin müdahale kararını etkilememiştir ancak ABD ile ilişkilerde yeni bir sayfa açılmasına neden olmuştur.

1 Mart tezkeresini takiben ABD, tüm dünya ülkelerinin ve Irak'a sınırı olan komşu ülkelerin gözü önünde Türkiye'nin desteğini de almadan Irak'ı işgal etmiştir. Saddam döneminde kontrol altında tutulan Kürt gruplar Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi sonrası daha rahat hareket etme olanağına kavuşmuştur. Tezkerenin reddedilmesi sonrasında ABD'nin Kürtlerle yakınlaşması Türkiye'nin Kuzey Irak'la alakalı sorunlarını daha da karmaşıklaştırmıştır. Özellikle Kerkük bölgesine Kürtlerin göç ettirilerek Kerkük'ün demografik yapısının Kürtler lehine değiştirilmesi Türkmenlerin

³³³ ZENGİN, Gürkan, **Hoca:Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu Etkisi**, 2.Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2010, s.142-143

konumunu zayıflatmış, Kürtlerin ve PKK'nın etkinliği artmıştır.³³⁴ Üstelik Kuzey Irak bölgesi; Sünni, Şii ve Kürt gruplar arasındaki problemler ve çatışmalar sebebiyle sadece Türkiye'nin değil Suriye ve İran'ın da sorunu haline gelmiş ve bu ülkeler, bu duruma ilişkin güvenlik politikaları oluştururken ortak hareket etmek zorunda kalmışlardır. Bu ülkelerin her birinin topraklarında farklı oranlarda Kürt nüfusu barınmaktadır ve Kürt otonomisine karşı birliktelik ihtiyacı doğmuştur.

ABD'nin Irak'a müdahalesi İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerde de yeni bir döneme kapı açmıştır. Türkiye ve İran'ın Irak üzerinde etkinlik kurlmaları zorlaşmıştır. Bu aşamadan sonra hem İran hem de Türkiye, özellikle Kuzey Irak'ta askeri açıdan etkili olabilme şanslarını kaybetmişlerdir. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Türkmenlere verdiği destek ABD'nin varlığı sebebiyle sona ermiştir. 2005'te yapılan genel seçimlerde - Sünni Arapların çoğunluğu seçimi boykot etmiştir - Şii ağırlıklı bir meclis oluşmuş, Kürtler de 275 sandalyeli mecliste 58 sandalye kazanmış,³³⁵ bu seçimde kürt kökenli Celal Talabani cumhurbaşkanı seçilmiştir. Şii ağırlıklı bir meclisin olması İran için geleceğe dönük bir avantaj gibi görünse de kültürel yakınlık dışında Iraklı Şiiler İran'a mesafeli durmaktadırlar. Irak Şii ulehasının lideri sayılan Ayetullah Sistani, Velayet-i Fakih sistemine karşıdır. Ancak bu durum İran'ın Saddam öncesine göre Irak'ta daha kolay hareket edebildiği gerçeğini değiştirmemektedir. Etkinliği eskiye göre azalan taraf Türkiye olmuştur. Seçimlerde Türkmenlerin temsilci sayısı azalırken Kürtlerin sayıca çoğunluğu elde etmesi ve Kürt adayın meclis başkanı olarak seçilmesi ABD'nin Kürtlere destek vererek bir anlamda Türklerden 1 Mart tezkeresinin intikamı alması olarak yorumlanmıştır.³³⁶ Bu aşamadan sonra Kuzey Irak'ta etkinliği artan Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile Türkiye arasında ilişkiler, PKK'nın yoğunlaşan saldırıları ve KDP(Kürdistan Demokrat Partisi) başkanı Mesut Barzani'nin PKK'ya desteği sebebiyle kurulamamıştır.

³³⁴ ÖZKAN, Taha, KÖSE, Talha, "Kuzey Irak'la Tehditler ve Kırmızı Çizgiler Arasına Hapsolan Siyasetimiz", 08.04.2007, <http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=12098&q=kuzey-irak-la-tehditler-ve-kirmizi-cizgiler-arasina-hapsolan-siyasetimiz> Eriş.Tar:03.07.2016

³³⁵ Seçimlere ilişkin detaylı analiz için Bkz: http://www.orsam.org.tr/tr/tr Uploads/ Secimler/1/ Dosyalar /2010224_imie_final_report_2005_cor_elections_en.pdf Eriş.Tar:31.03.2016

³³⁶ OLSON, 2005, a.g.e., s.217-218

Irak'a ABD'nin askeri işgali sonrası oluşan otorite boşluğu Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmektedir. Bu sebeple Türkiye bölünmüş bir Irak istememektedir. Bu durum İran'ın çıkarlarına da terstir. Bölünmüş ve ne yapacağı kestirilemeyen bir Irak yerine çoğulcu ve demokratik bir Irak rejimi içinde Şiiilerin güçlü bir şekilde temsil edilmiş olması da İran'ın bu ülkeye daha kolay etki etmesini ve bölgedeki Şii unsurları desteklemesini kolaylaştırmıştır.³³⁷ Irak'ın toprak bütünlüğünün ve üniter yapısının korunmasını savunan Türkiye, bölgedeki İran tarafından desteklenen radikal İslamcı ve milliyetçi gruplardan gelen tehditleri de dikkate izlemektedir. ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrasında bölgede güçlenen Kürt kökenli grupların devlet olma isteği Türkiye için büyük bir tehlike yaratmaktadır. Türkiye, İran'ın parçalanmasını da bölgede bir Kürt devleti kurulmasını kolaylaştıracak bir gelişme olarak görmüş ve olumlu bakmamıştır. Türkiye, nükleer bir silaha sahip komşu da istememektedir.³³⁸ 1991 yılındaki ABD-Irak savaşı ile başlayan dönemde ekonomik olarak büyük zarara uğrayan Türkiye; ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgalinden sonra da ekonomik olarak en çok zarara uğrayan bölge ülkesi olmuş ve olmaya da devam etmektedir.³³⁹ Her iki olayda da ABD'nin Türkiye'ye verdiği sözlerin hiçbirinin tutulmaması, bölgede oluşabilecek güvenlik boşluğu ile birlikte olası bir İran müdahalesinin Türkiye'yi hem ekonomik hem de siyasi olarak iyi etkilemeyeceği açıktır.

Türkiye'nin bölgede özellikle uygulamak istediği dış politika stratejisinde Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve Kuzey Irak'ta kurulması muhtemel görülen bir Kürt devleti oluşumunun önlenmesi amaçlanmıştır. Ancak, Amerika'nın 2003'te Irak'ı işgal etmesi sonrasında bölgede yaşayan Kürtlerin bağımsızlık umutları bu tarihten itibaren daha güçlenmiştir. Bunun sonucunda da İran ve Türkiye için Irak'a sınır komşusu olmaları ve içlerinde önemli ölçüde Kürt toplulukları bulunması nedeniyle ülke bütünlüğüne yönelik güvenlik riskini arttırmıştır. Türkiye ve İran, Irak savaşı sonrasında oluşan bu yeni durumda içinde buldukları ortak tehlikeleri de

³³⁷ BRZEZINSKI,, a.g.e., s.53

³³⁸ ERCAN, BİLGİN, a.g.m., s.9

³³⁹ KANTARCI, Şenol, "ABD'nin İmparatorluk Projesini Gerçekleştirme Düşüncesi Çerçevesinde İran Krizi ve Türkiye", **Arap Baharında Son Durak: İran**, (Ed) Haktan BİRSEL, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.106-107

dikkate alarak güvenlik alanında işbirliği sağlamışlardır. PKK, Mart 2004'te İran içinde PJAK adlı bir örgüt kurmuştur. Bu örgütün İran karşıtı birtakım faaliyetlere girişmesinin etkisiyle İran, PKK'yı terör örgütü olarak tanımıştır. İran, bu örgütün ABD tarafından kendisine karşı kullanılmasından da endişe etmiştir. Türkiye de İran karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terör örgütü olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Türkiye ve İran'ın terör konusunda yaptıkları bu kabul ve tanıma ile PKK'nın ve PKK'nın İran'daki uzantısı olan PJAK örgütlerinin terör örgütü olduğu konusunda fikir birliği ve işbirliği içinde olmuşlardır. İran, ABD ile yaşanabilecek sorunlarda Türkiye'nin kendisine karşı kullanılmasına engel olmak amacıyla da Türkiye ile işbirliğine gitmeyi uygun bulmuştur.³⁴⁰

ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra bölgedeki terör olaylarının sorumlusu olan örgütler ile ilgili olarak İran, Suriye ve Türkiye'nin terör örgütlerine bakış açıları ve diplomalarında değişiklikler olmuştur. Bu tarihe kadar PKK ve Kürt kozunu Türkiye'ye karşı yoğun olarak kullanmakta olan İran, bu tarihten sonra aksi yönde davranmaya başlamıştır. Irak'taki İran'a muhalif olan Baas rejiminin yıkılması İran'ın bu ülke üzerindeki etkinliğinin artırmanın yanı sıra Suriye ve İran arasındaki ilişkileri kolaylaştırmıştır. İran'ın hem Lübnan hem de Suriye ile var olan ittifakına Irak bir tampon bölge olarak set çekmişti. Irak'ta mevcut yönetimin devrilip aradan çıkması ve Irak'ta bir Şii hükümetin varlığı Şiilerin siyasi olarak güçlenmelerinin yanında Lübnan-Suriye-İran arasındaki Şii ittifakını da güçlendiren bir husus olmuştur.³⁴¹ İran, ABD'nin Irak'ı işgalini altın bir fırsat olarak görmüştür. Bu sayede Irak'taki istihbarat faaliyetlerini daha kolay gerçekleştirebilen İran, binlerce ajanını bölgeye sokmayı başarmıştır. Hem işgalci koalisyon güçlerine karşı savaşılan silahlı güçlere para, silah ve eğitim yardımı yapmış hem de dini ideolojisini rahatça yaymaya başlamıştır. Irak'ta Şii hâkimiyeti, Irak'ın işgali ve Saddam'ın devrilmesiyle resmen başlamıştır denebilir.³⁴² Bu durum ABD'nin 2011 yılı sonunda askerlerini Irak'tan çekmesi ile başlayan yeni bir

¹⁶¹ KARACASULU, Nilüfer; “*Türk Dış Politikasında İran*”, **Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri : Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, (Ed) Osman B. Dinçer vd., , USAK, Ankara, Şubat 2010, s. 207

³⁴¹ KORKMAZ, **İran Suriye Bölgesel İttifakı**, Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2015, s.125-126

³⁴² ADIBELLİ, a.g.e., s.192

sürece -Rusya-Suriye-İran dayanışmasına- de kapı açmış ve Türkiye'nin İran ile ilişkilerini etkileyen yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır.

2007 yılından sonra ABD, artan asker kayıpları ve Irak'ta istikrarın sağlanamaması sebebiyle Irak politikasını gözden geçirmek zorunda kalmış, sadece Kürtlere dayalı politikasını değiştirip Sünni Araplar ve Türkmenleri de dikkate alan bir politika izlemeye başlamıştır. Dolayısıyla ABD ve Türkiye arasında Kürdistan Bölgesel yönetimi ile Bağdat yönetimini de kapsayacak şekilde Kuzey Irak'ta işbirliği imkânı doğmuştur. 2009 yılında ABD başkanı olan Obama 2011 yılına kadar olan süreçte Amerikan askerlerinin Irak'tan kademeli olarak çekileceğini duyurmuş nitekim 2011 Aralık ayında Irak işgalini resmen sonlandırmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin kuzey Irak'taki kürt bölgesel yönetimi ile ilişkileri iyileşirken bu sefer de Bağdat'ta Şii Maliki yönetimi ile ilişkiler bozulmuştur.

ABD'nin Irak'ı işgali ile Türk dış politikasında o tarihe kadar öne sürülen “ülkenin dört bir yanının düşmanlarla çevrili olduğu” inancı ve stratejisinde önemli bir değişiklik olmuştur. Bu düşünce ve strateji yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Bu gelişme ile Ahmet Davutoğlu'nun yönlendirdiği Türk dış politikasında özellikle komşu ülkelerle ilgili stratejilerde komşuluk politikasının geliştirilmesiyle Türkiye dış politikası farklı bir tarzda şekillenmeye başlamıştır.³⁴³ 1979 İslam Devrimi ve Soğuk Savaş sonrasında ciddi gerginlikler yaşanan İran ile bu dönemde sağlanan yakınlaşma ile her iki ülkenin küresel, ekonomik ve siyasi varlıklarında önemli değişimler yaşanmıştır. Ancak iki ülke arasında ilişkiler istenilen seviyeye bir türlü getirilememiştir. İki ülkenin siyasal rejim farklılığı, izledikleri bölgesel politikalar ve küresel konumdaki farkları ilişkilerin gelişmesini sınırlamıştır. Türkiye'nin bölgedeki en önemli problemi kürt sorunu ve dolayısıyla Irak, Tahran'ın ise ABD olmuştur. Her iki ülke de bu öncelikli sorunların çözümünde birbirlerine ihtiyaç duymuşlardır. İran, ABD'nin politikaları karşısında Türkiye'nin tarafsız davranmasından bile faydalanırken,

³⁴³ TAN, Mehmet, ALİYEV AKBULUT Pelin, “2002 Sonrası Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Kahramanmaraş, 1-2 Ekim 2012, s. 106

Kuzey Irak konusunda İran Türkiye'nin lehine hiçbir şey yapmamıştır. Bu durumdan avantajlı çıkan İran'dır.

Türkiye'nin sorunların diplomasi ile çözümlenme yaklaşımı olayların sıcak çatışma ve savaş boyutuna ulaştığı süreçteki en yakın örnek olarak değerlendirebilecek olan Irak'ta, bugün hala ülkede iç barış ve refaha tam anlamıyla ulaşılammış olduğu dikkate alındığında büyük bir haklılık payına sahiptir. Bölgede bu ortamı değerlendiren çeşitli örgütlerin hâkimiyeti devam etmekte ve her gün bir terör olayı yaşanması doğal görülmektedir.

3.3.3. İran'ın Nükleer Programının Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

Nükleer gücün enerji ihtiyacı yerine nükleer silahlanma için kullanılması sadece Orta Doğu ülkelerini değil tüm dünyayı endişelendirmektedir. 1968'de imzalanıp 1970'de yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması, bu doğrultuda nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlamaya yöneliktir. Bu anlaşmayı Türkiye ve İran da imzalamış ve onaylamıştır.

Zaten hassas dengelere sahip olan bu coğrafyada tüm dünyada olduğu gibi nükleer silahlanmanın bölgesel barış ve istikrara olumsuz etki edeceği açıktır. Bu durumun bölgedeki enerji kaynaklarının güvenliğini de tehdit edeceği düşünülmelidir. Nükleer silahlanma tehdidi ile meydana gelebilecek çatışma ve benzer hadiselerin oluşması sonucunda sadece bölge üzerinde bir yıkıcı etki oluşmakla kalmayacak, küresel boyutta da ciddi anlamda bir yıkıcı etki de mutlaka yaşanacaktır. Bu yaklaşım doğrultusunda Türkiye, herhangi bir ülkedeki nükleer teknolojinin yalnız barışçıl amaçlarla kullanılması koşulu ile destek verilebileceğini göstermiştir. AKP'nin, ülkeler arasında fark gözetmeksizin nükleer silahlara karşı yürüttüğü bu barışçıl politikayı sürdürürken nükleer silahlanmayı da dünyanın neresinde olursa olsun asla istemediğini mümkün olan her siyasi, ekonomik platformda dile getirerek tavrını ciddi bir şekilde belirtmiştir³⁴⁴.

³⁴⁴TAN, ALİYEV, a.g.m. s.107

Bu tavır İran'ın nükleer silah edinme çabası olduğuna dair şüphelerin tetiklediği İran nükleer krizi olarak da adlandırabileceğimiz durum için de geçerlidir. İran'ın nükleer programı sebebiyle yaşanan bu sorunun özü, Tahran hükümetinin İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini ve bazı nükleer tesislerini BM'e bağlı UAEA(Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)na bildirmek istememesinden ve sonuç olarak da güvenlik denetimlerinden kaçırmasından kaynaklanmıştır.

Aslında İran'ın nükleer enerji ile ilgilenmesi Şah Muhammed Rıza döneminde öğrencilerin Almanya, İngiltere ve ABD'ye eğitim için gönderilmesi ile başlamıştır. Hatta bir alman firması ile Buşehr kentinde iki su basınçlı nükleer enerji reaktörü ve bir Fransız firması ile Bandar-e Abbas kentinde iki reaktör için anlaşma yapılmış ve inşaatlar başlamıştır.³⁴⁵ 1973 sonrası kurulan OPEC(Organization of Petroleum Exporting Countries; Petrol İhraç Eden Ülkeler) sayesinde petrol fiyatlarının katlanması ile ortaya çıkan refah, Şah'ın gelecek yirmi yılda İran'a 23 nükleer santral ve 20.000 megavattlık nükleer enerji elde etme hedefini pekiştirmiştir. Hatta bu firmalarla uranyum zenginleştirme konusunda da ortaklık anlaşmaları imzalanmıştır.³⁴⁶ ABD bu dönemde hem reaktör kurulması için hem de nükleer yakıttan plütonyum ayırıştırma işletmeler kurulması için İran'la anlaşmalar imzalamaktan çekinmemiştir ki plütonyum nükleer silahların ana malzemesi durumundadır. Bunda şaşılacak bir şey yoktur çünkü 1970'li yıllarda İran, ABD'nin Mısır ve İsrail ile birlikte Orta Doğu'daki en güvenilir müttefikidir, dolayısıyla nükleer teknolojiyi geliştirmesinde ABD için o dönemin şartları açısından problem yoktur.

Humeyni'nin iktidara gelmesi arkasından İran-İrak savaşının başlaması ile nükleer reaktör inşaatları durmuş, İran yönetiminin İsrail'e yönelik tehditleri yüzünden ABD'nin telkinleriyle Almanya ve Fransa reaktör inşaatlarından vazgeçmiştir. Bundan sonra İran, Kuzey Kore Çin ve Pakistan gibi nükleer teknolojisi olan diğer ülkelere yönelmiştir. Rusya'nın Irak'la yapılan savaşta zarar gören ve yarım kalan Buşehr'deki reaktörü yeniden yapma teklifini İran kabul etmiş; Rusya ile Ocak 1995'te nükleer

³⁴⁵ EKİNCİ, Arzu Celalifer, **İran Nükleer Krizi**, Usak Yayınları, Ankara, 2009,s.33

³⁴⁶ ERDOĞDU, Hikmet, "İran'ın Nükleer Stratejisi ve Türkiye'ye Etkileri", **Arap Baharında Son Durak:İran**, (Ed.) Haktan BİRSEL, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss.46-48

enerji alanında bir anlaşma yapmıştır. Rusya hem yarım kalan inşaatı sıfırdan yapmayı taahhüt etmiş, hem de İranlı bilim adamları ve öğrencilerini eğitmiştir.³⁴⁷ Ancak uluslararası tepkiler yüzünden santralin yapımı gecikmiş, ilk elektrik üretimi ancak 2011’de sağlanabilmiştir.

İran’ın petrol zengini bir ülke olmasına karşın nükleer enerjiye bu şekilde yönelmesinin çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle İran nükleer teknolojiye sahip bir ülke olmanın prestiji ve saygınlığına sahip olarak uluslararası toplumda bir yer edinmek istemektedir. Dünyada halen birçok ülkenin elinde nükleer silah bulunmasının bu teknolojiye sahip olmayan ülkeler için bir güvensiz ortam oluşturduğuna inanmıştır. İran, yanı başında nükleer silah bulunan Pakistan gibi komşular ve ABD’nin nükleer füzeleri konuşlandığı ülkeler ile çevrelenmiş coğrafi konumunda kendince nükleer silahların caydırıcılığından faydalanmak istemektedir.³⁴⁸ Kendilerine göre siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak daha düşük düzeyde gördüğü Pakistan’ın askeri güç olarak daha ileride olması İran halkının ulusal onurlarını incitmektedir. Ayrıca nükleer güce sahip bir ülke olmanın ileride oluşabilecek uluslararası krizlerde ellerini güçlendireceğini varsaymaktadırlar.³⁴⁹ Genel kanaatin aksine Musevi düşmanlığı ve İsrail’in varlığını inkâr ettiği nükleer güce misilleme ve tehdit olasılığından çok İran bulunduğu bölgenin tehlikeli yapısı dolayısıyla olası bir askeri müdahaleye karşı caydırıcılığı sebebiyle nükleer silah kapasitesini geliştirmeye çalışmaktadır. Irak savaşı sırasında Saddam Hüseyin tarafından kullanılan kimyasal silahlar ve doğusunda nükleer silaha sahip bir Sünni Pakistan’ın varlığı, İran’ı İsrail’den daha fazla endişelendirmiştir. Kimyasal silahlara sahip olduğu varsayılan Irak, 21 günde ABD tarafından işgal edilmiş olmasına karşın nükleer silah denemeleri yapmaktan vazgeçmeyen Kuzey Kore’ye karşı askeri bir müdahaleye kimse niyetlenmemektedir. Üstelik stratejik müttefikleri olmayan

³⁴⁷ TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi, **ABD’nin Küreselleşme Politikaları**, 1. Bs., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ağustos 2006., s.92

³⁴⁸ YILMAZ,ŞAHİN, a.g.e., s.212-214

³⁴⁹ BRZEZINSKI, a.g.e., s.42-43

ve bölgede ABD ile bağlantılı devletlerle sarılmış yalnız bir İran'ın kendi kaynaklarına güvenmek dışında fazla bir seçeneği de yoktur.³⁵⁰

İran'ın devrim sonrasında Amerikan karşıtı politikalar izlemesi, uluslararası alanda yalnız kalmasına sebep olmuştur. Bunun yanında ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırıları arkasında saldırının arkasında İran'ın olduğuna yönelik ABD'nin suçlamaları ve Irak'ta bulunan Amerikan asker gücü sayesinde ABD'nin doğu ve batı ekseninde İran'ı kuşatmış olması, İran'da güvenlik endişesi yaratmıştır. İran'ın, sınır komşusu olan Türkiye ile de güvenlik endişeleri yaşamak istememesi sonucu Türkiye ile aralarındaki ilişkilerde arayış düzeltmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu sebeple de nükleer krizde Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymuştur.

“İran nükleer krizi” şeklinde adlandırılacak bu olayın başlangıcı ise 14 Ağustos 2002 'de İran'ın Ulusal Direniş Konseyi ve Halkın Mücahitleri Örgütü'nün eski bir üyesi, ABD'de bir konferans sırasında İran'ın iki gizli nükleer projesini açıklamıştır. Uzun süredir İran'ı nükleer silah üretmekle suçlayan ABD, bu açıklamayı bir kanıt olarak dünyaya sunmuş ve İran nükleer krizi başlamıştır. ABD'nin Irak gibi İran'a da müdahale edeceğinden korkan üç Avrupa ülkesi ise duruma el koymuştur.³⁵¹ EU3 olarak adlandırılan Avrupa'nın üç büyük ve nükleer teknolojiye sahip ülkesi İngiltere, Fransa ve Almanya'nın 2005 ağustosunda bazı uranyum zenginleştirme çalışmalarından vazgeçmesi karşılığında ekonomik ve güvenlikle ilgili işbirliği tekliflerini İran geri çevirmiştir. İran, üzerindeki telkinlere ve baskılara rağmen uranyum zenginleştirme çabalarına devam etmiştir. UAEA'nın raporlarını dikkate almamış, 2005'te Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesislerini yabancı yatırımcıların katılımına izin veren anlaşmayı onaylamış ancak 2006 da daha önce gönüllü olarak durdurduğu araştırma geliştirme faaliyetlerine yeniden başlama kararı almıştır. Uranyum zenginleştirmede, eğer ülkeler uranyum cevherinde % 0.72 oranında bulunan uranyum 235 izotopunu yüzde 90'ın üzerinde zenginleştirirlerse bir nükleer patlayıcı

³⁵⁰ TAKEYH, a.g.e., s.168-172

³⁵¹ EKİNCİ, a.g.e., s.42-43

yapabilecek seviyeye ulaşabildiklerinden bu işlem kritik ve hassas bir teknoloji olarak kabul edilmektedir.³⁵²

Bu noktada uluslararası toplum İran'ın nükleer çalışmalarını durdurmasını talep etmiş ancak İran bu talepleri önemsememiştir. Uluslararası toplumdan kendisine yapılan baskılar sonucu BM Güvenlik Konseyi İran için bir takım yaptırımlar kararlaştırmak durumunda kalmıştır.³⁵³ BM Güvenlik Konseyi İran'a ekonomik yaptırım içeren kararlara İran'ın tepkisi uranyum zenginleştirme faaliyetlerine daha hızlı devam etmek şeklinde olmuştur. Nükleer çalışmalarında İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmaları yaptığı ve bunun da nükleer silah için gerekli şartları sağladığı belirtilerek bu çalışmaların tehlike yaratabileceği ifade edilmiştir. Krizin derinleştiği bu noktada İran'a karşı askeri yaptırımlar gündeme gelirken Türkiye, İran'a düzenlenecek herhangi bir askeri müdahaleye karşı çıkmış ve bu durumun çözülebilmesi için diplomatik yöntemler de kullanılabileceğini savunmuştur. Askeri yöntemlerin kullanıldığı bir müdahalede ile işin içerisinden çıkılmayan ve sorunları daha çok büyüten bir durum oluşabileceğinin üzerinde ısrarla durmuştur. AKP iktidarının bu dönemde İran'ın nükleer programına yönelik olarak hassas, dengeli ve gerçekçi bir siyaset izlemesi zorunlu olmuştur. İran ile Türkiye arasındaki askeri açıdan savunulması güç ve uzun bir sınır çizgisi bulunmasına rağmen Türk ordusu hem sınır güvenliğini hem de İran sınırından gelebilecek saldırıları bertaraf edebilecek güçtedir. Ancak İran'ın nükleer silahlara sahip olması Türkiye-İran askeri dengesinde bundan önce Türkiye tarafında olan durumu İran lehine değiştirebilecektir.³⁵⁴

AKP iktidarı İran nükleer krizinin barışçı yöntemlerle çözümünü savunmuştur. Bu sebeple 2007'de İran'ın, Avrupa Birliği ile tekrar müzakere sürecinde başlama ve Türkiye'nin de bu süreçte arabulucu rolü üstlenmesi isteğini AKP iktidarı olumlu karşılamıştır. Türkiye'nin bu krizden olumsuz olarak etkilenecek ülkelerin başında

³⁵² UDUM, Şebnem, “Türkiye'nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti”, Ortadoğu Analiz Cilt:4 Sayı:43, Ankara, Temmuz 2012, s.99

³⁵³ Bkz: United Nations Security Council Resolution 1696, 1737, 1747, 1803 &1929

³⁵⁴ TURAN, Kemal, “İran Nükleer Krizinde Bıçak Sirtında Siyaset”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı:07, 2008, ss: 39-53

geleceği ve Türkiye'nin daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği çeşitli platformlarda dile getirilmiştir. Üstelik Türkiye'nin her iki tarafın da rahatlıkla diyalog kurabileceği bir ülke olarak görülmesi de Türkiye'nin avantajlarından birisidir. AKP, 2008 yılında istenirse arabuluculuk yapma teklifini sunduğunda hem İran ve hem de ABD, Türkiye'yi karşılıklı olarak mesajlarını iletebilecekleri uygun bir platform olarak değerlendirmişlerdir. Neticede Türkiye hem İran'ın komşusu, hem de ABD'nin NATO'da önemli bir müttefikidir.³⁵⁵ Ancak Türkiye'nin bu girişimleri nükleer krizin çözümünde 2009 yılına kadar krizin barışçı yoldan çözülmesine yetmemiştir. 2009'da ABD başkanlığına Barack Obama'nın seçilmesi ile İran'a karşı ABD yönetimi daha yumuşak bir tavır takınmıştır. Obama, İran'la düşmanlık değil işbirliği kurmak konusunda hevesli olduklarını belirtmiştir. Ancak bu durum ABD'nin Orta doğu petrollerinin güvenli şekilde batıya sevki ve İsrail'in güvenliği konularındaki geleneksel politikalarından taviz vereceği anlamına da gelmemektedir.³⁵⁶

Ekim 2009'da UAEK tarafından teklif edilen, İran'a nükleer enerji için gereken uranyumun başka ülkelere temin edilerek İran'ın zenginleştirilmiş uranyumunu bir başka ülkede saklamasını öngören takas anlaşmasını İran önce reddetmiş daha sonra da kabul etmiştir. Bu aşamada devreye Türkiye ve Brezilya'nın girmesiyle Mayıs 2010'a kadar süren bir diplomasi trafiği başlamıştır. Bu tarihte İran ile Viyana grubu olarak adlandırılan ABD, Rusya, Fransa ve UAEK arasında uranyum takasını öngören anlaşma yapılması üç devletin dışişleri bakanları tarafından bir bildirge imzalanmıştır.³⁵⁷ Yapılacak anlaşma ile nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasını taraflar teyit edecek ve İran, düşük oranda zenginleştirilmiş 1200 kg uranyumu Türkiye'ye emanet bırakacaktır.

Ancak bu bildirge ile İran nükleer krizine yol açan sorunların çözülmediğini ve İran'ın yaptırımlardan kurtulmak için yaptığı bir manevra olduğuna inanan Viyana

³⁵⁵ EKİNCİ, a.g.e., s.126,161

³⁵⁶ OKTAV, a.g.e., s.54-55

³⁵⁷ Üç ülke: Manucher Mottaki İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, Ahmet Davutoğlu Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ve Celso Amorim Brezilya Federatif Cumhuriyeti Dış İlişkiler Bakanı. Anlaşmanın tam metni için bkz: http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa eriş.Tar:04.03.2016

grubu tarafından benimsenmemiş; Rusya, Çin, ABD, İngiltere ve Fransa'dan oluşan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ile Almanya'dan oluşan P5+1 grubu yeni bir yaptırım taslağı hazırlamıştır.³⁵⁸ Türkiye ve Brezilya'nın olumsuz ve Lübnan'ın çekimser oy kullandığı toplantıda 12 olumlu oyla İran'a yeni ve daha kapsamlı yaptırımların uygulanmasını öngören kararı kabul etmiştir. Türkiye'nin ABD ve Batılı devletlerin görüşlerinin aksine davrandığı bu olayın ardından bir başka olumsuz gelişme ise Türkiye'nin İran'a benzin satışı konusunda yaşanmıştır. Türkiye, yani, TÜPRAŞ(Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi), ABD'nin İran'a yönelik tek taraflı yaptırımları uyarınca İran'a benzin satışına ilişkin sözleşmeleri iptal etmiş ve İran'a benzin satışını durdurmuştur. Petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından çok zengin olan İran'da bu ürünlerin tüketime verilmesini sağlayacak rafineri kapasitesi bulunmamaktadır.³⁵⁹

2010 yılında ABD uzmanları ile Türkiye'den BDDK(Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası ve Türk Özel Sektörü ileri gelenleri arasında yapılan toplantılarda, Türkiye'nin özellikle İran ile enerji alışverişini sürdürmesi durumunda ABD ile olan ilişkilerinde kara listeye alınacağı açıkça belirtilmiştir. Bu görüşmelerde Türkiye'nin doğalgazda sadece Rusya'ya bağlı olmaması için İran'dan yılda 10 milyar metreküp doğal gaz almasına karar verilmiştir. Bu durum sadece Türkiye için değil ABD'nin ekonomik yaptırımlarına katlanmak zorunda olan birçok ülke için geçerlidir.

Bu tarihten sonra ise ABD, İran'a karşı olan yaptırımlarda son derece denetleyici olmaya başlamıştır. Bizzat ABD Başkanının emriyle ülke içinde İran merkez bankası ve diğer İran bankaları aracılığıyla yapılan para aklama hareketleri ve diğer finansal etkinlikler, uluslararası mali sistemde riskli ve kabul edilemez risk taşıdığı gerekçesi ile engellenmiş, İran hükümeti ve İran finans kurumlarının mülk ve kazanımları bloke

³⁵⁸ OKTAV, a.g.e. s.58-61

³⁵⁹ "Tüpraş da İran ile iş yapmayacak" haberler.com 30.09.2010<http://www.haberler.com/tupras-da-iran-ile-is-yapmayacak-2261101-haberi/> Eriş.Tar:02.07.2016

edilmiştir.³⁶⁰ Ülke dışında da İran ile parasal ilişkiler içinde olan ülke ve kurumlar sıkı bir gözetime alınmıştır. ABD uzmanları önce bankalarla bir araya gelerek İran ile ticari ilişkilerin sınırlandırılması yönünde zorlamışlar, hem hükümete hem de finans çevrelerine İran ile ticari ilişkiler arttıkça İran'ın bu ticari ilişkileri ve bununla bağlantılı finansal bağlantıları suiistimal edeceğini açıkça belirtmişlerdir. Bunun da anlamı Türkiye'nin İran'a karşı ekonomik ilişkilerde mesafeli durması demektir. Böylece füze kalkanından sonra bu sefer de İran ile Türkiye arasına ekonomik yaptırımlar girmiştir.

2013 yılındaki bilgilere göre ise İran'daki uranyum zenginleştirmelerinde bu konudaki kritik eşik olan yüzde 20 civarına ulaşılmış durumdadır.³⁶¹ İran'ın elinde bulunduğu tahmin edilen düşük zenginleştirilmiş uranyumun miktarı düşünülürse İran'ın aylar hatta haftalar içinde nükleer bir bomba yapacak seviyeye gelebileceğini öngörülmüştür. Ancak bu bombanın güvenilir bir savaş başlığı taşıyan uygun bir füze ile kullanılabilmesi için İran'ın daha yıllarca test çalışmaları yapması gerektiği de öngörülmüştür.³⁶²

Bu noktada Türkiye, sorunun kendi dış politikası esasları çerçevesinde barışçıl yöntemlerle çözümünü konusunda aktif rol oynamaya gayret etmiştir. Türkiye, nükleer silaha sahip olmayan, nükleer silahsızlanma ilkesini savunan ve bu konuda uygulanmakta olan uluslararası rejime de bağlı bir ülkedir. Türkiye'nin nükleer silahlanma konusundaki caydırıcılık siyasetinin temelinde ise NATO üyesi olması ve NATO ittifakı bulunmaktadır. Türkiye'nin bu meseleye siyasi olarak yaklaşımında nükleer silahların yayılması sorununun çok taraflı olarak idare edilmesi gerektiğini düşünmesidir. Bu sebeple Türkiye bu meseledeki sistemin içinde kalmayı tercih etmiş ve meselenin çözümündeki mekanizmalardan faydalanmayı öngörmüştür. Türkiye'nin bu siyasetinin açıklaması da, nükleer silah peşinde olan, elde etmese bile buna niyeti varmış gibi görünen bir devlet damgası taşımak istememesi ve bu durumun Türkiye gibi

³⁶⁰ Presidential Documents, Federal Register Vol. 77, No. 26, Wednesday, The White House, Washington DC, U.S.A., February 8, 2012, s.6659-6662

³⁶¹ ALBRIGHT, David; WALROND, Christina, "Iranian Production of 19.75 Percent Enriched Uranium: Beyond Its Realistic Needs," Institute for Science and International Security Report, June 15, 2012, s.7,8

³⁶² <http://news.stanford.edu/news/2014/february/iran-nuclear-energy-021114.html>. Eriş.Tar: 15.01.2015

barışçıl bir ülke için altından kalkılamaz bir siyasi ve ekonomik yük anlamına geleceğinin farkında olmasıdır. Üstelik Türkiye, Atatürk döneminden itibaren barışçılık politikasına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu sebeplere bağlı olarak Türkiye, İran nükleer sorununun diplomasiyle aşılması gerektiği konusunda ısrarcı davranmıştır.

Ayrıca AKP, barışçılık yanında Türk dış politikasının esaslarından birisi olan ve diğer devletlerin iç işlerine karışmama siyasetini İran'ın nükleer meselesinde de öne çıkarmıştır. Bu siyaset ile bir yandan uluslararası toplum İran'dan tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını isterken ve bu yönde yaptırımlar planlarken, AKP hükümeti, Tahran hükümetinin uranyum zenginleştirme ve barışçıl amaçlarla nükleer teknolojiyi kullanma hakkına saygı göstermiştir. Türkiye kendisi de nükleer enerji üretim projeleri olan bir ülkedir ve bu siyasetinin arkasında bu gerçeği unutmamıştır³⁶³. Ayrıca, hem İran hem de AKP hükümeti enerji geleceklere için nükleer enerjiyi ülkelerinin ve ilerlemelerinin kritik bir unsuru olarak görmektedirler. Her iki ülkenin de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasının dördüncü maddesine³⁶⁴ bakış açıları aynıdır. Dolayısı ile AKP'nin gözünde Batılı ülkeler nükleer politikalar konusunda ayrımcılık yapmaktadır. Buna en çarpıcı örnek ise, Başbakan Erdoğan'ın İran'ın nükleer zenginleştirme hakkını savunması ve İran'ın silah deneyleri olduğu iddialarını yüksek sesle dile getirmelerine karşı İsrail'in nükleer silah programına karşı sessiz kalmasının ikiyüzlü davranış olarak algılandığını uluslararası platformlarda dile getirmesidir.³⁶⁵ Türkiye'nin İran'a enerji yatırımı yapması ve İran'ın doğal gazını Nabucco hattına bağlama kararı alması, bölgede izole edildiği bir dönemde İran'a bir çıkış noktası sağlayacak bir girişim olmuştur.³⁶⁶

Türkiye'nin İran'ın nükleer çalışmalarına karşı gösterdiği tutumunda savunduğu esas, herhangi bir ülkenin barışçıl amaçlar için nükleer güç geliştirme çalışması içinde

³⁶³ UDUM, a.g.m., s.102-104,

³⁶⁴ İlgili maddenin 1.fikrasına göre “Bu Andlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ...Andlaşmaya Taraf olan bütün Devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilmesi ile ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır.”

³⁶⁵ STEIN, Aaron, “Türkiye ve İran'ın Karmaşık İlişkileri, EDAM Tartışma Kâğıdı, 2012/3, s.2-3

³⁶⁶ ERDOĞAN, Hikmet, **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna, İran**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Haziran,2008 s. 725-726

olabileceği ancak nükleer silahlanma çabasına girmemesi gerektiğidir. Aslında İran'ın nükleer silahlanmaya gitme olasılığı ve bu amacını bilimsel amaçlı nükleer güç geliştirme maskesi arkasında gizleme ihtimali uluslararası platformda ülkelerin hükümetleri tarafından en çok endişe uyandıran durum olarak değerlendirilmektedir. Nükleer silahlanma olasılığının gerçek olması durumunda ise dünya için hem çevresel hem de askeri anlamda yıkıcı etkilerinin olabileceği her ülke tarafından kesinlikle bilinmektedir.

Tüm bu sebeplerle Türkiye, bütün bölgesel krizlerde olduğu gibi sorunların çözümünde kuvvet ve zor kullanmak ya da bu olayda olduğu gibi İran'ı tamamen dışlamak yerine sorunları diplomasi yöntemleriyle çözmeye, barış içinde bir arada yaşama ve bölgesel istikrar önem veren bir politika izlemeye çalışmıştır. Uluslar arası hukuka uyulması ve içişlerine karışmama prensibine bağlı kalmış ve ABD ile İran arasında nükleer faaliyet konusunda fark görmemiştir. ABD'den farklı olarak askeri diplomatik veya ekonomik yaptırımlar yerine İran'a uluslararası örgütlerle işbirliği yapma ve şeffaf olma tavsiyesinde bulunmuştur. Türkiye açısından bölgede ABD'nin askeri müdahaleler ile bölgede istikrarı bozması ile İran'ın nükleer güç ile istikrarı tehdit etmesi aynı kapıya çıkmaktadır.³⁶⁷

Bunun yanında Türkiye, İran'ın nükleer silah elde etmesine kesinlikle karşıdır. Bir NATO üyesi olmasından dolayı güvencede olduğu varsayılsa bile nükleer güce sahip bir İran bölgede büyük istikrarsızlığa sebep olabilecektir.³⁶⁸ Irak savaşı sonrası ortaya çıkan “Şii Kuşağı” faktörü de dikkate alındığında bölgede İran saldırgan bir kimliğe bürünecektir. Bu durumu Türkiye'nin kabullenmesi olası değildir. İran'ın nükleer silah elde etmesini engellemek için yapılacak müdahalelerin Türkiye'nin yararına olacağı açıktır. Ancak Türkiye, böyle bir müdahalede ABD'nin yanında yer alması veya buna doğrudan destek olmasının, Türkiye'ye karşı olası terör hareketlerini

³⁶⁷ YILMAZ,ŞAHİN, .a.g.e., ss.268-271

³⁶⁸ ERDOĞAN, a.g.e., s.719

tetikleyebileceğini, bölgede kültürel, dini, sosyal, politik yaralar açabileceğini düşünmüştür.³⁶⁹

İran'ın nükleer krizinde İsrail ve ABD, sorunun askeri müdahale ile çözülmesi seçeneğine daha yakın dururken başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri ve Batılı ülkeler, askeri müdahale seçeneğinin son derece olumsuz sonuçları doğuracağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden de mesele üzerinde yürütülen diplomasi sürecinin devamını desteklemektedirler. ABD'de Obama'nın 2009'da başkan olması ile sorunun barışçı yöntemlerle çözülme sürecine girilmiştir. Sorunun en önemli tarafları olarak görülen İran ve ABD de işbaşında olan yönetimlerin yapıcı ve olumlu yaklaşımı süreci kolaylaştırmıştır.

Netice olarak AKP'nin de siyaseti olan sorunun barışçı yoldan çözümü sağlanmıştır. 2015 yılının haziran ayında Avusturya'nın başkenti Viyana'da bir araya gelen taraflar (İran ve 5+1 diye bilinen ülkeler: İran ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri ABD, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa ve İngiltere + Almanya) bir anlaşmaya vardıklarını açıklamışlardır. Taraflar, bir basın açıklaması ile duyurdukları "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" (KOEP) üzerinde anlaşmaya vardıklarını bildirmiş ama herhangi bir metin imzalamamıştır.³⁷⁰ İran ve ilgili ülkeler arasındaki anlaşma biraz gecikmeli de olsa Temmuz 2015 te Viyana 'da imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre İran'a yaptırım uygulanmasına olanak sağlayan yedi BM Güvenlik konseyi kararı kaldırılacak ancak silah ambargosu 5, füze ambargosu 8 yıl daha yürürlükte kalacaktır. Uranyum zenginleştirme oranı 15 yıl boyunca yüzde 3.67'yi geçmeyecek; bu süre içinde İran yeni bir ağır su reaktörü inşa etmeyecektir. Bunun karşılığında BM'in İran'a uyguladığı ambargo kalkacaktır. AB ülkeleri, bankacılık, sigorta ve ticarete ilişkin yaptırımları kaldırırken ABD sadece bankacılık ve Amerikalı olmayan şirketlerin İran ile iş yapmasına uyguladığı ambargoyu kaldıracak. Taraf ülkeler anlaşmanın gerçekleşme düzeyini yılda en az iki defa bakanlar düzeyinde

³⁶⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s. 727

³⁷⁰ <http://www.irma.ir/en/News/81804426/> Eriş.Tar: 28.09.2015

toplanıp gözden geçireceklerdir.³⁷¹ Anlaşmayı Suriye ve Türkiye tarihi bir olay ve bölgeye barış ve istikrar getirecek önemli bir adım olarak nitelerken İsrail “tarihi bir hata” olarak nitelendirmiş ve bu anlaşmanın İran’ın daha saldırgan olmasına fırsat tanıyacağını savunmuştur.

Türkiye, İran’ın nükleer silaha sahip bir ülke olarak bölgede askeri açılarından güçlü bir konuma sahip olmasını ve hem bölge hem de dünya için tehlikeli bir güç haline gelmesini istemediği gibi İran’a bu yönde yaptırım uygulanması neticesi uğrayacağı ekonomik zararlardan da kaygı duymaktaydı. Bu bakımdan sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi; İran’la Batı arasında denge politikası sürdürmekte zorlanan Türkiye’nin her bakımdan arzu ettiği ve desteklediği bir durum olmuştur. Üstelik İran’la anlaşma sağlanması bu ülkenin Batı ile aynı değerleri paylaşacağı ve ABD ile daha sıkı ilişkiler kuracağı anlamı çıkarılmamalıdır. İran’ın ekonomik durumunu düzeltse dahi bölgede Suriye ve Arap ülkeleri ile ilişkilerinde radikal değişikliklere gitmedikçe başat bir güç olması zordur.³⁷² Öte yandan sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesi, kriz süresince bu yöntemi savunan ve çözüm için aktif bir politika izleyen AKP için bir başarı olmuştur.

3.3.4. Arap Baharının Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

“Arap Baharı”, 2010 yılının sonunda Tunuslu bir seyyar satıcının kendini yakmaya kalkması ve halkın bu olay sebebiyle ayaklanması ile başlayan; akabinde Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yayılan halk ayaklanmalarının genel adıdır. Arap Baharı, Tunus, Mısır ve Libya’da hükümetin devrilmesine, Suriye ve Libya’da iç savaşa hatta Libya’da uluslararası müdahaleye; Cezayir, Fas, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi ülkelerde de küçük çapta da olsa liberal reformlar yapılmasına neden olmuştur. En önemli nedenleri ekonomik sıkıntılar, işsizlik, halkların demokrasi talepleridir. Ülke

³⁷¹<http://www.theguardian.com/world/2015/jul/14/iran-nuclear-programme-world-powers-historic-deal-lift-sanctions> Eriş.Tar: 20.12.2015

³⁷² ÜLGEN, Sinan-KİBAROĞLU, Mustafa-ERGÜN, Doruk, “Ankara Neden İran ile İmzalanan Anlaşmayı Memnuniyetle Karşılmalı”, EDAM Tartışma Kâğıdı, 2015/3, s.3

yönetimlerinin yozlaşmış olması ve halka ülke yönetiminde söz hakkı tanımaması da diğer önemli nedenlerdir.³⁷³

2010 yılında Tunus'ta gösteriler başladığında, İran da Türkiye gibi olaylara hazırlıksız yakalanmıştır. Olayların hangi boyuta ulaşacağını ve bu olayların bölgedeki ülkeleri ne kadar etkileyeceğini öngörememiştir. İran'daki hükümeti temsil eden yetkililerinin bakış açısına göre olaylar Batı destekli diktatörlere karşı Müslüman halkların tepkisinin bir sonucudur ve bu yönüyle de İran'daki devrim ile benzer özelliklere sahiptir.³⁷⁴ Ancak İran bu söylemini Tunus ve Mısır'daki İslami partilerin İran devrimi ile herhangi bir bağlarının olmadığını belirtmeleri üzerine değiştirmek zorunda kalmış ve bu olayları "İslami bir uyanış" olarak nitelmiştir.

Tunus'ta devlet başkanı Binali 'nin devrilmesi ve İran'ın kendine yakın bulunduğu İslamcı Ennahda Partisinin seçimleri kazanmış olmasını İran olumlu karşılamıştır. İlişkileri sıkı olmasa da en azından iki ülke arasında sorun yoktu. Ancak bu yönetim değişikliğini İran iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi için bir fırsat olarak görmüş ve kullanmıştır. Bunun, İran'ın yalnızlığından kurtulmak dışında İran'a büyük bir faydası olması söz konusu değildir. Zira Tunus, siyasi ve ekonomik olarak sıkı ilişkiler içinde olduğu ABD, Avrupa ülkeleri ve Türkiye ile sıkıntı yaşamamak için İran'la daha geniş boyutlu ilişki kurmaya hevesli değildir.

İran yönetimi Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden de memnuniyet duymuştur. Mısır ile İran'ın, İslam devriminden bu yana ilişkileri kesilmiş ve Hüsnü Mübarek'in düşmesine kadar da herhangi bir ilişki kurma teşebbüsü olmamıştır. Mısır'ın, 2011 Şubatında iki İran savaş gemisinin Süveyş kanalından geçişine izin vermesini İran, yakınlaşmak için bir iyi niyet gösterisi olarak algılamıştır. Ancak, İran'ın hevesi boşa çıkmıştır. Mısır, Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi Arap ülkeleri ile olan yakın ilişkilerinden ötürü İran'la yakınlaşma konusuna temkinli yaklaşmıştır.³⁷⁵

³⁷³ GÖÇER, ÇINAR, a.g.m., ss.51-54

³⁷⁴ UYGUR a.g.m., s.11

³⁷⁵ DJALILI, KELLNER, a.g.e., ss.24-28

Libya’da yaşananlar karşısında Batı’nın askeri müdahalede bulunması İran’da sınırlı bir tepki ile karşılanmıştır. NATO’nun insani yardım gerekçesi ile Libya da yardımda bulunmasına karşı çıkmakla birlikte İran, içten içe Kaddafi’nin devrilmesini istemiştir.³⁷⁶ İran, Libya ve Mısır gibi bölge ülkelerindeki halk ayaklanmalarını hala bir “İslami uyanış” hareketi olarak görmekteydi. İsyan dalgası Bahreyn’e ulaştığında bile bunu kendi İslam devriminin bir yansıması olarak görmüş ve desteklemiştir. Yaşanan zincirleme devrim sürecindeki ülkelerle önceleri diplomatik yöntemlerle ilişki kuran İran, bölgedeki etkinliğini kanıtlamak amacı ile harekete geçmiştir

Ne zamanki olay Suriye’ye intikal etmiş; İran, tutumunu değiştirmiştir. Zira Suriye krizi ile İran’ın bölgedeki Şii kimliği üzerinden yürüttüğü imajı oldukça zarar görmüştür. İran, Suriye krizini Batı’nın bir oyunu olarak değerlendirmiştir. İran’ın Arap ülkelerinde yaşanan olaylara yabancı müdahalesindeki tepkisi aynı sürecin Suriye’de de tekrarlanabileceğinden kaynaklanmaktadır. İran yönetimi, Suriye’deki olayların diğer Arap ülkelerindeki olaylardan farklı olduğunu belirtmiş ve Suriye yönetimine muhaliflere karşı destek vermiştir. Bunu şaşkıncı bir yanı yoktur çünkü İran İslam devriminden bu yana İran ile Suriye iyi ilişkiler içinde olmuştur. Suriye, İran İslam devrimini ilk tanıyan ve destekleyen ülkedir. Suriye seküler ve milliyetçi yapısına rağmen İran’daki kendi deyimleriyle “İslami uyanışı” olumlu karşılamış ve İran-Suriye ittifakının ilk çekirdeğini İran İslam devrimi oluşturmuştur.³⁷⁷ İran-İrak Savaşı sırasında Suriye, İran’a hem silah ve mühimmat yardımı yapmış hem de Irak’ın petrol ihracatı için kullandığı boru hattını kapatarak İran’a destek olmuştur. Buna rağmen İran, Suriye rejimini sonuna kadar destekleyen katı tutumunu Arap kamuoyunda gördüğü tepki üzerine yumuşatmış, devlet yetkilileri aracılığı ile Suriye’de ciddi reformlara ihtiyaç duyulduğunu ifade etmeye başlamıştır. Ağustos 2011’de Ahmedinejad ” Suriye rejimin halkın isteklerine cevap verme” konusunda İran’ın yardım etmesinden söz etmiştir.³⁷⁸ İran’daki güvenlik bürokrasisi Suriye’deki olayları bir halk hareketi olarak değil sonrasında İran’a yönelik olası bir saldırının öncü hareketleri olarak değerlendirmiştir.

³⁷⁶ ŞEN, Gülriz, “İran ve Arap Baharı, Söylem ve Siyaset”, Ortadoğu Etütleri, Cilt 3,Sayı 2, Ocak 2012, s.106

³⁷⁷ KORKMAZ, a.g.e., s.45-46

³⁷⁸ DJALILI, KELLNER, a.g.e. s.70

Bu yaklaşımı ile İran, Suriye'deki yönetime, yaşanan olaylara karşı politik ve ekonomik olarak her türlü desteği verdiğini açıkça ifade etmektedir. Suriye, İran'ın Arap dünyasına açılan kapısıdır. İran'ın bölgesel güç olma ve Arap-İsrail çatışmasında Hizbullah'ı destekleyerek müdahale etme şansı Suriye aracılığıyla olmuştur.³⁷⁹ Ayrıca İran, Suriye'den sonra Arap baharının kendisine sıçramasından son derece endişe duymaktadır. Bunun içinde sınırları içinden ve sınırlarının ötesinde her türlü önlemi almaya çalışmaktadır. Sahip olduğu karışık demografik yapının, Şii İslami gücünün varlığına rağmen Suriye'deki gibi etnik bir kaos yaratma ihtimali bulunmaktadır. Bunların başında da İran Azeri toplumu ile İran Sünni toplumdur. Bunlar kadar olmasa da kürt topluluklarının da böyle bir gelişmede İran'ın ve Türkiye'nin başını ağrıtaacağı şüphesizdir.³⁸⁰

Arap Baharı sürecindeki değişimler bölge ülkeleri arasında Türkiye'yi de önemli düzeyde etkilemiştir. Bu etki daha çok olumsuz olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu olaylar ve olaylar karşısındaki tutumu ile Türkiye'nin özellikle dış politikada izlemek istediği komşularla sıfır sorun yaklaşımı, Irak, İran ve Suriye ile yaşanan ilişkiler yüzünden yürütülemez hale gelmiştir.

Arap Baharının yaşandığı Mısır ve Tunus'ta Türkiye, olayların başında muhalif hareketlerden yana durmuşken, Libya ve Suriye'de yaşanan olaylarda ise önce ihtiyatlı bir politika izlemiş, sonrasında rejimlerin olayları yatıştırmak ve bir çözüm üretmek yönünde bir reform yapmamasından ve muhalif hareketlere orantısız güç kullanmalarından dolayı safını muhaliflerden yana belirtmiştir.³⁸¹ Tunus'ta işbaşına gelen yeni yönetimin, İslam ile demokrasi ve modernliğin bir arada olabileceğini gösteren bir örnek olarak Türkiye'yi bir model olarak gördüklerini belirtmesi Türkiye'yi çok memnun etmiştir. İki ülke arasında karşılıklı ziyaretlerin sonucu olarak başta ekonomi olmak üzere çeşitli alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır. Mısır'daki olayların başlangıcında sessiz kalan Türkiye, Başbakan Erdoğan'ın 2011 yılındaki kuzey Afrika

³⁷⁹ YAVUZ, Celalettin; ERDURMAZ, Serdar, **Arap Baharı ve Türkiye**, 1.Bs., Berkan Yayınevi, Ankara, 2012, s.245

³⁸⁰ BİRSEL, a.g.e., s.153

³⁸¹ OĞUZLU, a.g.m., s.15-16,

ülkeleri ziyareti sonrası iki ülke arasında ilişkileri geliştirmek adına başta ticaret olmak üzere birçok sözleşme imzalanmıştır.³⁸²

Libya’da halk hareketinin başlamasıyla Türkiye önce Libya’daki kendi vatandaşlarının can güvenliği için girişimlerde bulunmuş ve Libya’nın toprak bütünlüğüne saygı duyacağını açıklayarak Kaddafi yönetimine, halkın taleplerine saygılı olmasını tavsiye edip ilişkilerini devam ettirmiştir. Kaddafi’nin politikalarında herhangi bir değişiklik olmayınca Türkiye, Libya yönetimi ile bağlarını koparmıştır. Libya halkına karşı başta sağlık olmak üzere insani yardımlarda bulunmuştur. Fransa’nın çeşitli ayak oyunlarına rağmen Türkiye sorunu NATO ve BM platformlarına çekerek uluslararası işbirliğine dâhil olmuştur. Türkiye’nin korkusu, Libya’da Kaddafi sonrası oluşacak düzende batılı ülkelerin Libya’nın zenginliklerini istismar etmesidir. Türkiye’nin hedefi ise öncelikle bu ülke ve yeni yönetimle önceden beri gelen ekonomik ve kültürel ilişkilerin devam ettirilmesidir.³⁸³

Tunus ve Mısır’daki rejimlerin değişimi için ortak davranış gösteren Türkiye ve İran, NATO’nun Libya’ya müdahalesi ve özellikle de Suriye konusunda karşı karşıya gelmişlerdir. Arap Baharında uluslararası boyutta en büyük gerilim alanı Suriye krizi olup bugüne kadar kalıcı bir çözüm getirilememiştir. Sürekli çatışma alanı olarak kalan bölgede en uzun sınır komşusu olması ve mültecilerin ilk sığındıkları ülke olması sebebiyle en fazla etkilenen ülkelerden biri Türkiye’dir. Bunun farkında olan Türkiye ülke sınırlarının korunmasına yönelik askeri önlemleri alırken bölgesel bir çatışmanın içine düşmemeye özen göstermektedir.

Kısacası, Arap Baharı Türkiye’yi demokratik değerleri savunmak ile Suriye ve İran gibi uluslararası alanda sorunlu devletlerle iyi ilişkiler sürdürmek arasında çelişkiye düşürmüştür.³⁸⁴ Türkiye’nin her iki ülke ile iyi giden ilişkileri, Arap Baharı sonrasında bozulmuş, Suudi Arabistan ve Katar gibi İran’la sorunlu ülkelerle yakınlaşmak

³⁸² DJALILI,KELLNER, a.g.e.,ss.76-82

³⁸³YAVUZ-ERDURMAZ,a.g.e.,ss.120-124

³⁸⁴ KAYA, Karen, “*Turkey and the Arab Spring*”, Military Review, The Professional Journal Of The U.S. Army, Kansas,U.S.A., July-August 2012, s.30

durumunda kalmıştır. Bu yakınlaşmanın daha çok ekonomik sebeplerle gerçekleşmiştir; Türkiye'nin Suudi Arabistan ve Katar'la yapısal farkları sebebiyle bu yakınlaşmanın çok da genişlemeyeceğini söylemek mümkündür.³⁸⁵

Mısır'da Hüsnü Mübarek'in düşürülmesi ile Türkiye harekete geçmeye karar vermiştir. Ancak bu konuda da kararsızlık içine düşmüştür. Başlangıçta Kaddafi yanlısı davranmış, sonra Trablus ve Bingazi yönetimleri arasında arabulucu rolüne soyunmuştur. Libya'daki sorunun çözümü için dışarıdan Libya'ya karşı bir müdahalenin başarılı olamayacağını dile getirip NATO'nun müdahil olmasına karşı çıkmış ardından Fransa ve İngiltere'yi durdurmak için Libya'ya karşı bir harekâtın NATO komutasında yapılmasını savunmuştur. Daha sonra da Türkiye, hava ve deniz unsurları ile harekâta katılmaya karar vermiştir.

Arap Baharı sırasında yaşanan gelişmeler ABD'nin bölgede sahip olduğu tartışmasız liderlik konumunu da zayıflatmıştır. Ayaklanmaların geleneksel olarak Amerika ile işbirliği yapmakta olan Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde de yaşanması, ABD'nin hem çıkarlarını koruması hem de ayaklanan halkların demokratik taleplerine destek olması arasında politika oluşturmada belirsizliğe düşmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu ülkelerdeki rejimlerin iktidardan ayrılması yanında bunların yerine gelmesi muhtemel unsurların Amerika'ya daha fazla şüphe ile bakacak olmaları da bu belirsizliği pekiştirmiştir. Bu durumun Amerika ile müttefiklik ilişkisi olan Türkiye'yi bölgedeki diğer ülkelerle devam ettirilecek ilişkiler konusunda da zorlayacağı açıktır. Bu ülkelerin başında da Amerika'nın özellikle muhalif olduğu Suriye ve onun bölge üzerindeki farklı çıkarları sebebiyle en büyük destekçileri olan İran ve Rusya gelmektedir.

AKP hükümetinin kurulmasından sonra özellikle Orta Doğu sorunlarında benzer yaklaşım gösteren iki ülke arasında Arap Baharı bir kırılma noktası yaşatmış ve iki ülke bölgede siyasi ve ideolojik olarak çetin bir mücadele içine girmişlerdir. Arap Baharı, Türkiye ve İran arasında var olan görüş ayrılıklarını gün yüzüne çıkaran ve iki ülke

³⁸⁵ KORKMAZ. a.g.e., s.186

arasında öteden beri devam eden rekabeti de açığa çıkararak bir olay olmuştur. Bölgenin çok boyutlu bir çatışma alanı haline gelmesi, Şii-Sünni çatışmasının da boyutları dikkate alındığında iki ülke arasındaki rekabetin daha uzun sürmesi de kaçınılmazdır.

3.3.5. Ekonominin Türkiye - İran İlişkilerine Etkisi

Bu dönemde Türkiye'nin dış politika yaklaşımında, sistem bazında yapılan analizlerde dış politikada ekonomik unsurların nasıl kullanılmaya başlandığı daha net ortaya koyulmaktadır. 1997'de Uzak Doğu'da başlayıp Türkiye'de 2001 ekonomik krizine yol açan küresel çapta çok derin bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. 2001 sonrası alınan IMF desteği ve uygulanan ekonomik program sayesinde Türkiye krizden çıkmayı başarmıştır. Dünya'da gelişmekte olan ülke ekonomilerine güveni sarsan bu kriz, Türkiye'nin dünya ekonomi politliğinde söz sahibi olabilecek yeni küresel aktörler arasında yer alması için fırsat vermiştir. Böylelikle bu dönemde kendi bölgesinde Türkiye, politik ekonomi alanında daha fazla manevra alanına kavuşmuştur.

AKP hükümetinin iktidara gelmesinden sonra, 2002 yılı sonrasındaki süreçte Türkiye ekonomisi krizlerden sıyrılmaya başlamış ve Türkiye, dış politikasında ekonomiyi bir araç olarak kullanabilecek maddi güce sahip olmuştur. Bununla birlikte, yalnız maddi güç aracılığı ile sorunlar çözülemeyeceğinden bu gelişmeden istifade etmeye hazır bir stratejik değerler dizisi ve bu ikisine uluslararası ilişkiler sahasında manevra alanı sağlamak üzere uygun bir uluslararası sistem de gerekmektedir. Geçtiğimiz yıllar; bu üç unsurun birbiri ile örtüşme imkânı bulmasıyla Türkiye için dış politikada fırsat yılları olmuştur. AKP hükümetleri, çok boyutlu bir dış politika anlayışı içinde başta komşuları olmak üzere tüm ülkelerle ekonomik ilişkileri geliştirme amaçlı ziyaretler yapmışlardır. Türk dış politikasında Orta Doğu bölgesi, AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılına kadar gerek siyasi gerekse ekonomik olarak çok da ilgisini çekmemiş, bir alternatif strateji bölgesi olarak düşünülmemiş ve görülmemiştir. Orta Doğu bölgesindeki ülkeler ile Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik bağların dikkate alınarak bu bölgedeki dış politikanın şekillendirilmesi süreci özellikle 2002'deki seçimler sonucunda AKP'nin iktidara gelmesiyle hız kazanmıştır. Körfez ülkeleri ile Türkiye arasında uzun dönemli enerji anlaşmaları, bu ülkelerden yapılan yatırımlar ve nakit akışı ile yeni bir bölgesel işbirliği pozisyonu oluşmuştur.

Ancak bu şekilde Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki bu ticari işbirliğinin artması, İran'ın ekonomik etkinliğine karşı bir meydan okuma olmuştur. Çünkü İran, sahip olduğu enerji kaynaklarının büyüklüğü yanında dünya üzerinde gemi yoluyla yapılan ham petrol ihracatının önemli bir kısmı,³⁸⁶ kendi kontrolü altındaki Hürmüz boğazı ve Basra körfezinden yapılmaktadır.³⁸⁷

İran İslam devrimine kadar İran, petrol dışında Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer almamıştır. 1980 askeri müdahalesi sonrasında Özal döneminde Türkiye'de ithal ikameci ve kontrollü ekonomiden serbest ekonomiye geçilmiş, faizler ve dış yatırım serbest bırakılmıştır. Bu dönemde Türkiye, tüm ülkelerle ticareti geliştirme çabası içinde olmuştur. İran-Irak Savaşı sırasında Türkiye'nin, İran için ticari önemi artmıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu sebebiyle İran, Türkiye'nin laik yapısından duyduğu ideolojik rahatsızlığını ikinci plana atmıştır. ABD'nin tecrit politikaları ile çevrelenen İran için dış dünya ile bağlantılarını sürdürmesinin zorunluluğu düşünülürse sınır komşusu ülke olarak Türkiye'nin İran için önemini anlamak kolaydır. Türkiye ise, İran'ın ideolojik emellerini kendi ülkesine ihraç etme tehlikesini ön görerek başlarda endişe duysa da, özellikle İran-Irak Savaşı sırasında İran, Türkiye için önemli ve kazançlı bir pazar olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde İran ile ilişkilerinde faydacı yaklaşımındaki en önemli etmen Türkiye'nin giderek şehirleşmesi ve endüstrileşmesine bağlı olarak artan enerji ihtiyacı ve İran'ın da enerji zengini bir ülke olmasıdır.

Türkiye'nin ekonomik anlamda 1980'li yıllara kadar petrol dışında yoğun bir ticari ilişkisi olmayan İran'la 1980'li yıllarda Turgut Özal döneminde ve 1990'lı yıllarda Erbakan iktidarı döneminde dış ticaret hacmi yüksek seviyelere çıkmıştır. Her iki dönem de Türkiye dış ülkeler ve özellikle de Orta doğu bölgesi ülkelerle dış ticaretinin patlama yaptığı yıllar olmuştur. Erbakan iktidarındaki 1996 yılı hariç 1990'lı yıllar, İran ve Türkiye arasında ekonomik ilişkiler 1980 'li yılların bile gerisine

³⁸⁶ Bkz. EIA, 2015, <http://www.eia.gov/petroleum/imports/companylevel/summary.cfm>
Eri.Tar:04.04.2016

³⁸⁷ ELİK, a.g.e.,ss.67-70

düşmüştür.³⁸⁸ İran ile dış ticaretin katlandığı dönem AKP iktidarı dönemi olmuştur. İran'a ihracatımız 1997-2001 yılları arasında 400 milyon doları bulmazken 2006 yılında bir milyar doları geçmiş 2010 sonrasındaki yıllarda da 3 milyar doların altına inmemiştir. Aynı şekilde petrol ve doğalgaza olan ihtiyaca rağmen İran'dan yapılan ithalat 2002 yılına kadar 1 milyar doları bulmazken 2002 yılından sonra her geçen yıl bir önceki yıl artarak 2012 yılında 12 milyar doları geçmiştir.³⁸⁹ Hangi dönem olursa olsun iki ülke arasında ticarete en önemli pay enerji sektörüne aittir.

İran ile Türkiye arasında enerji alanında işbirliğine yönelik ilk adım 1995 yılında doğalgaz satışına ilişkin anlaşmadır. Bu anlaşma kapsamında iki ülke arasında bir doğalgaz boru hattı inşası da bulunmaktaydı.³⁹⁰ Ağustos 1996 tarihinde "NIGC - İran ile Doğalgaz Alım ve Satım Antlaşması" olarak imzalanan bu antlaşmayla İran, Türkiye'ye yılda 3 milyar metreküp doğalgaz vermeyi ve bu rakamı 2007 yılında 10 milyar metreküpe çıkarmayı taahhüt etmiştir. Başlangıcı 2001 yılı olan yirmi beş yıl süreli bu proje ile Türkiye, İran'ın en büyük doğal gaz müşterisi olmuştur. Türkiye doğal gaz ihtiyacının yüzde 20 sini İran'dan karşılamaya başlamıştır.³⁹¹ ABD bu anlaşmaya imzalandığı dönemde çok karşı çıkmamıştır. Ancak bu tarihten yaklaşık 11 yıl sonrasında Türkiye ile İran arasında imzalanmış olan doğalgaz mutabakatına İran'a karşı ekonomik yaptırımları engellediği için oldukça sert bir tepki vermiştir. İran ile Türkiye arasında imzalanan ve doğalgaz temini ile ilgili anlaşmanın Türkiye açısından "al yada öde" şartı taşıması ve üstelik başka ülkelerden alınan doğalgazdan daha pahalıya mal olması gibi ekonomik dezavantajları da bulunmaktadır.³⁹² Bu ekonomik olumsuzlukların yanında siyasi olumsuzluklar da taşımaktadır. Türkiye ile İran arasında imzalanan böyle bir anlaşmanın varlığı ABD'nin İran ile ilgili politikalarıyla çelişki

³⁸⁸ İNAT, a.g.m., s.18-20

³⁸⁹ TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, Mart 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 Eriş Tar:28.04.2016

³⁹⁰ "Türkiye'nin Enerji Politikası (Azerbaycan, Rusya, İran), Ağa Bayramov, Teymur Naghibayli, 2013 <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4263> Eriş.Tar:27.08.2014

³⁹¹ "Türkiye'nin Enerji Stratejisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008 http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Turkiyenin_Enerji_Stratejisi_Ocak2008.pdf Eriş.Tar:27.08.2014

³⁹² <http://www.internethaber.com/45-dolar-yerine-niye-490-dolar-oduyoruz-637993h.htm> Eriş.Tar: 03.05.2016

yaratmaktadır. Her şeyden önce bu anlaşma, ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımları kısmen de olsa etkisizleştirmiş, ABD'nin İran'ı izole etme çabalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sebeple ABD bu anlaşmaya şiddetle karşı çıkmış ve bu durum Türkiye'deki ABD ile ilişkilerin sıcak tutulması görüşündeki kesim tarafından hoş karşılanmamıştır.

Türkiye ile İran arasında imzalanan anlaşma, ABD'nin yanı sıra Rusya ile ilişkilerde de dezavantaj yaratmıştır. Çünkü Türkmenistan-İran boru hattının sonraki aşamalarda geliştirilmesi söz konusudur ve böylece bölgedeki ülkeler İran üzerinden geçecek alternatif bir doğalgaz boru hattına sahip olmuştur. Bu da Rusya'nın Orta Asya'daki dominant özelliğini olumsuz etkilemiştir. Türkiye ile Rusya arasında da enerji temini ve ticareti anlaşmaları bulunmaktadır. Türkiye ile İran arasındaki doğalgaz boru hattı ile bu ticarete bir alternatif yaratılacağı için de Rusya ile ilişkilerde gerginlikler oluşmuştur. Öte yandan bu durumun Türkiye'nin doğalgaz alımı konusunda Rusya'ya karşı elini güçlendirdiğini söylemek de mümkündür.³⁹³

Türkiye, İran ile Aralık 1996'da Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına yönelik bir başka anlaşma da imzalamış böylece iki ülke arasında daha fazla yatırım yapılmasını kolaylaştırarak enerji dışındaki alanlarda da ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Erbakan hükümeti döneminde imzalanan bu anlaşmalara rağmen Türkiye ile İran arasında ticaret hacmi, 1997'de Erbakan'ın istifası sonrası kurulan hükümetlerin İran'a yönelik olumsuz bakış açısının da etkisiyle gelişme göstermemiştir. Bu durum 2002 yılında AKP hükümetinin işbaşına gelmesiyle hızla değişmeye başlamıştır. İran, 2000 yılına kadar ülkeye yabancı yatırım çekememiştir. 2000 yılında İran yabancı yatırımı çekmek için vergi indirimi ve vergi muafiyeti gibi teşvik edici bazı kanuni düzenlemeler yapmış, diğer ülkelerde olduğu gibi Türk işadamları da bu teşviklerden yararlanmak üzere başta inşaat olmak üzere çeşitli alanlarda yatırım yapmışlardır.³⁹⁴ Ancak yasal düzenlemelere karşın İran'da bazı

³⁹³ EKİNCİ, Arzu Celalifer, “*İran Türkiye Enerji İşbirliği*”, USAK Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Bilgi Notları, Ankara, Kasım 2008, s.8-9

³⁹⁴ İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği Haziran 2015 Raporu

çevrelerin yabancı sermayeye karşı olumsuz bakışı devam etmiştir. İran'da 2004 yılında Devrim muhafızlarının gözetimi altında İran'da yapılan meclis seçimlerinden hemen sonra, Devrim Muhafızlarına bağlı güçlerce bir Türk şirketi tarafından işletilen İmam Humeyni havaalanının işgal edilmesi, başta Türk firmaları olmak üzere İran'a yatırım yapan yabancılar için İran'ın ne kadar güvenli bir yatırım alanı olabileceği konusunda kuşkular yaratmıştır.³⁹⁵

AKP yönetimi, ekonomi alanında ülkelerin birbirlerine bağımlı olmasını bir dış politika kuralı olarak benimsemiştir. Bu sebeple de İran'la da ekonomik olarak daha çok işbirliği yapılmasını hedefleyen AKP döneminde İran, düşman devlet değil, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi gereken ortak devlet olarak görülmüştür.³⁹⁶ Bu sebeple ekonomik ilişkileri geliştirmek için hızla yapısal adımlar atılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasında gelir ve servet üzerinden alınan vergilerde çifte vergilendirmeyi önleme ve vergi kaçakçılığına engel olma anlaşması Haziran 2002 de imzalanıp Ocak 2006'da yürürlüğe girmiştir.³⁹⁷

2007'de Türkiye'deki milletvekili seçimlerinden hemen önce Temmuz 2007'de İran ve Türkiye arasında enerji konusunda bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. İmzalanan zapt ile TPAO(Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) tarafından İran'ın atıl durumdaki bazı doğalgaz yataklarının üretime geçirilmek üzere ihalesiz verilmesi; İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması ve Türkmen doğal gazının İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması öngörülmüştür.³⁹⁸ Temmuz 2007'de İran petrol bakanı Kazım Veziri Hamaneh ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler ile arasında imzalanmış olan bu mutabakata en sert tepki ABD'den gelmiştir. İran ile ABD arasında yaşanan nükleer kriz sebebiyle İran'ı izole ederek uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçirme çabasında olan ABD'nin böyle bir dönemde Türkiye ile İran arasında böyle bir mutabakat imzalanmasına tepki göstermesini anlamak çok

³⁹⁵ KENEŞ, a.g.e., s.185

³⁹⁶ İNAT, a.g.m., s.19

³⁹⁷ http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/uluslararası_mevzuat/iran.htm Eri.Tar:03.05.2016

³⁹⁸ PAMİR, Necdet, "İran'la Mutabakat", Emoenerji, TMMOB Mühendisleri Elektrik Odası, Sayı:3, Ekim 2007, s.89

kolaydır. Türkiye'nin bu girişimi, ABD'nin izolasyon politikasını ve yaptırım rejimini delebilmekle özelliği bulunmaktadır.

Bu doğalgaz mutabakatının Türkiye açısından önemi; ülkeye sağlanacak İran ve Türkmenistan doğalgazları sayesinde Türkiye'nin iç tüketimde kullanılacak olan enerji miktarının oldukça önemli bir kısmını güvence altına almış olmasıdır. Mutabakata göre ayrıca Türkiye bizzat sahada bulunarak üretim fırsatına sahip olmuş ve belli bir pay almış ayrıca kendi topraklarından geçen doğalgazın transit ücretlerinden de ek bir gelir elde etmiş olacaktır.

Mutabakatın İran açısından önemi ise; İran, petrol ve doğalgaz gelirlerine bağlı bir ekonomiye sahip olduğundan, bu mutabakatın anlaşmaya dönüşmesi ve hayata geçirilmesi ile birlikte Türkiye gibi güvenli ve iyi bir pazarı garantiye almış ve ek bir gelir kaynağı elde etmiş olmasıdır. Ayrıca, bu anlaşma ile birlikte enerji kaynaklarının Avrupa'ya transferi de sağlandığından İran hem Batı ile ilişkilerini aktif olarak korumuş ve Batı kaynaklı gelirlerini arttırmış, hem de ABD ekonomik yaptırımlarını böylece etkisiz kılmıştır.³⁹⁹

Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun esaslı dış politikası yaklaşımında, içinde buldukları bölgede özellikle ABD'nin ekonomik yaptırımlarına karşı Türkiye ile İran bölgedeki bilhassa ekonomik güçlerini birleştirerek bir anlamda Batılı ülkelere karşı stratejik ortaklık oluşturmuşlardır. İran'ın yaptırımlarla darboğaza giren ekonomisi için Türkiye adeta bir çıkış noktası olmuştur. Türkiye için ise Rusya, Irak ve Türk Cumhuriyetlerle azalan ticaret hacmini artırmak yolunda İran önemsemediği bir pazar haline gelmiştir. Ocak 2014'te Tahran'da Tercihli Ticaret Anlaşması imzalanarak vergiler indirilmiş, tarife dışı ve benzeri engeller ortadan kaldırılmıştır.⁴⁰⁰ İki ülke arasında ticaretin çeşitlendirilerek ekonomik ortaklığın güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu ekonomik ortaklık iki ülkenin de kontrolü dışında gerçekleşen gelişmeler ile bugün bir ölçüde kaybedilmiş ve İran, Suriye'ye destek vermekle Türkiye'den uzaklaşmıştır. Siyasi olarak birbirlerinden uzaklaşmalarına karşın İran ile Türkiye arasında üst düzey

³⁹⁹ EKİNCİ, a.g.m., s.8-9

⁴⁰⁰ Anlaşmanın tam metni için Bkz: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141104-2-1.pdf>

temaslar ve ekonomik ilişkiler normal bir şekilde devam etmektedir. Buna rağmen iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 2012-2013 yıllarına göre yoğunluğunu kaybetse de belirli bir seviyede devam etmektedir.

Bu şekilde Türkiye ve İran arasında ticaret ve turizm ilişkilerinde AKP döneminde kayda değer bir artış yaşanmıştır. 2001 yılındaki 1,2 milyar dolarlık ticaret hacmimiz 2013 yılında 13,5 milyar dolar'a ulaşmıştır. Bunun 9 milyar doları İran'dan aldığımız petrol, petrol ürünleri ve doğalgazdan oluşmaktadır. İki ülke yönetimleri, iki ülke arasındaki ticaret hacminin orta vadede 50 milyar dolara çıkarılması yönünde niyet beyan etmişlerdir.⁴⁰¹ İhracatımızda başlıca ürünleri ise endüstriyel makine ve cihazlar, tekstil elyafı, demir-çelik ve ürünleri, motorlu taşıtlar ve mobilya oluşturmaktadır. 2015 yılı sonu itibariyle İran en çok ihracat yaptığımız ülkeler arasında 10. sırada bulunmaktadır.⁴⁰²

2016 yılı Mart ayında ülkemizi ziyaret eden yabancıların milliyetlere göre dağılımında İran % 15,17 (250 611) ile birinci, Almanya % 13,99 (231 244) ile ikinci, Gürcistan % 10,10 (166 956) ile üçüncü sıradadır.⁴⁰³ Ülkemizden İran'a gidecek olan vatandaşlarımıza vize muafiyeti tanınmaktadır.⁴⁰⁴ Artan ekonomik ilişkilere paralel olarak turist sayısının da artması beklenmektedir.

Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yapılan ticaret hem ithalat hem de ihracat bazında yıllar itibariyle katlanarak artmıştır. Buna karşılık İran'ın bölge ülkeleri ile yaptığı ticaret hacmi inişli çıkışlı bir seyir göstermiş ve pek fazla değişmemiştir. Bu durum ekonomik alanda Türkiye'nin bölgede daha etkin olduğunu göstermektedir.⁴⁰⁵ Öte yandan iki ülke arasındaki ekonomik denge de petrol ve doğal gaz alımı sebebiyle Türkiye aleyhine işlemektedir. Türkiye'nin bu dengeyi düzeltme çabaları İran'ın

⁴⁰¹<http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/iran-ile-turkiyenin-ticaret-hacmi/51631> Yayın organı: İRNA
Yayın Tar: 07.01.2014 Eriş. Tar: 21.10.2015

⁴⁰² http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1545 Eriş. Tar: 30.04.2016

⁴⁰³ <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> Eriş. Tar.:06.05.2016

⁴⁰⁴ Dışişleri Bakanlığı <http://www.mfa.gov.tr/iran-seyahat-edecek-turk-vatandaslarinin-dikkatine.tr.mfa>
Eriş. Tar: 16.04.2016

⁴⁰⁵ Comtrade, 2010. United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/>
<http://wits.worldbank.org/detailed-country-analysis-visualization.html> Eriş. Tar: 15.08.2015

ekonomi mevzuatı ve bürokratik yapısı dolayısıyla sonuç vermemiştir. Açıkçası İran da bölgede ekonomik olarak güçlü bir Türkiye görmek arzusunda değildir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ KESKİN, a.g.e., s.123-124

SONUÇ

Farklı dönemlerde inişli çıkışlı bir seyir gösteren Türkiye-İran ilişkileri Cumhuriyet döneminde izlenen dış politikanın gereği olarak 1926'da imzalanan Güvenlik ve Dostluk Anlaşması ile nispeten istikrarlı bir düzleme oturtulmuştur. Buna karşın iki ülke arasında hem İslam devrimi öncesi hem de sonrasında rekabet süregelmiştir. Ancak İslam devrimi Türkiye'deki laik rejimin bir antitezi olarak uzun yıllar boyunca Türkiye ile İran arasında gerginliklerin kaynağı olarak yer almıştır.

Ayrıca İran, Şiiliği siyasi bir ideoloji olarak da benimseyerek bu özelliğini Osmanlı imparatorluğu zamanından beri bölge devletlerine karşı bir araç olarak kullanmıştır. Sünnilik ve Şiilik arasındaki mücadele o zamandan beridir çeşitli boyut ve görünümde gelişerek bugün de devam etmektedir. İran bu aracı bölgede söz sahibi olma hatta benzer karakterdeki ülkeler arasında liderlik için kullanmaya çalışmaktadır.

Türkiye'de ise dış politika, geçmişte de günümüz de çok boyutlu ve çok hedefli olagelmıştır. Bu çerçevede günümüzde Türkiye İran konusunda her şeyden önce, nükleer silahlanma konusunda Batı'nın uyguladığı politikanın ve yaptırımları ön plana alan yaklaşımlarının herhangi bir problem için müzakereyle bir uzlaşma sağlanması şansını zedelediğini düşünmektedir. Türkiye, Batı ülkelerinin bu yaptırımlarla, problemin yaşandığı ülkedeki taviz vermeye daha açık olan ılımlı kısmı yerine nükleer silah geliştirmeye destek veren kesimleri daha da güçlendirdiğine inanmaktadır.

Türkiye bu konudaki varsayımlarını Körfez Savaşları sırasındaki ve sonrasındaki deneyimleri doğrultusunda oluşturmuştur. I. Körfez Savaşı sonrasında (Kuveyt'in İşgali), Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Irak'a yaptırımlarının Irak halkı üzerinde yarattığı acıyı ve çileyi yakından izlemiş ve bu yaptırımların Saddam Hüseyin'in ülkedeki gücünü hiç de etkilemediğini görmüştür. I. Körfez Savaşı olarak adlandırılan bu dönemde Saddam Hüseyin'in iktidardan düşürülmesini sağlayacak koşullar yaratılamamış; üstelik Saddam Hüseyin'in kendi kesesini doldurup ülkenin ekonomik yıkımının suçunu da Batı'ya ve yaptırımlara atmasını sağlamıştır.

Batı ülkeleri ve ABD, Irak için yapılan yaptırımların benzerini İran için de dile getirdiğinde, Türkiye, İran'a uygulanacak yaptırımların da Irak'takine benzer etkiyi göstereceğinden ve sonunda bir askeri müdahaleyi getireceğinden endişe duymuştur. Türkiye ise, Körfez Savaşları sonrasındaki izlenim ve deneyimlerinden yola çıkarak İran için bir askeri müdahalenin doğru olmayacağını belirtmiştir. Türkiye böylesi bir hareketin zaten gergin bir ortamı olan Orta Doğu'yu ve Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusunu ilaveten bir istikrarsızlığa düşeceğine inanmaktadır. Karar alıcılar açısından İran, PKK ile bağlantılı terör örgütlerini karşısına alıp müdahale etmeye başladığı tarihten itibaren, bölgedeki istikrarın temini ve sürdürülmesinde önemli bir aktör olarak görülmüştür. Böylelikle İran, PKK'ya karşı yapılan askeri operasyonlarda da Türkiye için önemli ve değerli bir ortak konumuna gelmiştir.

AKP ve Davutoğlu dönemindeki dış politika stratejilerinin değerlendirilmesinde Türkiye-İran son dönem ilişkilerinde ortaya çıkan gelişmelerin ışığında geleceğe dönük varsayımlar yapmak zorlaşmaktadır. Üstelik Suriye krizinin geldiği son aşamada ilişkilerin daha iyiye gitmesi için bir sebepte şu anda görünmemektedir. İran, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarından memnun gözükmemektedir. Kasım 2015 te gerçekleşen genel seçimler sonucu tekrar tek başına iktidara gelen AKP'nin bölgesel politikalarına aynı yönde devam edeceği göz önüne alındığında Türkiye'nin İran'la ilişkilerini olağan dışı bir şekilde geliştirme olasılığı düşük görünmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi Türkiye'nin mücadele ettiği PKK terör örgütüdür. Suriye'deki otorite boşluğundan da yararlanan terör örgütleri eylemlerini yoğunlaştırmaktadır. Böylesi bir ortam da Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri oldukça kırılgan hale getirmektedir. Böylesi bir durumda ilişkiler istikrardan uzak bir gün iyi bir gün kötü şekilde seyretmektedir

Ayrıca bu dönemde Türkiye uluslararası politikada çözüm üretici daha etkin bir vizyonu hayata geçirmeye çalışmıştır. Bilhassa komşuları ile olan sorunlarını halletmeye çalışırken, bölgesinde ve hatta dünyada uluslararası sorunlara aktif dahil olarak çözüm üretici bir rol üstlenmeye yönelik adımlar atmıştır. Böylesi bir vizyonla bazen bir takım olaylar karşısında uluslararası toplumun tepisini beklemeden kendisi bir uluslararası kamuoyu yaratmaya yönelik girişimlerde bulunmuş bu girişimlerin de

çoğunlukla acelecilik, eksik iletişim, planlama eksikliği ve hararetli konuşmalar gibi bir takım nedenlerle başarısız olduğu yorumlanmıştır.

İran ise Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasında daha etkin bir dış politika stratejisi ile nüfuz alanını genişletmesinden pek de memnun olmamıştır. Ancak bölgede söz sahibi olmaya çalışan iki ülkenin dünyanın bu en sorunlu coğrafyasında, en azından ortak çıkarlar paydasında işbirliği yapmaları kaçınılmaz görülmektedir. Çünkü her şeyden önce enerji kaynaklarının dünya siyasetine bu kadar etki ettiği bir bölgede ne İran'ın ne de Türkiye'nin tam olarak söz sahibi olma şansı yoktur. Zira en başta büyük güç olarak öne çıkan ABD ve Rusya olmak üzere dünya siyasetine ve ekonomisine yön veren birçok aktörün bölgede, kendi hesapları ve çıkar mücadeleleri kıyasıya sürmektedir. Ayrıca bölgede tam olarak demokrasi geleneğine hatta devlet kültür ve yapısına kavuşmamış ülke ve toplulukların sürekli savaş ve çatışma içinde bulunması da bölgede iki devletin de ihtiyaç duyduğu barış ve istikrarın sağlanması konusunda Türkiye ve İran'ı belli konularda zaman zaman birlikte hareket etmeye itmektedir.

Her iki ülke yönetiminde de bu durumun farkında olan liderler bulunmaktadır. Bu sebeple çatışma ve sürtüşmelere rağmen İran ve Türkiye, geçmişe göre AKP döneminde ilişkilerini her alanda daha fazla geliştirmeye çabalamaktadırlar. Bu sürecin 2015 yılında yapılan seçimler sonucu AKP'nin tekrar tek başına iktidara gelmesi sonrasında da çok değişmeden süreceğini söylemek olasıdır. İran'ın şu anda yönetim kademesinde bulunan kişiler de bölgesel koşullardan kaynaklanan anlaşmazlıklara rağmen ılımlı ve dünya ile uyumlu bir dış politika sürdürmeye meyilli gözükmektedir. Bu süreç iki ülke açısından uluslararası politikada bazı işbirliği fırsatlarını beraberinde getirirken, bir takım tehlikeleri de sunmaktadır. Dış politika açısından tehdit oluşturabilecek terör başta olmak üzere bu tehditlerin işbirliği içerisinde ortaklaşa bertaraf edilmeye çalışılması hem iki ülkenin hem de bölgenin istikrarı açısından önem arz etmektedir.

2003 Irak müdahalesi sonrası ABD'nin bölgede güçlü konumdaki üç devlete yani İran, Suriye ve Türkiye'ye yönelmesi ve onları kendi amaçlarına uygun olarak yeniden şekillendirmek istemesi ihtimal dâhilindedir. Böylece Akdeniz'in doğusundan başlayıp Orta Doğu üzerinden Kafkasya'ya kadar uzana zengin doğal kaynaklara ve

enerji havzalarında söz sahibi olması kolaylaşacaktır. ABD'nin kendisi dışında bölgede söz sahibi ülkelerin varlığına sıcak bakmadığını çok iyi bilinmektedir. İran'ın etkisizleştirilmesi sonrasında Türkiye'nin bölgesel olarak muhtemel yegane büyük güç olacak olması ABD'yi rahatsız edebilecek bir gelişme olacaktır. Dolayısıyla diyebiliriz ki bölgesel anlamda bile olsa Türkiye-İran arasındaki ilişkileri uluslararası ortamdan soyutlayarak düşünmek pek de mümkün değildir. I. Dünya Savaşı'nın öncesinden bu yana büyük devletler daima bölge ile ilgili olmuşlar, bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmişler hatta manipüle etmişlerdir. Dolayısıyla İran-Türkiye ilişkilerinin önümüzdeki dönemlerde de benzer bir etki altında cereyan etmesi olası bir ihtimaldir.

Tüm bunların yanında İran'ın uluslararası sistem içerisinde meşru ve barışçıl bir ülke olarak yerini alması Türkiye'nin de elini rahatlatacaktır. Çünkü Türkiye, sınır komşusu ülkelerle sıfır sorun politikası ile iyi ilişkiler kurmaya çalışırken müttefik ilişkileri başta ABD olmak üzere NATO ülkeleri ve uluslararası kurumlarla olan taahhütlerinin gereklerini de yerine getirme yükümlülüğü içindedir. Dünya, İran'ı uluslararası sistem için bir tehdit olarak gördükçe çok taraflı ilişkilerde sıkıntı yaşayabilecektir. Bu amaç doğrultusunda İran'ın uluslararası toplumda yerini almasının birinci şartı nükleer programını denetime açmasıdır. Bunu gerçekleştiren İran her geçen gün üzerindeki uluslararası ambargo yükünden kurtulan ve uluslararası sisteme bir tehdit olarak görülmekten çıkan bir haldedir. Böylesi bir İran Türkiye için bölgede iyi bir ortak demektir ve bu iki ülke bölgede birbirlerini tamamlayacaklardır. Karşılıklı kuvvetlendirilecek ekonomik bağların iki ülkenin dostluğuna hizmet edeceği de açıktır. Birbiri ile dost ve barış içerisinde ilişkilerini sürdürebilecek bu iki devletin muhtemel ortak tutumlarının bölgenin istikrar ve barışına hizmet edeceği açıktır.

KAYNAKLAR

YAZILI KAYNAKLAR

- ABRAHAMIAN, Ervand, **Modern İnan Tarihi**, 3. Bs T.İş Bankası Kùltür Yayınları,, İstanbul, Şubat 2014.
- ADIBELLİ, Barış(Edi.), **Doğu-Batı Yol Ayrımında İnan**, Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul, Kasım 2012.
- AKKOYUNLU, Eser Nilüfer, İslam Devriminin İnan Siyasal Hayatı Üzerine Etkileri, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009.
- ALBRIGHT, David, WALROND, Christina, “Iranian Production of 19.75 Percent Enriched Uranium: Beyond Its Realistic Needs,” Institute for Science and International Security Report, June 15, 2012.
- ALLOUCHE, Adel, **Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi**, , 1.Bs., Anka Yayınları., İstanbul, 2001.
- ALP, Adem, 1979 İnan İslam Devrimi ve Terörizm, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2015.
- ANBARCIOĞLU, Meliha, “*Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İnan’da Yapılan Reformlar*” Doğu İlleri Dergisi III/4, Ankara, 1983.
- ARAL, Berdal, Dispending with Tradition ? Turkish Politics and International Society During The Özal Decade 1983- 1993”, Middle Eastern Studies, Vol. 37, No.1, January 2000.
- ARAS, Bülent, “Türk-İnan İlişkileri: Değişim ve Süreklilik”, Avrasya Dosyası, Cilt 12, Sayı 2, 2006.
- ARI, Tayyar, **Irak; İnan ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2004.
- , **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 4. Baskı, MHM Yayınları, Bursa, 2008.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,1914-1980**, 3. Baskı, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.
- ASL Nasser Kashef, “1979 Sonrası İnan’ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri”, , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

- ATAMAN, Muhittin, “*Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış*”, Bilgi Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, 2003.
- ATAY, Tayfun , “*Şah Dönemi (1941-1979) İran İslam Devrimi'nin Arka Planı*”, Birikim, Sayı: 96, 1997.
- AYDIN, Dilek, “*İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri*”, Stratejik araştırmalar Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı:5, Haziran, 2007.
- AYDIN, Mustafa; ARAS, Dilek, “*Orta Doğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları*”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004.
- AYHAN, Veysel, “*Orta Doğu'daki Şii-Sünni Gerginliği ve Türkiye*”, Orta Doğu Analiz, Cilt 4, Sayı:38, Şubat 2012.
- AYMAN Gülden, “*Türk Dış Politika Seçkinlerinin Orta Doğu Algulamaları ve Irak Savaşı*”, Akademik Orta Doğu, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, 2006.
- BALBAY, Mustafa, **İran Raporu**, Cumhuriyet kitapları, İstanbul, 2006.
- BAŞBAŞOĞLU, Arif, “*Füze Savunma Sistemi ve Türkiye*”, Orta Doğu Analiz, Cilt 3, Sayı 34, Ekim 2011.
- BİRSEL, Haktan (Ed), **Arap Baharında Son Durak:İran**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- BLEDA Tanışuğ, “**Maskeli Balo**”, 2. Baskı., Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.
- BÖLME, Selin M., “*Nato Zirvesi ve Füze Kalkanı Projesi*”, SETA Analiz, Sayı:30, Aralık 2010.
- BRZEZINSKI, Zbigniew, **İran'ın Zamanı Geldi**, 2. Bs., Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- CAN, Aydın, “*Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri*”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Adana, 2008.
- CEYLAN, Ali Kemal, **Devrim Sonrası İran'ın Teröre verdiği Destek ve Türkiye'ye Yansımaları**, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
- ÇAĞLAR, Barış, “*Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış*”, Orta Doğu Analiz, cilt.4, Sayı:47, Kasım 2012.
- ÇELİKKANAT, Ersin, “*11 Eylül Sonrası ABD İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri*”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı:6, 2007.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “*Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk-İran İlişkileri 1919-1925*”, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIV Sayı:48, Ankara, 2000.

-----, **Türk-İran İlişkileri, Türk Dış Politikasının Analizi**, Ed: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları İstanbul, 1999.

ÇINAR, Yusuf, “*Turgut Özal ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış politikasına Etkisi*”, Akademik Bakış Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası, Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN, Sayı.26, Eylül-Ekim, 2011.

ÇİFTÇİ Sabri, ERTUGAY Fatih, Türkiye’nin Dış Politikası Bağlamında Orta Doğu’ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması, Uluslararası Politika, Cilt.7, sayı:28, Ankara, 2011.

ÇİTLİOĞLU, Ersan, ” *İran’ı Anlamak*”, Bahçeşehir Üni, Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Araştırma, Analiz ve Projeksiyon çalışması, Temmuz-2009.

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, 63. Bs., Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

-----, **Teoriden Pratiğe, Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, 1. Bs., Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

DEDELİOĞLU, Beril, ”Türkiye’nin Türk Dünyası İle İlişki Kurması Rusya’ya rağmen olmaz”, (ed) Habibe Özdal, Bahadır Dinçer, Mehmet Yeğin, Mülakatlarla Türk Dış Politikası, Usak Yayınları, Temmuz 2009.

DEMİRAY, Muhittin, “*Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Anlayışları*”, Yeni Türkiye Dergisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 17, 2002.

DEMİRCİ, Süleyman, “*The Iranian Revolution and Shia Islam: The Role of Islam in the Iranian Revolution*”, History Studies, Volume 5, Issue 3, Erciyes Üni., Haziran 2013.

DİNÇ, Artum, “*İran’ın Gözüyle İran-Türkiye İlişkileri*”, 21. Yüz Yıl Dergisi, , Sayı:15, Mart 2010.

DJALILI, Mohammad-Reza; KELLNER, Thierry, “**Arap Baharı**” Karşısında İran ve Türkiye, Bilge kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Mart 2013.

DURAN, Burhanettin; İNAT, Kemal; ÖZCAN, Mesut, Türk Dış Politikası Yıllığı-2010, SETA Yayınları, Ekim 2011.

- DUSS, Matthew, “*Türkiye ve Orta Doğu: ABD’den Bir Bakış*”, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, Dış Politika Raporu, Haziran 2011.
- EGELİ, Sıtkı, GÜVENÇ, Serhat, “*NATO’nun Füze Savunma Sistemi ve Türkiye*”, Orta Doğu Analiz, cilt:4, Sayı:40,Nisan 2012.
- EKİNCİ, Arzu Celalifer, **İran Nükleer Krizi**, Usak Yayınları, Ankara, 2009.
- , “*İran Türkiye Enerji İşbirliği*”, USAK Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Bilgi Notları, Ankara, Kasım 2008
- ELİK, Süleyman, **İran-Turkey Relations:1979-2011**, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2012
- , “*Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*”, İlem Politika Notu, IPN 1. Sayı, 2014/1.
- ERCAN, Murat-BİLGİN, Taner, “*ABD-İran Gerginliğinin Türkiye’ye Etkileri*”, Akademik Bakış Dergisi Sayı:33, Kasım-Aralık 2012.
- ERDOĞAN, Hikmet, **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar’ın Yumruğuna, İran**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Haziran, 2008.
- ERKUL Yusuf, “*Türkiye’nin Orta Doğu’ya Yönelik Dış Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi: Lider Düzeyi Analizi*”, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013
- FIRAT, Melek, **İran İslam Devrimi ve Türk- İran İlişkileri (1979-1987)**, Ankara Üniversitesi Uluslararası Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989.
- GARTWAITHE, Gene R., **İran Tarihi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016.
- GENÇ, Selim Savaş, “*“Arap uyanışı” Döneminin Karnesi Orta Doğu Elitlerinde Türk Dış Politika Algısı*, Analist Dergisi Ağustos 2013.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-1**, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
- GEORGE, Lane E., **The Mongols In Iran**, The oxford handbook of iranian history, Chapter 10 , 2011.
- GÖÇER, İsmet - ÇINAR, Sertan, “*Arap Baharı’nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri*”, KAÜ İİBF Dergisi, Cilt 6, Sayı 10, Kars, 2015.
- GÖK Gonca OĞUZ, **İran’ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri**, , Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2005.

- GÖNGEN, Mehmet Ali, “*Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu*”, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:33, Aralık 2014.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-ÜLMAN, Haluk, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları-558, Cilt-1, Ankara,1987
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1990)**, 6. Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara,1993.
- GÖRÇÜN Ömer Faruk, “**1979 İran İlam Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri**”, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- GÜNDOĞAN, Ünal, "*Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme*", Orta Doğu Analiz Dergisi, Cilt 3, Sayı 29, 2011.
- GÜNEŞ Hakan, “*Türkiye-İran Şii Hilale Karşı Sünni Eksen mi?*”, Perspectives, Makale, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları, Nisan, 2014.
- GÜRAKAR, Tolga, **Türkiye ve İran:Gelenek, Çağdaşlaşma,Devrim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
- HAKYEMEZ, Cemil, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, Mart 2014.
- İNAL, Halil İbrahim, **Türklerin Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2015.
- İNAT, Kemal, “*Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30.yılında Türkiye-İran İlişkileri*”, SETA Analiz Dergisi, Sayı:132, Temmuz 2015.
- ISSAWI, Charles, “*European Economic Penetration 1872–1921*”, Ed: Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, The Cambridge History of Iran, Cilt 7, Cambridge 1991.
- İZZETİ, İzzetullah, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Küre Yayınları, Ocak 2005,İstanbul.
- KAFKASYALI, Ali, **İran Türkleri**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010.
- KANTARCI, Şenol, **Arap Baharında Son Durak:İran**, Edi:Haktan BİRSEL, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- KARACASULU, Nilüfer; “*Türk Dış Politikasında İran*”, *Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri : Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, Ed. Osman B. Dinçer vd., Ankara, USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Şubat 2010.
- KARADENİZ, Yılmaz, “*İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856–1869)*”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, Sayı:20.
- KASIM, Kamer, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Usak Yayınları, Ankara, 2009.

- KATOUZIAN, Homa; ŞAHİDİ, Hüseyin, **21. Yüzyılda İran**, Sitare Yayınları, Ankara, 2011.
- KAYA, Karen, “*Turkey and the Arab Spring*”, Military Review, The Professional Journal Of The U.S. Army, Kansas,U.S.A., July-August 2012.
- KENEŞ, Bülent, **İran Tehdit Mi Fırsat Mı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KERİM, Mehmed, **İran İslam Devrimi**, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1979.
- KINZER, Stephen, **Ezber Bozmak**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- KOCA, Ali, “*Analysis of Turkey’s Current Political Issues*”, Strategic Outlook, December 2014.
- KOCATÜRK, Nurhan, “Hatemi Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2006.
- KORKMAZ, Ahmet, **İran Suriye Bölgesel İttifakı**, Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2015.
- KOWALSKI, Tadeusz, “*Şehnamede Türkler*” (Çev).Harun GÜNGÖR, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fak.Dergisi,Sayı:1, Kayseri 1983.
- KURUBAŞ, Erol, “*Arap Dünyasında Otoriter Rejimler ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün Mü?*”,Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1 Sayı:1, Haziran 2011.
- KUTLAY Mustafa, “Yeni Dönem Türk Dış Politikasının Politik Ekonomisi”, Analist Dergisi, Ankara, Mayıs 2011.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üni. SBF. Yayınevi, Ankara, 1978.
- LAÇİNER, Sedat, **Türkler ve Ermeniler**, 2. Baskı, USAK(Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) Yayınları, No:2, Ankara, 2005.
- MAMMADOV, Halit, “Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan - İran İlişkileri”, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 15, 2013.
- MANSEL Philip, **Sultanların İhtişamı**, Everest Yayınları, İstanbul, 2010
- METİN, Barış, “*Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi(1919-1938)*”,Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:2, Ağustos-2012.
- NIECHCIAT, Paulina, “*Müslüman İran’da Zerdüştî Kimliğinin İnşası*”, ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ISSN: 2147-7655 Cilt:2 Sayı:2 Aralık: 2014.

- OĞUZLU Tarık, “*Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi*”, Orta Doğu Analiz, Cilt 1, Sayı 9, Ankara, Eylül 2009.
- ÖGEL, Bahattin, **Eski Türk İran Kültür İlişkileri Hakkında Notlar**, İran Şehinşahlığı'nın 2500. Yıldönümüne Armağan, İstanbul, 1971.
- OKTAV, Özden Zeynep, **Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- OLSON, Robert, **Türkiye-İran İlişkileri:1979-2004**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005
- , **Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri**, Aveste Yayınları, İstanbul 2010.
- ORAN, Baskın(Edi), **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980, 15. Baskı., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- , **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2: 1980-2001, 12. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- , **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 3: 2001-2012, 2. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- , “*Eksen Kaydırma Meselesi*”, Makale, Radikal 2, 09.05.2010.
- ÖREN, Mehmet Metin, “**İran Türkleri Hürriyet Hareketleri**”, Mars Matbaası, Girne, 1980.
- ÖZAKMAN, Turgut, **Çılgın Türkler Kıbrıs**, 5. Baskı. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “*Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler*“ *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,1998.
- ÖZGİRAY, Ahmet, “**İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- ÖZKAN, Mehmet, “*Mısır Dış Politikası, Dünü, Bugünü, Sorunları*”, SETA(Siyaset ,Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz, Sayı:88, Mart-2014.
- ÖZYANIK, Seçil, “*Refahyol Hükümetinin Dış Politikası*”, Ankara Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset, Bilimi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2005.
- PAMİR, Necdet, “*İran'la Mutabakat*”, Emoenerji, TMMOB Mühendisleri Elektrik Odası, Sayı:3, Ekim 2007.

- SARAY, Mehmet; **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü; Mondros'tan Erzurum Kongresine**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- SARIKAYA, Yalçın, “*Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*”, Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Rapor No: 2, 2012.
- SHALOM, Stephen R, **Imperial Alibis, Rationalising U.S. Intervention After the Cold War**, South End Press, Boston, MA, 1993.
- SİNKAYA, Bayram, “*Turkey-Iran Relations in the 1990s and the Role of Ideology*”, Perceptions Journal of International Affairs, Cilt:10, Sayı:1.
- , “*Ahmedinecad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: Ruhani Dönemi*”, Orta Doğu Analiz, Mart-Nisan / 2014, Cilt:6, Sayı:61.
- SONYEL, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, TTK, Ankara, 1987.
- SÖKMEN, Cem (Edi.), **Hedef Neden İran**,1. Baskı, Etkileşim Yayınları, İstanbul, Haziran 2008.
- SUNAY, Cengiz, “*Yeni Sömürgecilik Dalgası, ABD ve Orta Doğu-3(İki Tedirgin Ülke: Türkiye ve İran)*”, Yerel Siyaset, Sayı:23, Kasım 2007.
- STEIN, Aaron, “*Türkiye ve İran'ın Karmaşık İlişkileri*”, EDAM Tartışma Kâğıdı, 2012/3.
- SVISTUNOVA, İrina, “*Irak Faktörünün Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi*”, Orta Doğu Analiz, Cilt 2, Sayı 19-20, 2010.
- ŞAHİN, Mehmet, “*Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim*”, Akademik Orta Doğu, Cilt: 4, Sayı:2, 2010.
- ŞEN, Gülriz, “*İran ve Arap Baharı, Söylem ve Siyaset*”, Orta Doğu Etütleri, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012.
- TABRİZ, Asghar ALAM, **Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,2004.
- TAKEYH, Ray, **Gizli Devrimler Ülkesi İran**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009.
- TAMÇELİK, Soyalp (Ed.) , **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, Gazi Kitabevi., Ankara, 2014.

- TAN, Mehmet, ALİYEV AKBULUT Pelin, 2002 Sonrası Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İnan İlişkilerinin Değerlendirilmesi, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Kahramanmaraş, 1-2 Ekim 2012.
- TANYU, Hikmet, **Türklerin Dini Tarihçesi**, 2.Baskı., Burak Yayınları, İstanbul,1998.
- TAŞCIOĞLU, Ömer Lütü, **ABD'nin Küreselleşme Politikaları**, 1. Bs., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ağustos 2006.
- TURAN, Kemal, “*İnan Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset*”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı:7, 2008.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3.Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996.
- UDUM, Şebnem, “Türkiye'nin İnan Nükleer Meselesindeki Siyaseti”, Orta Doğu Analiz Cilt:4 Sayı:43, Ankara, Temmuz 2012.
- ULUTAŞ, Ufuk; KANAT, Kılıç Buğra; ACUN, Can, “*Sınırları Aşan Kriz: Suriye*”, Analiz, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı:120, Mart 2015.
- UMAR, Ömer Osman, “*Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Orta Doğu Politikası*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:20, Sayı:1.
- USLU, Nasuh, “*Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı*”, Bilig, Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Sayı:52, Kış/2010.
- UYGUR, Hakkı, “*İnan ve Arap Baharı*”, SETA Analiz, Sayı:52, Mart 2012.
- UZGEL, İlhan.,“**TDP'nin Oluşturulması**”. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar içinde,Oran, B.(Der), İletişim Yayınları. İstanbul, 2011.
- ÜLGEN, Sinan- KİBAROĞLU, Mustafa- ERGUN, Doruk, “Ankara Neden İnan ile İmzalanan Anlaşmayı Memnuniyetle Karşılmalı”, EDAM Tartışma Kağıdı,2015/3.
- ÜNVER Akın, “*İslamcı Söylemde değişen İnan Algısı ve Türk-İnan İlişkilerinin Geleceği*”, Orta Doğu Analiz, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013.
- YAMAN, Ali, **Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2012.
- YAVUZ, Celalettin; ERDURMAZ, Serdar, **Arap Baharı ve Türkiye**, Berkan Yayınevi, Ankara, 2012.
- YAVUZ, Celalettin, “*Türkiye - İnan İlişkileri Stratejik Ortaklıktan Çatışmaya: Füze Kalkanı'ndan PKK ve Kararılan Olayına*”, Caspian Weekly Dergisi, Makale, İstanbul, 14 Ekim 2011.

- YAZAR Şengül, **1979 Sonrası Türk-İran İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.
- YEĞİN, Abdullah, “*ABD-İran Yakınlaşması Gerçek mi Hayal mi*”, SETA Analiz, Mart 2014, Sayı:87.
- YEĞİN, Abdullah,” *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*”, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları XXV, I. Bs., Haziran 2013.
- YERGİN Daniel, "**Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**", (Çev.) Kamuran Tuncay, 7. Baskı., Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2013.
- YILDIRIM, Ender, **Türkiye-İran İlişkileri,1918-1960**, 1. Bs., Giza Yayınları, İstanbul, 2011.
- YILMAZ, Türel-ŞAHİN, Mehmet (Edi.), **Orta Doğu Siyasetinde İran**, Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım, Ankara, Nisan 2011,
- YILMAZ ŞAHİN, Türel “*İran İslam Devrimi ve Türkiye İran İlişkilerine Etkisi*” Strateji, sayı: 10, Ankara,1999.
- YOLALICI M. Emin, “*Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış*”, Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 2008.
- ZEKİYEV, Mirfatih, “**Türklerin ve Tatarların Kökeni**”, Selenge Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2007.
- ZENGİN, Gürkan, **Hoca:Türk Dış Politikası’nda Davutoğlu Etkisi**, 2.Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2010.
- ZÜMRÜT, Can, **Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası,
https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf.
- İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği Haziran 2015 Raporu.
- Avrupa Raporu No.208, Türkiye’nin İsrail ve İran Krizleri, International Crisis Group, 8 Eylül 2010.
- David Albright ve Christina Walrond, “Iranian Production of 19.75 Percent Enriched Uranium: Beyond Its Realistic Needs,” Institute for Science and International Security Report, June 15, 2012.
- Presidential Documents, Federal Register Vol. 77, No. 26, Wednesday, The White House, Washington DC,U.S.A.,February 8, 2012.

United Nations Security Council Resolution 1696, 1737, 1747, 1803 &1929.

ÇANDAR, Cengiz, Hürriyet Gazetesi, "Tehlikenin Adresi: Washington? Diyarbakır? Ankara?" 14.06.2010.

KARADAĞ, Ekber , Cumhuriyet, "İran'ın ilk hedefi Malatya", 27 Kasım 2011.

Aydınlık Gazetesi.13.Haziran.2015, "PKK:silah bırakmayız",

Cumhuriyet Gazetesi, 21.08.2008, "İran Tarihi Derslerle Dolu-1"

Hürriyet, 19 Ocak 2000, "Ankara'da İran Müsteşarlığı"

Hürriyet Gazetesi.27.Haziran.2015, "Güneyimizde Devlet Kurulmasına Asla Müsaade Etmeyeceğiz"

Milliyet, 07.02.1994 "Emniyet'in İran Raporu"

Milliyet,29.02.2016, "Türkiye'nin de katıldığı İslam Ordusu tatbikatı başladı"

Milliyet, 24.03.2016 "Reza Zarrab(Rıza Sarraf) ABD'de tutuklandı"

Hürriyet, 01.08.1999 "İran'dan tehdit"

Hürriyet, 25 Ağustos 2011, "Davutoğlu: Türkiye her türlü senaryo için hazırlıklıdır"

ÇANDAR Cengiz, Hürriyet, 14.06.2010, "Tehlikenin Adresi: Washington? Diyarbakır? Ankara?"

Sabah,11.03.2016. "ABD'den İran'a 11 Eylül Cezası"

Vatan, 10.03.2016, "Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan sosyal medyadan Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteci sayısını açıkladı"

DURAN, Mustafa, Yeniçağ, 17.12.2007, "Dünden Bugüne Ne Değişti"

Yenişafak, 16.08.2011, "Sözün bittiği yerdeyiz"

İNTERNET KAYNAKLARI

"İran PJAK'ı teslim aldı!", 30.09.2011, <http://dunya.milliyet.com.tr/iran-pjak-i-teslim-aldi-/dunya/dunyadetay/30.09.2011/1445010/default.htm> Eriş. Tar:16.10.2012.

"İran'dan Türkiye'ye füze kalkanı tehdidi", 10.10.2011, <http://dunya.milliyet.com.tr/iran-dan-turkiye-ye-fuze-kalkani->

tehdidi/dunya/dunyadetay/10.10.2011/1448993/default.htm
15.10.2014.

Eriş.Tar:

“Maliki:Türkiye bölgeye felaket getirmeyi istiyor”
<https://www.cihan.com.tr/tr/malikiden-tehdit-turkiye-bolgeye-felaket-getirmek-istiyor-605339.htm> Eriş.Tar:12.01.2016

“Türkiye hesabını vermeli”, <http://gazeteport.com.tr/56880> Eriş. Tar.:10.10.2011.

AYDINTAŞBAŞ, Aslı, “İran’dan kandil’e Çekilmeyin Bakışı”,29 Nisan 2013,
<http://www.milliyet.com.tr/iran-dan-kandil-e-cekilmeyin-baskisi/siyaset/siyasyazardetay/29.04.2013/1699964/default.htm>.

BAYRAMOV, Ağa; NAGHİBAYLI, Teymur, “Türkiye’nin Enerji Politikası Azerbaycan, Rusya, İran”, 2013
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4263> Eriş.Tar:27.08.2014.

BEKDİL, Burak, Turkey:"Zero Problems with Neighbors", Gatestone Institutes; International Policy Council, <http://www.gatestoneinstitute.org/5471/turkey-zero-problems-neighbors>, Eri.Tar:20.10.2015.

BRUNO,Greg, “State Sponsors: Iran”, <http://www.cfr.org/iran/state-sponsors-iran/p9362> Eriş.Tar:29.06. CHULOV, Martin, “Saudi Arabian troops enter Bahrain as regime asks for help to quell uprising <https://www.theguardian.com/world/2011/mar/14/saudi-arabian-troops-enter-bahrain> Eriş.Tar: 05.07.2016.

CİNGİSİZ, Kaan, Suudi Arabistan - İran Krizi Üzerine notlar, <http://ekopolitik.com/suudi-arabistan-iran-krizi-uzerine-notlar-2/> Eriş.Tar: 05.07.2016.

Comtrade, 2010. United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/> <http://wits.worldbank.org/detailed-country-analysis-visualization.html> Eriş.Tar:15.08.2015.

DAVUTOĞLU,Ahmet,“Zero Problems in a New Area” [foreignpolicy.com](http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/21/zero_problems_in_a_new_area_turkey).
http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/21/zero_problems_in_a_new_area_turkey Erişim Tarihi:16.02.2014.

ERANDAÇ Bülent., 2013. “Türkiye’nin Kissinger’i.” [takvim.com.tr](http://www.takvim.com.tr/Yazarlar/erandac/2013/01/25/turkiyenin-kissingeri).
<http://www.takvim.com.tr/Yazarlar/erandac/2013/01/25/turkiyenin-kissingeri> Eriş. Tarihi: 02.03.2013.

Haberler.com “Tüpraş da İran ile iş yapmayacak” 30.09.2010
<http://www.haberler.com/tupras-da-iran-ile-is-yapmayacak-2261101-haberi/> Eriş.Tar:02.07.2016.

<http://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/rls/18714.htm> Eriş. Tar:22.05.2014.

<http://byvm.kapadokya.edu.tr/15.-Nizamiye> Medreselerinin Kuruluşu
Eriş.Tar.02.10.2015.

<http://datab.us/i/Zand%20Dynasty> Eriş.Tar. 25.07.2015.

<http://edition.cnn.com/2015/09/26/politics/john-kerry-zarif-meeting-united-nations-iran/>
Eriş. Ter:15.10.2015.

<http://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/> Eriş.Tar:24.03.2016.

<http://foreignpolicy.com/2013/08/22/how-turkey-went-from-zero-problems-to-zero-friends/> Eriş.Tar:24.03.2016.

<http://news.stanford.edu/news/2014/february/iran-nuclear-energy-021114.html>.
Eriş.Tar:15.01.2015.

http://oi.uchicago.edu/research/pubs/nn/sum94_grant.html Eriş. Tar.25.05.2014.

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiye-iran-iliskileri-13-yilin-en-kotu-donemi> Eriş.Tar: 03.07.2016.

<http://www.analistdergisi.com/sayi/2013/08/-arap-uyanisi-doneminin-karnesi-ortadogu-elitlerinde-turk-dis-politikasi-algisi>, Eri. Tar:04.06.2016.

http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=acf5a83e-d621-4619-b9da-a23854a66a38 Eriş.Tar:10.09.2015.

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120823_turkey_syria.shtml Eriş. Tar: 05.07.2016.

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130708_musulman_kardesler_akp
Eri.Tar:10.07.2016.

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150616_mursi_karar Eriş.Tar:10.07.2016.

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160105_5_soruda_iran_suudi_gerilimi
Eriş Tar: 28.03.2016.

<http://www.bilgesam.org/incele/168/-turkiye-azerbaycan-iran-iliskileri--isbirligi-mi-yoksa-guvensizlik-mi-/#.V3OvTvmLTIU> Eriş.Tar:28.06.2016.

<http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/iran-ile-turkiyenin-ticaret-hacmi/51631>Yayın
organi:İRNA Yayın Tar: 07.01.2014 Eriş.Tar: 21.10.2015.

<http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/iran-ve-trkiye-ilklerinde-bahar-ve-gz/23331>
Eri.Tar.27.06.2016.

<http://www.dunyabulteni.net/haberler/288135/erdoganin-ziyareti-iran-basininda-boyle-yankilandi> Eriş.Tar:30.06.2014.

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/uluslararası_mevzuat/iran.htm
Eriş.Tar:03.05.2016.

http://www.goc.gov.tr/icerik6/ulkemiz-ile-suriye-arasindaki-vize-muafiyeti-anlasmasinin-yururluktan-kaldirilmasi_350_360_8989_icerik
Eriş.Tar:20.04.2016.

<http://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1153658-turkiye-cin-fuzesinden-vazgecti> Eriş.Tar: 30.04.2016.

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/807198-imraliyla-gorusuyoruz> Eriş.Tar: 02.05.2016.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24552615.asp/20/06/2013> “Değerli Yalnızlık”
saçma bir kavram Eriş.Tar: 27.06.2013.

<http://www.hurriyet.com.tr/iran-karayilan-yakalandi-18486616114.06.2011>
Eriş.Tar:15.10.2015

<http://www.incanews.net/dosya/4185/kurtleri-kullanmak-isteyen-buyuk-gucler-turkiyedeki-kurt-ayrilikciliginin-ardindaki-ulus-otesi-destek-kaynaklari>
Eriş.Tar:28.06.2016

<http://www.irna.ir/en/News/81804426/> Eriş.Tar: 28.09.2015.

<http://www.mfa.gov.tr/ahmetdavutoglu.tr.mfa> Erişim Tarihi 08.04.2014.

http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Turkiyenin_Enerji_Stratejisi_Ocak2008.pdf
Eriş.Tar:27.08.2014

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-cnnturk-televizyonuna-verdikleri-ozel-mulakat_-3-ekim-2013_-ankara.tr.mfa Eriş Tarihi 18.04.2014.

<http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> Eriş.Tar:10.09.2015.

http://www.mfa.gov.tr/no_-125_-22-nisan-2015_-misir-eski-cumhurbaskani-muhammed-mursi_nin-hapis-cezasina-carptirilmesi-hk_.tr.mfa
Eriş.Tar:10.07.2016.

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_iran-yukse-duceyly-isbirligi-konseyi-toplantisi_nin-ilki-ankara_da-gerceklestirildi.tr.mfa Eriş. Tar.01.04.2016.

<http://www.milliyet.com.tr/1998/05/23/entel/ent.html> Eriş.Tar. 27.06.2016.

<http://www.milliyet.com.tr/iran-dan-kandil-e-cekilmeyin-baskisi/> siyaset/
siyasyazardetay/ 29.04.2013/ 1699964/default.htm Eriş Tar:30.03.2016.

<http://www.nationsonline.org/oneworld/iran.htm> Eriş.Tar.16.01.2015

<http://www.nerinaazad.com/news/regions/middleeast/suriye-savasinda-kim-kimi-destekliyor> Eri.Tar: 03.07.2016.

<http://www.ntv.com.tr/turkiye/mit-pkk-gorusmeleri-sizdi,a87SUp4ta0akgKLpkhb5-w> Eriş.Tar:28.03.2016.

http://www.nytimes.com/2011/01/23/magazine/23davutoglu-t.html?_r=0 Eriş.Tar.:10.04.2016.

http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2009/12/04/yeni_osmanlilar_sozu_ iyi_niyetli_degil Eriş.T:04.07.2016.

<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5314.htm> B. N. E. A. Fact Sheet March 10, 2015Eriş.Tar: 23.10.2015.

<http://www.tekadam.8k.com/irananayasasi1.htm> Eri.Tar:10.07.2015.

<http://www.theguardian.com/world/2015/jul/14/iran-nuclear-programme-world-powers-historic-deal-lift-sanctions> Eriş.Tar: 20.12.2015.

[https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html\(2015\)](https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html(2015)) Eriş.Tar: 22.10.2015

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/iz.html> Eri.Tar:25.02.2016.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (Eriş.Tar:22.07. 2015)

[https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html#People\(2015\)](https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html#People(2015)) Eriş.Tar.22.10.2015.

<https://www.theguardian.com/world/2011/mar/14/saudi-arabian-troops-enter-bahrain> eriş.Tar: 05.07.2016.

IŞIK, Candan Tolga, "Öcalan Anlatıyor" Posta Gazetesi, 11.10.2011, bkz: <http://www.posta.com.tr/turkiye/YazarHaberDetay/Ocalan-anlatiyor.htm?ArticleID=91576> Eriş.Tar:03.07.2016.

KAMER Şule Yüksel Ay, "Türkiye-İran ilişkileri Üzerine Değerlendirme, Uluslararası Politika Akademisi, 12 Ocak 2013, <http://politikaakademisi.org/turkiye-iran-iliskileri-uzerine-degerlendirme/> Eriş.Tar:16.08.2015KASAPOĞLU, Çağıl, Müslüman Kardeşler ve AKP: Benzerlikler ve ayrılıklar, BBC Türkçe,

MAVİGÖZLÜ, Güntan, "Kilit İsim Ferhat", milliyet haber, <http://www.milliyet.com.tr/2000/05/22/haber/hab01.html> Eriş.Tar:28.06.2016.

ÖZKAN, Taha, KÖSE,Talha, "Kuzey Irak'la Tehditler ve Kırmızı Çizgiler Arasına Hapsolan Siyasetimiz",08.04.2007

<http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=12098&q=kuzey-irak-la-tehditler-ve-kirmizi-cizgiler-arasina-hapsolan-siyasetimiz>
Eriş.Tar:03.07.2016.

ÖZYURT, Güneş, “*İran-Latin Amerika İlişkileri*”,BİLGESAM, 06.Şubat.2012,
<http://www.bilgesam.org/incele/85/-iran-latin-amerika-iliskileri/#.VyZoPoSLTIU> Eriş.Tar:24.03.2016.

SEMİN, Ali, Mısır da Askeri Darbe ve Orta Doğu'ya Etkileri, Bilgesam, 19 Temmuz 2013, <http://www.bilgesam.org/incele/200/-misir%E2%80%99da-askeri-darbe-ve-orta-dogu%E2%80%99ya-etkileri/#.V4NwLfmLTIU> Eriş.Tar:10.07.2016

TUİK, Dış ticaret İstatistikleri, Mart 2016,
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 Eriş Tar:28.04.2016

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Sedat KIRGÖZ

Doğum Yeri : Evciler

Doğum Tarihi : 21/04/1969

Medeni Durumu : Evli

E- Posta : sedatevc@hotmail.com

Eğitim Durumu

Yüksek Lisans : 2012-2016 Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı

Lisans : 1986-1990 Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Lise : 1983-1986 Gökçeada Atatürk Öğretmen Lisesi

Yabancı Dil ve Düzeyi : İngilizce: Orta Düzey

İş Deneyimi : Öğretmen (Okul Müdürü)